

Juhász Péter

ANONYMUS: FIKCIÓ ÉS REALITÁS AZ ÁLMOS-ÁG HONFOGLALÁSA

didit magis iuapiv plog ingeta hungarie regis
 ne quondam bone memorie giorghillini bele regis
 hungarie notarius. In suo dilectissimo amico iuro
 venerabili. et arte literarie doctissimo mihuro. salutem
 et fidei percionis affectum. Vñ cum in scholari studio
 huiusmodi videret et inlyphoria fatis qm ego et summo amore
 dilexisti ex libro daretis frangi ceterosq; andas. Et a ma
 gistris meis audivit. in unum volumin qm illo copularetur
 pari voluntate legerent. pensit a me ut sic hyderiam in
 unum bellaq; griego scripturam. ita et generaliam regi
 hungarie et nobiliu suigo qualiter super pnapals psona
 que henningsur vocant de terra scythia dedenderunt. ad
 qualis sit sua scythia. et qualis sit generis dux amicus.
 aut quare vocat aliud pui dux hungarie. a quo reges hunga
 rigo originem dixerunt. vel qm regna et reges s subingunt.
 regunt. aut quare pui de sua scythia oprellit. p ditionis sua
 negatio hungarie et in sua lingua pui mgeris vocant s sca
 derum. Pmisi tunc me sciturum si alius negans impeditur
 et pensit et tunc pmissiois id pensit etiam in m pntas
 sua dilecto doctum reddere monuisti. Excusat q me de
 lectionis quibus nutes et daretis huius liberosi. sic tunc
 ad sum negans. facit cum apellis cum que facere vol
 listi. et cum tradidit. Enneq; hythographos cum
 ne qm illi apellis optum etiam tunc et ne potens in
 ultimam generationem obliuion tradidit. Optum q dux in
 uere et qm. iact et corrobore. s legentes possunt agnosce
 re quid rei gerit esset. Et cum nobilissim genti hungarie
 pmoia sua generationes. et terra quoy. facta sua. ex gressu
 bus multosq; vel agerido curru volutans. quasi inuipiam
 do audiret. nade in decip et sens uolent esset. Ergo pui
 ans de terra scripturam. explanatione. et apia hyderia
 interpretatione pui notariu nobilis pnapal. Vela q hui
 gerat. cum de dona dani iura. Omisit cum bene gaudeat
 de munere sui tractatus. Vñ exordium geologie re

A kötet szerzője Juhász Péter, aki számos, őstörténeti témájú tanulmánya, illetve könyve után egyik legfontosabb hazai történeti forrásunkat vonta vizsgálat alá. A kötet Anonymus honfoglalás-történetének a legújabb kutatási eredményeken alapuló, újszerű értelmezését nyújtja. A két Álmos dux (fejedelem, illetve herceg) fiainak „honfoglalása” tárul az olvasó elé, egy 12. századi elitváltásnak a 9. század végi honalapítás fiktív történetével elmesélt históriája. Részletesen bemutatásra kerülnek a mű 1160-70-es években aktuális bel- és külpolitikai összefüggései és szintén e korra jellemző európai irodalmi kontextusai. A szerző javaslatot tesz a Gesta írójának régóta keresett személyére is. A könyvet a témában érdekelt kutatók mellett, a mediavisztikával foglalkozó egyetemisták, és a téma iránt érdeklődő olvasóközönség is haszonnal forgathatja.

JUHÁSZ PÉTER

ANONYMUS: FIKCIÓ ÉS REALITÁS.
AZ ÁLMOS-ÁG HONFOGLALÁSA

JUHÁSZ PÉTER

ANONYMUS: FIKCIÓ ÉS REALITÁS.
AZ ÁLMOS-ÁG HONFOGLALÁSA

BELVEDERE
MERIDIONALE

2019

A könyv megjelenését támogatta

Borítóterv: Majzik Andrea

Lektorálta: prof. dr. Veszprémy László

ISBN 978-615-5372-96-4 [print]

ISBN 978-615-5372-97-1 [online PDF]

© Juhász Péter, 2019

© Belvedere Meridionale, 2019

Tartalom

Prológus	7
A Gesta kézírata és szerkezete	9
A Gesta Hungar(or)um – történetírás vagy irodalom?.....	16
Anonymus írói módszerei. A krónikák történelme és Anonymus története.....	19
Anonymus és az „ősgeszta”	21
A Gesta stílusának forrásai	
A 12. századi francia reneszánsz és a honfoglalók felfedezése	33
Hivatalnok vagy irodalmár? A hivatalos írásbeliség és a Gesta	41
Oklevélformulák a Gestában.....	44
A Gesta társadalmi ideálja: ellentmondó magyarázatok	48
A Gesta névanyaga: helyszínek és szereplők.....	53
A Gesta jogi felfogása. Szuverenitás és jogos foglалás	68
A korhatározás sarokpontjai. A 12. századi Kelet-Európa a Gestában	73
Gloriosissimus rex – Béla vagy Géza?	78
A IV. Béla-kori datálás érvei	
A kunok.....	81
A Fekete-tenger.....	86
A vlachok	88
Julianus utazása.....	89
A nemzetségek és a Gesta	91
Óbuda és Attila	
Királyi udvarhelyek a 12. században	96
Mire használja a Névtelen a múltat?	
A Gesta színpadán az Álmos-ág honfoglalása	100
Hylaris dator: a jegyző Béla királya.....	103
A Névtelen személye	
Venerabilis N. – N. Strigoniensis ecclesie archiepiscopus	106
A Gesta utóélete	111
Epilógus	112
Felhasznált irodalom.....	113
Melléklet: Oklevélformulák és terminusok 1124-1199.	123

Prológus

Anonymus regényes Gestája, a szerző személye, társadalmi pozíciója és művének eszmei háttere talán a legvitatottabb és legösszetettebb problémája az Árpád-kor kutatásának. Már a modern kutatás kezdetén jellemző volt III. Béla jegyzőjének személye melletti állásfoglalás, de II. és IV. Béla időszaka is több okból jelölt maradt, egyedül I. Béla korszakát lehetett kizárni bizonyosan. Komoly meglepetést okozott, amikor két elismert szakember, a magyar nyelvűtudós Jakubovich Emil 1927-ben és az osztrák középkortörténész Konrad Heilig 1932-ben II. Béla, illetőleg annak fia, II. Géza uralmát jelölte meg a Gesta keletkezési idejeként. Jakubovich a Gesta helyneveinek 1150 tájára jellemző formája nyomán, Heilig pedig egy új és objektívnek tekintett módszerrel, a Gestában megtalálható oklevél-formulák vizsgálatával, amelyek szerint egyértelműen II. Géza notarius, Barnabás szerzőségére mutatnak.¹ A magyar kutatás nem fogadta el álláspontjukat, jóllehet később nagymértékben alapoztak új eredményeikre. 1933-ban az egyik legelismertebb magyar krónika-kutató, Domanovszky Sándor vitacikkben cáfolta Heilig megállapításait.² 1937-ben pedig Szilágyi Loránd az oklevél-formulák és a helynevek vizsgálata alapján egyaránt III. Béla korát látta bizonyíthatónak.³ A magyar kutatás Domanovszky és Szilágyi nyomán továbbhaladva szinte a teljes bizonyosságig eljutott a III. Béla-kori keltezés ügyében: „Az Árpád-kori társadalom- és politikai történet komoly és elismert művelői számára már nem rejtély, hogy Anonymus melyik Béla király jegyzője volt. A szöveg minden vonatkozása annyira kapcsolódik a XII-XIII. század fordulójának Magyarországhoz, sőt Kelet-Közép-Európa adott politikai viszonyaihoz, hogy 50 évvel korábbra vagy későbbre helyezése nem tekinthető reálisnak.”⁴ E határozott állásfoglalás bázisául a kutatás által bevont számos más korhatározó adat mellett Szilágyi Loránd e bizalomra valóban méltó elemzése szolgál: azok a „kutatók, akik egy-két jelenség analógiáit II. vagy IV. Béla korában vélik megtalálni, általában elmulasztják a fáradságos munka újbóli elvégzését, minden társadalomtörténeti jelenség szisztematikus összevetését a teljes okleveles anyaggal.”⁵ Vajon valóban annyira egyértelmű a Gestában tapasztalt jelenségek megfelelése a III. Béla és fiai idejében kimutatható társadalmi és politikai helyzetnek, hogy az minden további kétséget kizár? Jóllehet

---

1 CSAPODI CSABA 1978. 68-81; THOROCZKAY GÁBOR 1994/1995. 96-99.

2 DOMANOVSKY SÁNDOR 1933.

3 SZILÁGYI LORÁND 1937.

4 GYÖRFFY GYÖRGY 1988. 9.

5 GYÖRFFY GYÖRGY 1988. 54.

Szilágyi munkájának alapos áttanulmányozása valóban kétségtelenné teszi, hogy eredménye „a keletkezés korának szinte biztosan megfelelő betájolása,”⁶ ám a kutatás által felhasznált további támpontok értelmezése számos problémát vet fel.

Aligha akad ma már komoly kutató, aki ne fogadná el tényként, hogy Anonymus Gestája nem a magyar honfoglalás eseményeinek valós krónikájaként készült, hanem regényes honfoglalás-története pusztán saját korának szóló üzenete keretét szolgáltatja. A kutatás a szerző fő céljaként kora vezető szerepű úri nemzetségeinek honfoglalásig visszavezethető birtoklásának, ősfoglalói jogainak igazolását jelöli meg, amely talán személyesen is érintette a Névtelent, megmagyarázva munkájából kitetsző lelkes igyekezetét. Abban azonban, hogy miért is volt szükség a magát ősi jogon birtokosnak tekintő úri elit jogainak ilyen jellegű megtámogatására, már nincsen teljes egyetértés, több verzió is született megalkotásának politikai-társadalmi környezetét illetően. A Gesta korhatározását és megszületésének mozgatórugóit tárgyaló terebélyes szakirodalomból nem rajzolódik ki egy olyan koncepció, amely a Gesta összes jelenségét összefüggésbe hozó magyarázattal szolgálna az anonymusi mű elkészültének motivációira. Amint a továbbiakban részletesen bemutatom, a kutatás nem találta egybehangzó 12–13. századi előképét a Gestában tükröződő társadalmi viszonyoknak, hiányzik a honfoglalás bemutatásához használt 12. századi események szerepének magyarázata. A műben világosan 12. századi viszonyokra és eseményekre utaló jelenségeket szinte kizárólag a Gesta datálásában hasznosították. Kevés figyelem irányult az események dramaturgiai jelentőségére, holott ezzel mindenképpen számolnunk kell, hiszen regényes gesztárról, olyan irodalmi alkotásról van szó, amelynek műfaji jellegzetessége a kortárs politikai mondanivaló szimbolikus kifejezése. Más szóval, a 12. századi események nem azért jelennek meg a Gesta lapjain a honfoglalás korára antedatálva, mert a szerzőnek nem voltak részletes ismeretei az eseményről. Vítatható természetesen, hogy milyen mértékben tudott (és akart) támaszkodni a magukat ősfoglalónak tudó nemzetségek hagyományaira, de a saját korát közel három évszázaddal megelőzőtt események emlékezete bizonyosan élt még a kortársak körében, elég, ha a Botond-mondára gondolunk. A Gesta számos eleméről kétségtelen azonban, hogy nem tartozhat ebbe a körbe, ugyanakkor egyáltalán nem illeszthető bele a honfoglalás kortárs forrásokból ismert eseménysorozatába, amelyet ráadásul Anonymus Regino nyomán elég jól ismerhetett is. Mit keresnek Szuzdálnál a Tanais mocsaraiból induló honfoglalók? Miért kellett megostromolniuk Kijevet és miért csatlakoztak hozzájuk anakronisztikus módon a kunok? Mit keresnek a csehek a honfoglalás-kori Nyitrán? Hogyan lehet Gyalu az erdélyi vlachok vezére? Hogyan kerültek bolgárok a Nagyalföldre? Mit keresnek rómaiak a honfoglalás-kori Pannóniában? Hogyan kerülhetett volna magyar kézre ekkor Horvátország és Dalmácia, amikor pontosan tudjuk, hogy az csak a 11. század végén következett be? De ami a leginkább szembeszökő, elkép-

6 THOROCZKAY 1994/1995. 102.

zelhető egyáltalán, hogy Ajtony ősapja, Galád pontosan ott birtokolt és pontosan olyan módon győzetett volna le Árpád hadai által, miként késői utódja, Ajtony, Szent István seregei révén? A középkori historikusok közismerten analógiás módon rekonstruálták a múlt általuk nem (jól) ismert eseményeit. Anonymusnál ez esetben világosan tetten érhető ez az eljárás. A szerzőt még az a nyilvánvaló logikai ellentmondás sem akadályozta meg eljárásában, hogy ezzel lényegében okafogyottá teszi a Szent István-i hadjáratot Ajtony ellen, aminek megtörténte saját korában nyilván közismert lehetett. Anonymus nem egyszerően saját kora szomszédos népeit teszi meg a magyarok ellenfeleinek, amint azt a kutatás megállapította, hanem egészen nyilvánvalóan 12. századi eseményeket szerepeltet történetében. Mi indokolhatta ezt a kortársak számára még az utókornál is sokkalta szembeszökőbb eljárást? Vajon szerzőnk tényleg úgy vélhette, hogy kortársai nem ismernek rá saját koruk eseményeire? Vagy talán pont az volt a szándéka, hogy pontosan felismerjék azt, amit ő nem mondott ki világosan? A Gesta műfaji sajátosságai azt sejtetik, hogy Anonymus honfoglalása valamely 12. századi eseménysorozat szimbolikus bemutatása lehet.

Vizsgálatom kulcsfogalma az aktualitás. Ahogy irodalmi összefüggései nagyjából meghatározzák kronológiai helyzetét, úgy bel- és külpolitikai képének, sőt a hivatalos jelleget kölcsönző oklevélformuláknak is feltétlenül napi aktualitással kellett bírniuk a Gesta megírásakor. Különben minek is készült volna? Ellentmondásai feloldásakor erre feltétlenül tekintettel kell lennünk.

A Gesta kézírata és szerkezete

A jelenleg meglévő kézirat másolat mivoltára utal, hogy az *e caudata*-t mindig helytelenül használja, az adott betű javított voltát jelzi vele.⁷ Érdekes, hogy a farkos *e* hibás használata III. István okleveleiben tűnik fel.⁸ A másolat a rövidítéseket több esetben hibásan oldja fel, előfordulnak betűtévesztések is. Másolási bizonytalanságra utal egyes szótagok külön írása a szótól, majd vonallal történő összekötésük, illetve néhányszor ígeköthők egybe írása a szavakkal. Számos helyen megfigyelhető szavak felcserélése is. Mindezek perdöntőek a kézirat másolat mivoltát illetően.⁹ Veszprémy a kódex írását az 1231-34 közé datálható német nyelvű bajor hercegi urbárium írásképehez találja legközelebb állónak, a megvizsgált írásminták az 1218-1252 közötti időszakra datálják a kézirat ductu-

7 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1992. 49.

8 Az *e* hosszúságát jelölik vele: *rex* (1162, CAH 29, RA 101) *męę* (1165 CAH 32, RA 107; 1166-68, CAH 35, RA 106)

9 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1992. 50-51.

sát.¹⁰ Veszprémy László azt is elképzelhetőnek tartja, hogy a nem autográf kézirat egyes írássajátosságai az eredeti példányból is származhatnak. Ezek egyszerre utalnak déli, itáliai és francia írásgyakorlatra. Veszprémy a közép-német területek 1220-1230-as évekre jellemző írásképét őrző Szent Erzsébet zsoldároskönyvet találta újabb vizsgálatainak nyomán a Gesta 13. századi másolatához legközelebb állónak. A zsoldároskönyv előbb Árpád-házi Szent Erzsébet, utóbb a kalocsai érsekké lett Bertold tulajdona volt, így az írástípus egyezése arra utal, hogy egy Magyarországon ekkoriban divatos írásmódról van szó.¹¹

A kronológiai kérdések tisztázásához elengedhetetlen megvizsgálni, hogy egy-egy, egy időben készült művel állunk-e szemben, avagy több fázisban elkészült alkotással van-e dolgunk. Kérdéses, hogy életének mely szakaszában és hány részletben írhatta meg a Mester Gestáját. Karácsonyi János úgy vélekedett, hogy Tuhutum és Gelou története utólagos beszúrás. Felhívta arra a figyelmet, hogy a 11. fejezetben, Pannónia népeinek leírásakor egyedül Gyalu erdélyi fejedelemsége nem szerepel. Feltűnő, hogy Árpád országának kiterjedését ünnepélyesen a Meszesi-kaupig jelölik ki, ám Tuhutum rögtön utána elfoglalja Gyalu földjét és azt békésen bírja a szöveg szerint a továbbiakban is. Mindez Karácsonyi szerint arra utal, hogy egyrészt a 23. és 28. fejezetek összetartoztak, egymás után következtek, csak utólag illesztették közéjük a 24-27. fejezeteket.¹² Nyomában Inokai Tóth Zoltán úgy látta, hogy a gesta nobilium a királyi jegyző későbbi beszúrása. A Gesta stílusát, cselekményeit, szereplőit és helyszíneit elemezve arra jutott, hogy a Gesta Hungarorum eredetileg csak gesta regum volt, szerzője később építette bele a gesta nobiliumot. Erre utal szerinte, hogy Huba a honfoglalás harcaiban nem jelenik meg, ám Árpád nyitrai ispánná teszi, nagy birtokadománnyal honorálja. A 11. fejezetben a bolgárokat és a kunokat szerepelteti segédcsapatként, ellenben azok a 44. fejezetben már a vlachokkal együtt tűnnek fel. Ebből Tóth arra jutott, hogy a 11. fejezet 1186 előtti fogalmazás, a 44. viszont 1186 után, az Aszenida Bulgária idejében íródhatott meg. Tuhutum erdélyi hadjáratának utólagos beszúrását bizonyította, a Szabolcs és Tas-féle hadjárat cselekményeinek másolataként. Ennek érdekében szerinte Anonymus a 21-23. fejezeteket is utólag átalakította. Úgy látta, a mű vizsgálata hosszadalmas, valószínűleg egy-két évtizednyi megírását igazolja, e több lépésben lezajlott szerkesztés magyarázza a sok egymással ellentétes, akár egymásnak ellent is mondó részletét.¹³ Inokai Tóth megfogalmazásával: „Anonymus műve egy olyan könyv-gestaként tűnik fel, amelynek gerince az Árpád-ház tettei, s amelyet a kúnkabar, besenyő és különösen a magyar nemzetségi hagyomány át és átsző, erőteljesen kibővíti, valósággal szétfeszít, egységét megbontja. Nem valószínű, hogy ez a többretnű mű egy öntetben, egyszeri nekiiramodással készült volna el. A sokfelől,

10 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1992. 51-52.

11 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 340-341.

12 KARÁCSONYI JÁNOS 1909. 3-4.

13 INOKAI TÓTH ZOLTÁN 1947. 27-29. 56. 47.

hallomásból ömlő anyag a könyv-gestának induló művet feldagasztotta, szétfeszítette, megerjesztette. Ez a folyamat csak lépésről-lépésre történhetett.”¹⁴ Győry János elemzése nyomán azt állapította meg, hogy a szöveg két különálló részre bontható. Szerinte még fiatalon, 1180 körül a regényesség műformáit használva heroikus ábrázolásra, dinamikus cselekményre törekedett, retorikailag megszerkesztve azt (Gesta Regum). Ebben az első tíz fejezet a honfoglalást francia irodalmi mintái nyomán még katonai foglalásként ábrázolta. E részletekre tapad rá 1200 körül egy másik, a már élemedett korú, hosszú évek kancelláriai szolgálatán átesett P. mester lehiggadt, statikus világképe. A következő nagyjából tíz fejezetben a honfoglalás földrajzi és praktikus értelmezéseként a birtokba vett területek oklevélszerű pontossággal, kancelláriai formulákkal történő kijelölése (Gesta Nobilium). Ebben egy társadalmi réteget szolgál ki, specifikusan magyar vonásként a honfoglalást főnemesi birtokfoglalással azonosítja. A két, Győry szerint elkülöníthető rész ezek után keveredik. Győry meg is állapítja, hogy az első, 1186 elé datálható megfogalmazást át meg átszövik a második, 1200 körül elkészült fogalmazás elemei. Anonymus szerinte ekkor elejétől a végéig átdolgozta szövegét, a két rész azonban elkülöníthető maradt. Győry tehát stiláris és eseménytörténeti kettősséget állapított meg a szövegben.¹⁵ Győry eredményét a Gesta terminológiája alapján is igyekezett megerősíteni, az úri elit *primates* nevének 1172 tájáig, a *principes* névnek 1201-ig kimutatható használatával az oklevelekben.¹⁶ Győry úgy látta, hogy a Gesta befejezésekor már magasabb, vélhetően préposti rangban levő Anonymus csak azért hivatkozhatott korábbi, alacsonyabb, királyi jegyzői rangjára a Prológusban, mert az korábban, 1180 körül készült el, saját címét csak a „valamikor” időhatározóval, Béla király nevét pedig a „jó emlékezetű” kitétellel bővítette. Magisteri címét és hajdani notariusi pozícióját nyugati tanulmányaira hivatkozásként, illetve az általa megalkotott fiktív nemesi genealógiák és birtokadományozások hitelesítése érdekében hagyta meg. Mindez csak a Gesta átírásával magyarázható meg szerinte.¹⁷ Horváth János szerint azonban a Ménmarót-történet, valamint Ősbő és Velek ebben szereplő haditettei egy olyan epikus keretet alkotnak, amely közrefogja a honfoglalás történetének epizódjait. Ménmarót történetének két részletben való megjelenése nem interpoláció, hanem a Névtelen művészi kompozíciós elve.¹⁸ Solyom Károly két, a kutatásban elfogadott vélekedéssel kapcsolatban fejezte ki kétségeit. Eszerint Anonymus III. Béla uralkodásának elején, a kancellária megszervezését megelőző, vagy a körüli években lehetett királyi jegyző, míg a Gestát már öregedve írta. Solyom szerint a szöveg nem támogatja ilyen határozott formában e megállapításokat. A második ráadásul a Prológusnak is ellen látszik mondani, hiszen az ígért és már-

14 INOKAI TÓTH ZOLTÁN 1947. 33.

15 GYŐRY JÁNOS 1948. 78-80.

16 GYŐRY JÁNOS 1948. 83.

17 GYŐRY JÁNOS 1948. 80-81.

18 IFJ. HORVÁTH JÁNOS 1966. 47.

már elfelejtett vállalására barátja levele figyelmeztette, ami aligha utalhat 8-10 éves időköznel többre, egy egész nemzedéknyi időre.¹⁹ Solyom Károly Anonymus „... multis et diversis huius laboriosi seculi impeditus sim negotiis...” mondatát III. Béla halála után, a notáriusi hivatal helyett elnyert állására vonatkoztatta.²⁰ Anonymus szerzői önállósága, öntudata ismeretében a *Memor igitur tue dilectionis, quamvis multis et diversis huius laboriosi seculi impeditus sim negotiis, facere tamen aggressus sum que facere iussisti...* mondata szerintem megengedi azt a következtetést is, hogy műve megírása jegyzői munkája mellett, azzal egyidejűleg történt, nem pedig királya halát követően. Kristó Gyula két okból sem számolt utólagos interpolációkkal a Gesta szövegében. A szöveg tematikai gazdagodása szerinte a korábban jelzett programhoz képest az epikus kompozíció kibontásával, az elbeszélés sodrásával magyarázható. Az sem valószínű szerinte, hogy ma ismert anonymusi mű csonka. Bár a jegyző többször is utal 11. századi események későbbi elmondására, ez pusztán az epikus kompozíció gyors lezárásával magyarázható. Anonymus szerinte a ma ismert szöveg végéig haladva felismerte, hogy ígért feladatát a nemes magyar nemzet származásának és ehhez kapcsolódó hősi tetteinek megírásáról már teljesítette. A meseszöveg sodrában azonban a későbbi események bemutatására tett ígéreteit elfeledte törölni, így önkéntelenül gyanút kelte munkája befejezetlensége, csonkultsága iránt. Kristó rögzítette, hogy „Anonymus jelenleg ismert gestája egy végtében készült, interpolációktól mentes, az író szándéka szerint teljes, lezárt alkotás.” Nagyon fontos azon állásfoglalása, hogy ebből következően a Gesta bármely pontjára megállapított keletkezési időpontnak a Gesta egészére érvényesnek kell lennie.²¹ Benkő Loránd a Névtelen Szabolcs-történetét

19 SÓLYOM KÁROLY 1966. 58.

20 SÓLYOM KÁROLY 1966. 58.

21 KRISTÓ GYULA 1983b. 369-370. A 11. századi események hiányzó bemutatása, legalábbis a század második felének eseményeire nézve magyarázható Anonymus hazai forrásainak hiányosságaival is. Domanovszky Sándor Albericus krónikája alapján jutott a 11. századi magyar krónikaszerkesztéssel kapcsolatban egy fontos felismerésre. Albericushoz az 1095. évtől kezdve már nem fordulnak elő magyar krónikából származó adatok, de igazán csak az 1047. évig, I. Endre trónra jutásáig egyértelmű a magyar krónika hatása szövegére. Domanovszky szerint ez arra utalhat, hogy az őskrónika Albericus által ismert változata az 1047. évig terjedt az időben. Ugyanerre utal szerinte, hogy a krónikaszcöveg eddig az időpontig használja az Al-taichi Évkönyveket is. Úgy vélte, ezzel magyarázható az is, hogy Anonymus csak arról tesz említést, hogy Endre félt III. Henrik bejövételétől, de arról nem, hogy Henrik tényleg be is jött. Domanovszky Sándor 1906. 129. Természetesen ez a lehetőség önmagában nem magyarázza a korábban, Szent István idejében történtek mellőzését a Gestában, azonban felhívja a figyelmet a hazai forrásadottságok jelentőségére. Egyáltalán nem bizonyos ugyanis, hogy az egyes krónika-folytatások minden esetben fizikailag is összetartozó egészszé lettek egyesítve, erre, a korábbi szövegek áttisztításával együtt, nyilván kevés alkalommal kerülhetett sor. A 11. század közepéig terjedő krónikaváltozat önálló kódexben is Anonymus kezébe kerülhetett, míg a Kálmán koráig terjedő folytatás talán nem volt számára ismert, vagy műve megírásakor nem volt elérhető. Írói hitvallását ismerve, konkrét írott forrás hiányában akkor sem hivatkozhatott 1047 utáni eseményekre, ha azok műve egyes fejezeteiben jól hasznosíthatóak lettek volna.

elemezve hangsúlyozta, hogy a történet az elejétől a végéig komplex, átgondolt írói koncepció. Mivel a történet a 21. fejezettől az 50. fejezetig átível a Gesztán, koncepcionális egysége egyben a Geszta megírásának egységes logika mentén, egyhuzamban történt megírását is valószínűsíti.²² Benkő Szabolcs vezér kapcsán hangsúlyozta Anonymusnak a geszta egészéből kivilágító, átgondolt, következetes, célirányos észjárását. Ebben az esetben úgy sikerült saját kora Csákjainak területi jussát rögzítenie, hogy azt Szabolcs vezérrel való összekapcsolásukkal rejtett módon nyilvánította ki. A nemzetség őse a mű elején Szabolcs várát építi fel, annak vidékét veszi birtokba, a Csákok ősi vértesi birtokai csak a honfoglalás eseményeinek vége felé kapcsolódnak be a történetbe. Így nem pusztán valós célját, a vértesi birtoklás ősiségének igazolását kendőzte el, de Csákok ténylegesen bekövetkező, a mai Pusztaszabolcs vidékét elérő terjeszkedését is megalapozta a Szabolcs név felhasználásával.²³ Veszprémy László a Gesta szerkezete kapcsán utalt arra, hogy abból egy olyan királyi udvar képe olvasható ki, amely az események ellenőrzését szilárdan kézben tartja. Az uralkodóval a Vérszerződésben rögzített feltételek szerint a főurak együttműködnek. Ennek alapján szerinte a geszta feltételezett „Gesta regum” és „Gesta nobilium” rétege nem különíthető el, a mű befejezése előtt legfeljebb a nemesek további birtokszerzéseinek leírásaival egészülhetett ki.²⁴ Igen érdekes Veszprémy álláspontja Anonymus tájékozódásának, anyaggyűjtésének és ismereteinek az 1200 előtti évtizedekhez kötődéséről. Különösen hangsúlyozza ezt, ha figyelembe vesszük a Gesta imperium és imperator kifejezéseinek Bizáncra vonatkoztathatóságát, illetve Bizáncnak, mint a honfoglalók fő ellenfelének általa másutt is hangsúlyozott anonymusi kiemelését. Mindez 1204 után a mű gyors elavulásához vezetett. Veszprémy úgy vélekedett, hogy a kétségbevonhatatlan ellentétet a mű már többször felmerült, több szakaszban történt elkészülése oldhatja fel.²⁵ Veszprémy valószínűsítette, hogy a 12. század második felében Franciaországba küldött klerikusokkal a Mester is eltöltött ott egy rövid, egyetemi képzésre nem elegendő időt, de a jegyzőként szükséges latin nyelvi és retorikai valamint jogi ismereteket kiválóan elsajátíthatta.²⁶ Hangsúlyozta, hogy nem igazán elmélyült tanulmányaira utal jogi jellegű utalásainak közvetett mivolta, amelyeket kommentárokból és kézikönyvekben, így Izidor Etimológák-könyvében is megismerhetett. Ezek toposz-szerűen Aragóniától Itálián át francia földreig felbukkannak. A felszínes stíláriis egyezések miatt kevésbé valószínű a művek közvetlen használata, a párhuzamok inkább a korabeli klerikusok európai szintű irodalmi tájékozottságával magyarázhatóak. Szemlélete messze állt a korabeli krónikásokétól, stílusa is más, mint kora történeti munkáié. Valószínűleg a neki tetsző stíláriis fordulatokat tudatosan

22 BENKŐ LORÁND 2003a. 67.

23 BENKŐ 2003a. 64-65.

24 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 346.

25 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 350.

26 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 337.

gyűjtötte össze bel- és külföldi útjain.²⁷ Ennek alapján joggal feltehető, hogy egy ilyen rövidebb, 1-2 évnyi időt, ahogy Lukács is 1156 előtt, úgy mások is, például Anonymus és N, szintén eltölthettek ott.

A Gesta egyszeri vagy több lépésben történt megírásának bonyolult problémáját álláspontom szerint a kronológiát illetően súlyponti helyet elfoglaló és elhelyezkedését tekintve a mű egészére jellemző jelenségek alapján érdemes vizsgálni. A mű nagyszámú apróbb jelensége, jellegzetessége ugyanis egyrészt annak irodalmi jellege miatt, másrészt a kortárs adatok esetlegessége miatt nem adhat közelebbi támpontokat, vizsgálatuk bonyolultsága miatt az eredmény is eleve bizonytalan lenne. A mű kétségkívül meghatározó jellegzetessége a honfoglalásnak Bizánc ellenében történő végrehajtása. Ez a jelenség kétségkívül Bizánc Anonymus korabeli fenyegető túlsúlyával, veszélyes hódító szándékaival magyarázható, amit a szerző a konstantinápolyi császár Attila földjét megkaparintó vazallsainak képével érzékeltet. Ide kapcsolódik a nyugati császár univerzális hatalmi igényeinek ugyan jól elrejtett, de érzékelhető elutasítása is. Ezek együtt világosan I. Manuel és Barbarossa személyéhez kapcsolódnak és Győry terminológiájával a Gesta regum részeiként az általa megadott 1180 előtti időre utalnak. A másik jól kronologizálható elem a birtokadományozások formulakészlete, amelyek valóban csak a Gesta egyes részeit jellemzik. A Gesta nobilium ezen elemei azonban szintén az 1180 előtti időre mutatnak, így a Győry által nagy alapossággal elvégzett szétválasztása a Gestának időbeli eltérést aligha takarhat, hanem a stílusbeli és terminológiai eltérések a mű kettős célzatával magyarázhatóak.

A Gestában leírt események összefüggései alaposabb vizsgálat után nem támogatják utólagos beszúrások lehetőségét. Árpád először Ungvárról küld követséget Salánhoz, akitől meg is kapja a Sajó folyóig terjedő földet. Szerencsről indul Bors a lengyel határ biztosítására. Ménmaróthoz ugyaninnen indul követség, de csak a Szamostól a nyíri határig és a Meszesi-kapuig érő földet kéri, amit végül erővel vesznek el. Gyalu földje csak Észak-Erdélyre terjed ki, egyidejű hódoltatása teljességgel logikus lépés. A Szamostól visszatérő Szabolcs és Tas szándékolt átkelését a Körösön aligha véletlenül képesek megghiúsítani Ménmarót katonái. A Mesternek később még szüksége van Ménmarótra. Salánhoz újabb követség indul, aki kérésükre átadja a Zagyvaig terjedő földet. A gazdátlan Nógrád, Gömör, a cseh Nyitra elfoglalása e területhez stratégiai szempontból jól kapcsolódik. Salán Duna-Tisza közötti földjének meghódítását csak annak provokációja váltja ki, a két korábbi követség nem kapcsolódik e hadjáratához, nincsen szó tehát utólagos beszúrással történt szétszakításukról. Salán legyőzése után logikus lépés bolgár támogatói ellenében Nándorfehérvár hódoltatása, hadjárat a Vaszil-kapu irányában. Rácföld, Horvátország és Dalmácia meghódítása lóg ki a cselekményből, ennek szimbolikus jelentőségére a 12. századi valóság

27 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 337-338.

részeként másutt térek ki. A Nagy-szigeti fejedelmi szálláshely kialakítása után következik a Glad elleni hadjárat, majd Bulgária és Macedónia leigázása, amit Pannónia megszállása követ. Glad nyilvánvalóan csak Salán legyőzése után támadható, a nem azonnali támadás is indokolható a fentiek alapján. Tisztán földrajzi, stratégiai szempontból furcsának tűnik azonban, hogy Ménmarót vég-ső legyőzésére csak Pannónia hódoltatása után kerül a sor, holott földje a már korábban elfoglalt területek közé ékelődve egy valóságos hadjáratban a már elfoglalt területek megtartását veszélyeztette volna. Ám Ménmarót nem támadja hátba Árpád messze kalandozó hadait, hanem engedelmesen várja sorsát, még Salánnak sem segít, holott az kézenfekvő lenne. Ménmarót a később ostromban bevett Bihar várát is elhagyja, megmenekülése nyilván nem véletlenül került a történetbe. Ennek oka nyilván jogi, retorikai vagy stilisztikai természetű lehet, nem utólagos szerkesztés. Ménmarót lányának Zoltával kötött házassága a foglalás jogosságának elismerése a bizánci vazallus, tehát látens módon Bizánc által. Anonymus szándékosan alakítja úgy cselekményét, hogy az együttműködésre, alávetésre nem hajlandó, a valóságban fő ellenfél Bizáncot is elsősorban reprezentáló Salán elbukik, de az önként meghódoló Ménmarót irgalmat nyer. Gyalu földjének elfoglalása valóban elkülönül a többi hadjáratától. Ugyan ez is Árpád engedélyével, de Tuhutum önálló kezdeményezéseként történt, a maga emberségéből akart magának és utódainak földet szerezni. Ezt maga a Mester erősíti meg, amikor leírja, hogy ivadékai, a Gyulák egészen Szent István idejéig bírták, de ha nem lettek volna engedetlenek még tovább is bírták volna. Egyedül Tuhutum az, akit a meghódított föld lakosai önként, esküvel urukká választanak. Minden más foglalat a vezérek uruk, Árpád fejedelem részére hajtanak végre, ejtik a lakosok fiait túsul, földet pedig a hódítás után a fejedelemtől kapnak. Erdély a hercegség részeként (I.) Béla hercegtől egészen Álmos hercegig belső önállósággal bírt. Árpád fejedelem országának a Meszesi kapunál kitűzött határa így nem egy korábbi Gesta változatra utal, hanem a Gyulák de facto független 10. századi országára reflektálhat. Az a tény, hogy Anonymus olyan események elmondását is előrevetíti, amelyeket a későbbiekben nem mesél el, nem mond ellen a Gesta egyszeri megírásának, hiszen ez, amint Kristó és Veszprémy bizonyította, csupán retorikai fordulat. Az a körülményt, hogy a Gestában számtalan, vegyes származású irodalmi elemet találunk szétszórva, szintén nem szükséges a mű hosszú idő alatt, több részletben történt megalkotásával magyaráznunk. Amint Veszprémy megállapította, ez a jelenség Anonymus széles körű, de sokszor másodlagos irodalmi olvasmányaival magyarázható.²⁸ Ezek nyilván nem a Gesta lapjain, a megírás során keveredtek egybe, hanem Anonymus fejében váltak a tervezett mű építőköveivé, illetve egyes frázisokat az éppen lejegyzett esemény hívhatott elő, a mű többi stíuselemére bármilyen hatás nélkül. A Mes-

28 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 337-338.

ter nyilván annak sem érezte szükségét, hogy utólagos stilizálást végezzen műve egészen, úgy, ahogy a magyar krónika talán vele egykorú átszövegezője tette.

Magam a fentiek alapján a Gesta egységes megalkotását látom valószínűnek. Úgy vélem, a több részletben történt megírás koncepcióját kiváltó nyilvánvaló időrendi ellentmondások feloldhatóak, amennyiben nem igyekszünk, pusztán Béla király néhaiként történő említése következtében, III. Béla uralkodása utánra, vagy akár annak második felére datálni a Gestát. Ezzel elérkeztünk a mű jellegének problémájához. Vajon az oklevélformulák használata Anonymus egyéb közléseinek hitelességét is jelenti, vagy éppen ellenkezőleg, használatuk fiktív események hihetővé tételét szolgálhatja?

A Gesta Hungar(or)um – történetírás vagy irodalom?

Az irodalmiságát már címében is propagáló Gesta Hungar(or)um²⁹ legkorábbi fennmaradt magyar írott forrásként és a magyar honfoglalás egyedüli hazai kútfőjeként egyaránt kitüntetett szereppel bír a magyar történetírás és a magyar történelemhez vonzódók szemében. E minőségében komoly érzelmeket vált ki minden, szerzőjével, megírásának korával és hitelességével kapcsolatos megnyilatkozás. Történészeink a Gesta értékelésekor a történetíró szigorával kérik számon a Névtelen szerzőtől a történeti hitelességet. Megállapítják, hogy műve nem hiteles forrása a magyar honfoglalásnak, hiszen a honfoglalók egyetlen korabeli ellenfelét sem ismeri.³⁰ Megállapítják, hogy a honfoglalás korával kapcsolatos ismerethiányait pótolva vetíti vissza saját kora, a 12. század viszonyait és eseményeit a múltba, önkényes konstrukciókkal feloldva az így keletkező ellentmondásokat. Joggal kérdezhetjük azonban, hogy Anonymusnak miért lehetett szüksége nemhogy a kései utókor, de különösen a kortársak szemében ennyire anakronisztikus eljárásra? Hiszen jól ismert tény, hogy voltak egykorú ismeretei a magyar honfoglalásról, az eseményről részletesen beszámoló Regino krónikáját kimutathatóan felhasználta műve megírásakor. Széles körben elfogadott a magyar nemzetségek hagyományainak felhasználása is műve elkészítéséhez. Honfoglalás- és államalapítás-kori, illetve 12. századi személyek és események antik utalásokkal kiegészülve egy sajátos dramaturgia jegyében, valamilyen meghatározott célt szolgálva keverednek színes történetté Anonymus gyakorlott tollán. Jegyzőnk megemlíti ugyan a honfoglaló magyarok fő ellenfeleit, a morvákat, de nem szól

29 1. SÜPEK OTTÓ 1996. 8-12. A rövidítést a cursus planus megkívánta szótagszám indokolja. A prózai négy szótagos „hungarorum” helyébe a költői három szótagos „hungarum” lép.

30 GYÖRFFY GYÖRGY 1988. 10. 13.

Szvatoplukról, szerepében a bolgár Salán jelenik meg. Jóllehet valódi ellenfeleik, a bolgárok ellen vezeti honfoglalóit, egészen Konstantinápolyig eljuttatva őket, de világosan nem a 9. század végi, hanem a 12. századi bulgáriai hadjáratok nyújtották mintáit. Hasonló eljárással indulnak magyarjai Szlavónia és Itália helyett Dalmácia és Spalato ellen is. Gyalu és Glad Szent István korából lépnek a Gesta színpadára, a szent király által legyőzött erdélyi Gyula és a marosvári Ajtony árnyképeként. Bajorok és karantánok helyett súlyos anakronizmussal a honfoglalók előtt német földre menekülő rómaiak a magyarok ellenségei Pannónia földjén. Anonymus a történetírás és a történeti regény határán manőverezve juttatja végső diadalra a honfoglalók részben valóságos, részben akár fél évszázaddal is később élt vezéreit. Szerzőnk nem tudatlan, hiszen ismeri az egykori valóságot. De azt nem bemutatni, hanem felhasználni kívánja. Anonymus külföldi latin nyelvű forrásaiként a következő munkákat jelöli meg a kutatás. Tulajdonképpen „szépirodalmi” jellegű a forrásként a szerző által is megjelölt Dares Phrygius 4-6. századi Trója-történetének kivonata, a Gestával az előbbinél jóval több szövegszerű azonosságot, primer használatot mutató Nagy Sándor-regény J2 változata, az Excidium Troiae című anonim kora középkori kompiláció. Ez utóbbi két kódexben (firenzei, bambergi) is egybe kötve maradt fenn Anonymus két másik forrásával, a Trója-történettel és az Exordia Scythica-val. Történeti jellegű forrása a Gestának az Exordia Scythica című Iustinus kivonat, Regino Chronicon-ja Szkítia, a honfoglalás és a kalandozások leírásánál. Prológusában Bolognai Hugó stílustanító művét használta a Névtelen, értékesítette a Kézai szövegátvételeit is bizonyító Isidorus Etimológia-ját, amely Gratianus 1140 körül elkészült egyházi jogi gyűjteményében, a Decretum-ban is szerepel, így a Mester onnan is ismerhette. Kezében lehetett az Anjou grófjainak genealógiáját tartalmazó Gesta consulum Andegavensium is. Elképzelhető a spanyol Fueros de Sobrarbe-törvénygyűjtemény és a hispániai Cid-történet felhasználása is. Felmerült többek között Lübecki Arnold Chronica Slavorum-ának, valamint az ún. Ansbertus História de expeditione Friderici imperatoris című munkájának ismerete is. Ugyanígy számoltak már Einhard Nagy Károly-életrajzának, Nagy Károly ún. aacheni legendájának és Jordanes gót történetének használatával is. Thoroczkay ezeken felül valószínűsítette egy, a Balkán leírását és talán a keresztesek magyarországi átvonulását is tartalmazó nyugati munka értékesítését is a Gesta megírásakor.³¹

Anonymus *magister* címe, amint Veszprémy László megállapította, csak Gestában tükröződő irodalom, retorika és római jog hármásával jellemezhető művelődési környezetben értelmezhető.³² Anonymus művének szépirodalmi jellegére Hóman Bálint mutatott rá. Anonymus történeti forrásai nyers anyagát kerek szépirodalmi formába, művészi egészbe öntötte, egyike volt a história-

31 THOROCZKAY GÁBOR 1999. 108–117.

32 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2017. 4.

vagy gesta-íróknak. Hangsúlyozta, hogy felületes vizsgálattal egy korai reneszánsz-hullám előjelét láthatnánk ebben a félig tudományos, félig szépirodalmi irányzatban. A klasszikus latin irodalom, különösen a retorikai színezésre hajlamos Livius félreismerhetetlen, de csak közvetett hatását is kiemelte. Ugyanakkor úgy vélte, Anonymus a 12. század tudományos szintjén álló komoly történetírói munkát alkotott, tévedés lenne a lovagkori regényes művek közé sorolni alkotását.³³ Deér József állapította meg, hogy Anonymus a „XII. század felvilágosodásának” jellegzetes képviselőjeként állítja be a pogány honfoglaló fejedelmeket a szent királyokhoz hasonlóan a gondviselés hőseinek. A parasztok csacska és hazug meséit literátori önérzettel veti meg, mégis pogány-kori mondákkal színezi racionalista előadását, nem riad vissza attól sem, hogy a pogány ősök honszerzéséről szóló hősi éneket idézzon.³⁴ A 12. századi francia reneszánsz jellegzetessége az önálló szerző megjelenése is.³⁵ Inokai Tóth úgy vélte, hogy Anonymus a lovagkori irodalom európai jelenségének részese, ezért művében a valóság és az eszmény közt a különbség nagyobb, a történetírás és a szépirodalom között kisebb az átmenet.³⁶

Anonymus a Nyugat-Európában a 12. században elterjedt regényes geszta műfajában, a korabeli ritmikus próza cursus-ában alkotta meg művét. E műfaj jellegzetessége a számmisztika alkalmazása, a szimbolikus kifejezőmód, fő célja pedig saját kora valamely aktuális politikai törekvésének propagálása.³⁷ Anonymus, ahogy irodalmi előképei is tették, a krónikákkal szemben az eseményeket nem időbeli sorrendjükben mutatja be, hanem saját témája szempontjai szerint, meghatározott céllal válogat a múlt eseményei között. Nem megtörtént események hiteles feljegyzője, hanem a krónikáktól teljesen független, önálló, kerek történetet alkotva valós eseményeket és személyeket a realitásból kiemelve saját színpadán mozgatva adatja velük elő mondanivalóját.³⁸ A kutatás a Gesta leírásaiban felismert 12. századi jelenségeket többnyire csak a szerző és műve kor meghatározására hasznosította, ismerethiányai pótlásainak tekintették azokat, mélyebb értelmüket nem vizsgálták. Fel kell tehát tennünk a kérdést: mi az idő, hely és cselekmény szerepe és viszonya Anonymus dramaturgiájában?

33 HÓMAN BÁLINT 1925. 46.

34 DEÉR JÓZSEF 1935. 46.

35 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2017. 6.

36 INOKAI TÓTH ZOLTÁN 1947. 24.

37 GYÖRY JÁNOS 1948. 42. 48-53. 111; SÜPEK 1996. 11-27.

38 KORDÉ ZOLTÁN 1996. 234.

Anonymus írói módszerei.

A krónikák történelme és Anonymus története

Jegyzőnk műve teljes egészében tükrözi kora Európájának irodalmi törekvéseit, színes, regényes leírásai távol állnak a hitelességre törekvő krónikás száraz tényközléseitől, munkájának jól megfogható eszmei töltete van. Propagálja királyai hatalmának önállóságát, az imperátorokat megszegyenítő szkíták császároktól független Attiláját téve meg ősükül. Szószólója az Attilától leszármazó, isteni látomással megjövendőlt születésű Álmost első fejedelemnek megválasztó hétmagyartól eredeztetett nemzetségek kormányzati és földbirtoklási jogainak is. Megörökíti a fejedelemnek és előkelőinek együttes honszerzését és együttes uralkodását. A Névtelen, szemben Ákos mesterrel és Kézaival, megelégedett azzal, hogy a hét magyar vezér mellé hét kun vezért gyártott: saját kora legelőkelőbb, a hatalomgyakorlásban, a királyi tanácsban részt vevő néhány nemzetségének kellett összefoglaló elődöket kimutatnia. Jóllehet ehhez e családok hagyományait is igénybe veszi, műve mégsem tekinthető a honfoglalás hiteles leírásának. Szerzőjének nem is ez volt a célja, a dicsőséges honfoglaló ősök nem saját magukért, hanem 12. századi valós vagy fiktív utódaik céljai érdekében elevenednek meg a Gesta színpadán. A gesztáírók meghatározott típusokban gondolkodva, elsősorban Szentírás történetei és Vergilius Aeneise motívumai alapján írták meg népük honszerzését. Bácsatyai szerint így magyarázható, hogy a történetírás és a szépirodalom eszköztárát egyaránt felvonultató regényes geszták elnyerhették olvasóik bizalmát, a hitelesség helyett a hihetőségre alapozva.³⁹ A fikció Anonymus regényes Gestájában elsősorban az idő kezelésében mutatkozik, a személyek és események bemutatása a hitelesség, a realitás tényét vagy legalább látszatát célozza, a meséktől, legendáktól tudatosan határolódik el, ám mégis felhasználja azokat. Amikor francia műveltségű szerzőnk Álmos megfogadásának mondáját „per sompnium”, „divina visio” és „quasi” megtörténtként állítja be, úgy ismeri el a szájhagyomány hitelét, hogy azt határozottan megkülönbözteti, szembeállítja az éber, világos tudatállapothoz, az értelemhez kötődő írott szövegektől, a scripturától. Az álom és a kétséges hitelű mondák összekapcsolása a francia 'songe' (álom) és 'mensonge' (hazugság) kifejezéseknek a nyelvérzék sugallta összefüggésbe hozása a korai francia lovagregényekben jelenik meg, abból a célból, hogy a szerző elhatárolódhasson a valótlan, kitalált, „megálmodott” tör-

---

39 BÁC SATYAI DÁNIEL 2013. 284.

ténetektől.⁴⁰ Jankovits László Anonymus stíluselveit több példával illusztrálja. Megállapítása szerint a Mester saját módszerét a decorum elvére építve védelmezi. Ezt szinonimák és figura etymologica hangsúlyozza: valde indecorum et satis indecens, Jankovits értelmezése szerint „a nemes hallgatósághoz sehogyan sem illenek a faragatlan köznép hamis meséi és az igricek fecsegő énekei.” A mester az igricek, vagyis a jokulátorok énekét azzal a garrulus jelzővel illeti, amelyet a pogányok teológiájával vitatkozva Szent Ágoston állít szembe (fabularum garrulitas) a történetírói gondossággal (historica diligentia). Az ágostoni szóhasználat továbbélését Guibert de Nogent 12. századi műve bizonyítja.⁴¹ Anonymus Prologusában a köznép és a jokulátorok ezt nélkülöző történeteivel szembeállítva a Szentírás (scripturae) helyes magyarázatát párosította a történeti munkák világos elbeszélésével. Szerzőnk Jankovits megállapítása szerint a cicerói három erényre (probabilis/veri similis, brevis, aperta/dilucida) építő 12. századi történetírói eljárás értelmében narratio-ját a vere, simpliciter, aperte hármasságára alapozta. Ezek ellentétét láthatta a Mester a köznép és a jokulátorok történeteiben: egyszerűség helyett fecsegés, igazság helyett hamisság, a világosság helyett álmok. Megállapítása szerint a Ciceró kommentárok ismerete alapján joggal a retorika mesterének nevezhetjük Anonymust.⁴² Jankovits 12. századi szöveghelyekkel rokonította Anonymus munkájának fenti jellegzetességeit. Ezek Guibert de Nogent *Gesta Dei per Francos* című munkájának előszava és Ordericus *Vitalis Historia ecclesiasticá*jának két helye. Ebből különösen érdekes az egyik, ahol egy forrásaként használt szent életiratát, vitáját dicséri, a chanson de geste-ek szerzőivel szembeállítva.⁴³ Anonymus gesztáját e retorikai eszközökkel szándékozhatta a hitelenség érzetével felruházni, amikor az általa megbízhatatlannak mondott szóbeli történetekkel ellentéteztette direkt politikai aktualitásaival a kortársak számára talán túlságosan is egyértelmű sorait. Anonymus aligha vállalta fel nyíltan az Isten képmására alkotott embert és állatot oly határozottan elkülönítő keresztény felfogás tökéletes ellentétjeként értelmezhető totemisztikus Turul-mondát. De a dinasztia eredetmondáját műve tárgyából következően mégsem mellőzhette. A francia irodalmi műveltsége kínálta retorikai megoldást egy bravúros etimológiai kapcsolat felvázolásával kiegészítve e súlyos nehézséget mondanivalója előnyére volt képes fordítani: „Quia ergo sompnium in lingua Hungarica dicitur almu, et illius ortus per sompnium fuit pronosticatum, ideo ipse vocatus est Almus. Vel ideo vocatus est Almus, id est sanctus, quia ex progenie eius sancti reges et duces erant nascituri.”⁴⁴ Álmos nevét a magyar „álom” szóval azonosítva születésének

40 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1991. 109-110.

41 JANKOVITS LÁSZLÓ 1998. 4-5.

42 JANKOVITS LÁSZLÓ 1998. 6-8.

43 JANKOVITS LÁSZLÓ 1998. 2.

44 SRH I. 38. Álmos nevét a krónikák pusztán a magyar „álom” szóval kapcsolják össze. SRH I. 284.

retorikai eszközökkel már a valótlan álmok világába száműzött kétes hitelű és kínos mondájának kijelölt helyét erősíti tovább. Leleményesen azonosítja a dinasztiaős nevét a latin „almus” szóval, amelynek ’áldott’ jelentését ’szent’-ként visszaadva teszi a keresztény világban szalonképpé a szent királyok és hercegek pogány, totemállattól született őseit. Talán Álmos apjának „Ügyek” neve is saját leleménye, hiszen e személynév „ügy” alapszava a régiségben „szent”-értelemmel bírt.⁴⁵ Benkő Lóránd figyelmeztetett arra, hogy a Névtelennek az Álmos fejedelem nevét a latin almus ’tápláló, éltető, áldást hozó, boldogító, jótékony, jószágos’ jelentésű szót ’szent, megszentelt’ jelentésű sanctussal azonosító eljárását a történeti szakirodalom mellőzte, mert a történeti koncepciókba a másik, mutatósabb, Emese álmán alapuló magyarázattal szemben zavaró mozzanat volt.⁴⁶

Anonymus Gestája viszonyát is pontosan meghatározza a valós történelemhez, a krónikákhoz képest. Kilenc alkalommal zárja „Quid plura” és „Quid ultra” kifejezésekkel az Árpád-kori magyar írott forrásokból, krónikákból átvett szövegrészeket, amelyekben nem is szerepelnek a csak Anonymustól ismert személyek és történetük (Mén-Marót, Salán, Glad). Amikor e szövegrészek lezárását a fentiek mellett még az „iter hystorie teneamus” kifejezéssel is megtoldja, a visszatérést hangsúlyozza saját historiájára, világosan elkülönítve azt a hazai írott forrásaitól. Eljárását a történész akként magyarázza, hogy a hazai írott forrásokkal szemben saját munkáját tekinti igazi történetírásnak.⁴⁷ Valószínűbb azonban arra gondolnunk, hogy e helyeken Anonymus kortársainak és a késői utódoknak is saját története önállóságát, a krónikák valóságától eltérő saját világát nyilvánítja ki. Ugyanezt a közhitelnek örvendő, jogforrásként is hivatkozott krónikákkal aligha tehetné volna meg. Nincs kétség: itt a Gesta stílusából is következő cél, a valódi történelem elemeit önkényesen felhasználó, koncepciójában azonban fikatív írásmű jellegét közli velünk a szerző.

Anonymus és az „ősgeszta”

Az első magyar krónika, a keresztény magyarok krónikájának megírását az I. András uralmától Kálmán uralmának végéig terjedő időszakra helyezte a történeti kutatás. Ezt a krónikaváltozatot tévesen nevezik máig ősgesztának, mivel krónikaként íródott és csak a 12. század folyamán történt meg szövegének interpolálása, részletes, színes leírásokkal gesztává formálása.⁴⁸ Az első krónikaszcvc megírása

45 SRH I. 38. 1. l.

46 BENKŐ LORÁND 1998b. 35.

47 KRISTÓ GYULA 1972b. 167. 171.

48 KRISTÓ GYULA 2002. 30-36.

előtt a 11. században csak különböző „történeti feljegyzések” létezhettek, egy részüket nagy valószínűséggel a Fehérváron írásba foglalt *Pozsonyi évkönyv* őrizhette meg.⁴⁹ A kutatás nem egységes álláspontot foglal el a krónikasöveg egyes szerkesztési fázisainak datálását illetően. Madzsar Imre az előbeszéddel együtt a Koppány elleni háborútól egészen II. Géza uralmáig tartó krónikarészt egyetlen, 1156-1162 táján működő szerzőhöz kötötte. Madzsar elsőként utalt oklevélformula használatára az 1058-as német-magyar békekötésnél.⁵⁰ Májig nincsen egységes vélemény arról, hogy korabeli békeszerződés nyomait őrizhette-e meg a magyar krónika az egykorú német oklevelekből ismert formulával vagy a formula utólagos, 12. századi magyar oklevelekre visszamenő betoldás.⁵¹ Domanovszky Sándor, Madzsarral szemben, nem egyszeri átszövegezésre gondolt, hanem az 1096-1162 közötti időszakban folyamatosan bővített krónikasövegre: „Az egyes uralkodók története Kálmántól II. Gézáig annyira magán viseli az egykorúság bélyegét, — eltekintve Szent László szintén egykorú íróra valló történetétől — hogy ezeket nem két különböző időpontban, hanem időről-időre írottaknak kell tartanunk.”⁵² Hóman Bálint máig idézett nagy munkájában az „ösgesztát” Szent László korára datálva, az 1091-1127. évekre kiterjedő első folytatásának megírását II. István idejére helyezte, azonosítva azt a Domanovszky által megállapított Kálmán és II. István-kori folytatással, valamint Toldy Ferenc Kálmán-kori Névtelenjének munkájával. E szövegrész átdolgozását és folytatását II. Géza és III. István uralmának idejére valószínűsítette, amely a Marczali által feltett II. Géza-kori nemzeti krónikával, Toldy II. Géza-kori krónikájával és a Domanovszky által a II. Bélától III. Istvánig terjedő korszakra datált Kálmán ellenes krónikaszerkesztéssel azonosítható szerinte.⁵³ Szabados György az 1146-ban lezajlott sikeres ütközet kapcsán Belus bán krónikabeli méltatása⁵⁴ alapján állapította meg, hogy az 1157 előtt íródhatott, mert ekkor Belus véglegesen szembehelyezkedett a legitim Álmos-ági királyokkal, II. Gézával és III. Istvánnal. Álláspontja szerint ebből azt következik, hogy a komoly érvekkel alátámasztható III. István-kori gestaszerkesztés mellett egy II. Géza-kori szerkesztési fázissal is számolhatunk.⁵⁵ Az idoneus László hatalmának legitimista érvrendszerrel történő megtámogatását Veszprémy László a Kálmán-kori krónikaredakcióval köti össze. Az „idoneista” és „legitimista” szemlélet viszonya jóval összetettebb kérdés szerinte, mint ahogy azt feltételezni szokták. Lehetetlen volt a legitimista szemlélet jegyében Salamonnal szem-

49 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2004. 346-347.

50 MADZSAR IMRE 1926. 1-8.

51 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2004. 333. Erre ld. GERICS JÓZSEF 1974. 281-287.; KRISTÓ GYULA 1994. 58-59.

52 DOMANOVSZKY SÁNDOR 1902. 824.

53 HÓMAN BÁLINT 1925. 94.

54 „Tunc avunculus domini regis. Bele [Belus] ban nominatus. gloriosus in milibus suis...” SRH I. 456.

55 SZABADOS GYÖRGY 2007. 159-160.

ben I. László személyét mellőzni, hiszen a II. Orbán pápa döntő fontosságúnak tekinthető levelében olvasható pápai bírálatok figyelmen kívül hagyásával Istvánnak a szentségét veszélyeztették volna: „1096 után nem tehetett mást az udvari propaganda-gépezet, hogy úgy produkálta minden idők legszínvonalasabb és legátfogóbb legitimista argumentációját, hogy abban Lászlónak, és nem Salamonnak juttatott helyet.”⁵⁶ Veszprémy a cseh Kozmához vagy a lengyel Gallushoz fogható egyéniséget sejt a Salamon és László-történet alkotójában, amelynek azonban erősen vitatott datálása, 1100 tájától egészen a 13. század elejéig.⁵⁷ Veszprémy lehetségesnek tartja, hogy Salamon hagyománya a Szvatopluk-motívumok, a kolostorba vonulás felhasználásával bővülve került a krónikaszővegbe, a 12. század során, még László szentté avatása, 1192 előtt.⁵⁸ Kristó Gyula a 12. századi öslegeszt szövegének részletes elemzésével mutatta ki, hogy annak szövege olyan gondolati és stilisztikai egyöntetűséget mutat, amely a több lépésben elkészült szöveg egy időben, egy szerző általi átszerkesztésére, átstilizálására utal. Stílusa, a geszta mellett, terminológiája is olyan egyezéseket mutat Anonymus Gestájával, hogy egykorúságuk valószínűsíthető.⁵⁹ Kristó a Gesta széles körben elfogadott, ám erősen kérdéses 13. század eleji datálásához tájoltta e krónikaváltozat időrendi helyzetét is. Ezért mindenképpen szükséges közelebbről megvizsgálni korhatározásának támpontjait. Kristó Gyula fontos tartalmi érveket sorakoztatott fel a 11-12. századi krónikaszőveg végső formába öntésének időszakát illetően. Megállapítása szerint a ránk maradt krónikaszőveg több helyen nem a keresztény-pogány szembenállás nézőpontjából tekinti István államalapító harcait, hanem pusztán hatalmi kérdés-ként értelmezi. Koppány esetében az István elleni lázadást, Gyula esetében gazdag és igen tágas országának István általi megszerzését, éppígy Keán történetében a hatalmi kérdés nyílt jelentkezését a 12. század közepe, II. Géza korára jellemző szemlélettel magyarázza. Kristó az óbudai és székesfehérvári egyházalapítás történetét, annak fiktív kiváltságait III. István, esetleg III. Béla-kori lejegyzésnek vélte, mert a leírt jogi állapot a III. István és III. Sándor pápa közötti konkordátumnak felel meg. III. István saját egyházpolitikáját kívánhatta igazolni I. Istvánnal.⁶⁰ Kristó szerint inkább III. Béla első éveire utalnak azonban e krónikaszerkesztés záró szövegrészei. Műgeln közlése, miszerint a magyarok nem tudták megítélni, hogy III. és IV. István közül melyik a törvényes uralkodó, aligha íródhatott szerint III. István udvarában. Ugyanígy III. István legitimitását vonja kétségbe azon bejegyzés, mely szerint 1167 előtt sok magyar Manuel császárral közölte, hogy „Magyarország királysága az igazság szerint (von recht – jog szerint) Béla királyé.” Béla királyként csak 1172-1173 után szerepelhetett. Kristó úgy vélte, e szer-

56 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2004. 331.

57 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2004. 333.

58 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2004. 334.

59 KRISTÓ GYULA 1994. 45-68. 72-73.

60 KRISTÓ GYULA 1972a. 59-62.

ző szakított a legitimitás elvével, hiszen királyát nem az esztergomi érsek koronázta. Az idoneitas (alkalmasság) elve lépett helyébe, ez tette lehetővé I. László szentté avatását, a Béla fiak uralmának jogszerűként való felfogását, a krónika negatív beállításának módosítását. Kristó úgy látta, a magukat Kálmán állítólagos fiával, Borisszal, illetve II. Lászlóval és IV. Istvánnal szemben legitim uralkodónak tekintő II. Béla és II. Géza, valamint III. István történétírói vitatták el a törvényesen megkoronázott Salamonnal szemben fellépő Béla-fiak hatalmi igényét. A narratíván nyugvó datálást erősíti meg az 1058-as német-magyar békekötés megszövegezése a krónikában: „si quis de successoribus suis ad debellandum Hungariam arma moveret, indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret”⁶¹ Kristó Gyula úgy vélte, hogy „a legkorábbi történeti munkánkban olvasható oklevélformulának mintát, példát szolgáltató oklevelek nem keletkezhettek 1146-1158 előtt és 1171-1178 után, vagyis azoknak II. Géza és III. István korában kellett íródniuk.”⁶² Kristó azt is hangsúlyozta, hogy a magyar krónikairódalom francia kapcsolataira utaló nyomok az Álmos-ághoz is elvezetnek. Borisz 1147-es incidense a francia királlyal és II. Gézával a kánonjog ismeretére utal, az 1071-es nándorfehérvári ostrom leírásában pedig a trójai mondakör ismerete tükröződik. Kristó szerint e krónikás a párizsi egyetemen nyerhetett egyházi képzettséget, itt ismerhette meg a II. Géza udvarának lovagi szelleméhez illő Trója-történetet.⁶³ Kristó kronológiai megállapításai, II. Béla, II. Géza és III. István történétíróinak legitimitás-párti, a szöveget végső formába öntő III. Béla-kori szerzőnek pedig az idoneitást propagáló álláspontjáról ellentmond újabb, a szöveg szerkesztési és stílusbeli egységéről tett megállapításának.⁶⁴ A krónikaszöveg valójában nem foglal állást a két trónöröklési elv között. A trónöröklés rendjében a primogenitúra és az idoneitás kizárólag az első Álmos-ági királyok, II. Béla, II. Géza és III. István korában volt egyaránt elfogadott. III. Béla fiának, Imrének az apja életében történt megkoronázása pontot tett a két elv küzdelmére. András herceg lázadása utolsó fellángolása e párharcnak, de az már nem kötődik olyan közvetlen módon a 11. század eseményeihez, mint a korábbi esetek. II. Béla trónra lépése, Borics trónkövetelése, II. Géza és öccsei valamint fia párharca kronológiailag és ideológiailag egyaránt közvetlenül kapcsolódnak Álmos és Kálmán küzdelmén keresztül Salamon és a hercegek történetéhez. A már szentnek tekintett és Salamonnál idoneusabbnak beállított László személye alkalmas volt az állítólag általa utódjának jelölt Álmos leszármazottainak legitimálására. Ugyanakkor a Salamonhoz hasonlóan legitim módon királlyá avatott Álmos-ági királyoknak, akiket apjuk utódnak jelölt még saját életében, az ősapa Álmos és az első király, Béla megvakításában bűnös Kálmán helyett Salamon személye sokkalta alkalmasabb párhuzamként ki-

61 SRH I. 349.

62 KRISTÓ GYULA 1969. 12.

63 KRISTÓ GYULA 1986b. 492-495.

64 KRISTÓ GYULA 1994. 113.

nálkozott a legitimitás propagálására. Ezekkel az ellentétes igényekkel magyarázható a krónikás finom és jól adagolt egyensúlytartása a két trónöröklési elvnek Salamon és a hercegek küzdelmében megszemélyesített bemutatásakor. Mindkét elv arányosan részesül a pro és kontra érvekben, az idoneus hercegek uralmának jogosága úgy nyer magyarázatot, hogy a legitim Salamon uralmi jogai sem sérülnek. Erre III. Bélától kezdve sem szükség, sem lehetőség nem volt, az évszázadnál régebbi párhuzamok ekkor már nem lehettek áthallásokak.⁶⁵

Kristó legújabban már nem különítette el a II. Géza és III. István vagy III. Béla-kori krónikaredakciót, László „szent” jelzője miatt egészében 1192 utánra teszi a krónika geszta-stílusban történt átszővegezését. László „sanctus” jelzőjét Kristó 1972-ben még utólagos betoldásnak vélte, az oklevélformulák és a szöveg többi tanulsága inkább korábbi álláspontját erősíti. Nézetváltozását hivatkozott munkái alapján a krónikaredakciónak a 13. század elejére datált Anonymus Gestával kimutatható erős párhuzamai magyarázhatják.⁶⁶ Mint láttuk, a Gesta ezen datálása erősen vitatható, így nem alkalmas arra, hogy az ősgeszta megszületését korábbi időre bizonyító adatokat felülírja. Kristó fontos érve még az újabb korhatározás mellett az 1192 után írt Szent László-legenda használatának valószínűsége a Lászlót szentként bemutató krónikaszöveg esetében.⁶⁷ A krónika részletes leírásokat tartalmazó, geszta jellegű fejezeteinek a Szent László-legenda alapján történő datálása nem áll vitán felül. Domanovszky szerint a Képes krónikában található interpolációkban Lászlónak a keresztes hadjáratra való felkérése nem III. Béla vállalására reflektál, hanem Lászlónak Kálmánnal szemben pozitív tulajdonságainak kiemelését hangsúlyozza. Magam úgy látom, hogy III. Béla tetteinek teljes mellőzését kizárólag kronológiai eltérés magyarázhatja. A Lászlót saját dicsőségére kanonizáltató, keresztes hadjáratot tervező III. Béla jellemvonásait Lászlóéval azonosító legendát ismerve az ősgeszta írója aligha mellőzte volna uralkodója tetteit. Ugyanakkor a „kegyes”, „pius” terminus Lászlóra érve már II. Géza korában is jelentkezik, de a sírjánál már II. István idejében is feljegyezték csodát.⁶⁸ Joggal állítható tehát, hogy László hivatalos szentté avatását jóval megelőzte szentként való tisztelete. László szentként említése így aligha bír bizonyító erővel az ősgeszta 1192 utáni keletkezésére nézve. Domanovszky Sándor a Budai Krónika és a Bécsi Képes Krónika szövegének összehasonlításával állapította meg, hogy „A Budai Krónikában meglevő szövegről... kimutatható, hogy már használta Szent László legendáját s így legalább is a legendában már említett szentté avatás, vagyis 1192 után készült.” „Ezzel szemben a betoldások nem ismerik a legendát. Az interpolációk ugyanis két helyen érintkeznek a legendával: Lászlónak a keresztes had vezérévé való választásánál, továbbá

65 A kérdésre részletesen l. JUHÁSZ PÉTER 2017. 17-35.

66 KRISTÓ GYULA 1994. 44-97.

67 S GYULA 2002. 43-44.

68 KLANICZAY GÁBOR 2014. 10-14.

a csehországi hadjárat elmondásánál. Már pedig ezen a két helyen a krónika betoldásai a legendák előadásával ellenkező felfogást tüntetnek fel.”⁶⁹ Arra figyelmeztetett, hogy „...az interpolációk soha sem nevezik Lászlót szent-nek, holott a rövidebb szöveg már használta a legendáját is. Marczali is azt tartja, Szent László életrajza is bizonyítja, — eltekintve a legendából vett részekről — hogy 1192-ben történt canonisatiója előtt írták. Vitézsége és hatalma sokkal inkább lép előtérbe, mint szentsége. Istvánnál és Imrénél ez dominál. Szentté avatásáról egy szóval sem tesz említést. Az interpolációkra azonban ez még sokkal jobban ráillik, mint az egészre. A rövid szöveg Szent Lászlóval kapcsolatban egész sereg csodát mond el, az interpolációkban csak egy ilyen fordul elő. Ezek az interpolációk élenkségből felülmúlják a másik szöveget; előadásuk részletesebb és pontosabb a rövidebb szövegénél.”⁷⁰ Műgeln Henrik német nyelvű krónikája „...az 1152-1167 éveknek egy önálló, másuttal fen nem maradt és a Bécsi Képes Krónikába bejutott interpolációkkal világosan összefüggő, közel egykorú történetét őrizte meg.” „A Műgeln által felhasznált hiteles leírás kétségtelenül közel egykorú írótól ered és feltétlenül szerves összefüggésben állott azon feljegyzésekkel, melyekből a Bécsi Képes Krónika írója interpolált.”⁷¹ „III. Istvántól kezdve a rövidebb és bővebb szövegezés már semmi lényeges pontban el nem térnek egymástól s a bővebb szöveg írója itt már nem interpolál.”⁷² Egy jóval 1192 előtti, II. Géza vagy III. István idejében készült szerkesztést más megfontolások is támogatnak. Domanovszky Pauler Gyula nyomán mutatott rá arra, hogy a II. Béla története során a krónikában olvasható szövegrész lejegyzése az esemény időbeli közelségére utal: „...inimicos eius dedit Dominus in opprobrium eius usque in presentem diem.” Toldy Ferenc észrevétele alapján fogalmazta meg a pontosabb datálást, a „...severitate regis Stephani minoris...” kifejezés alapján úgy vélte, akkor íródott a szövegrész, amikor még csak két István királyt ismertek.⁷³ Ám az idézet pontatlan, nem teljes: „Dux Almus severitate regis Stephani *minoris seu mediam* capitis diminutionem passus fuerat.”⁷⁴ Az országban tehát ekkor három István királyt ismertek, Kálmán fia a kisebbik vagy középső közülük. E szövegrész tehát legkorábban III. István-kori lehet, hiszen II. István korábbi megjelölése is szerepel benne, amikor a szent I. István mellett a kisebbik István volt. A vizsgált krónikahelynek egy másik értelmezése is elképzelhető. Amennyiben a *minoris* alakot másolói hibaként *minorem*-re javítjuk, a *seu*-t pedig *quasi* jelentésűnek vesszük, a szöveghely konkrét jogi formula alkalmazására utalhat. Arról lenne szó, hogy Álmos dux a királytól ca-

69 DOMANOVSKY SÁNDOR 1902. 810-811.

70 DOMANOVSKY SÁNDOR 1902. 815.

71 DOMANOVSKY SÁNDOR 1907. 127-131.

72 DOMANOVSKY SÁNDOR 1902. 752.

73 DOMANOVSKY SÁNDOR 1902. 823-824.

74 SRH I. 442

pitis deminutio mediát szenvedett el. Kapitánffy szerint a krónika ezen helyein használt kifejezések (a Fehér-ló legendája, Árpád nemzetségének előjoga, Péter király fenyegetőzése, Kálmán király jellemzése és az idézett hely) a római jog és a kánonjog alapos ismeretét igazolják. A középkori magyar történetírás jogtudományi korszakának, ahogy Kapitánffy fogalmaz, a kezdetei bizonytalanok. A római és a kánonjog ismeretére leginkább utaló két utolsó hely a krónika egy olyan szakaszában olvasható, amely egy II. Géza (1141–1162) vagy utóda, III. István (1162–1172) korában tevékenykedett szerzőre utal, aki a korábbi szövegrészeket e jogi utalásokkal kiegészíthette, ugyanakkor a saját maga által írt szakaszban alig vannak interpolációk. Kapitánffy szerint ezek aligha lehetnek a 12. század közepénél későbbi interpolációk, hiszen a későbbi másolók rendre félreértelmezték a jogi kifejezéseket. A római jogi és a kánonjogi ismeretek megjelenése a külföldi egyetemjárással függhet össze. A jogi tudományok valódi központjának számító Bolognában a 13. század második évtizedétől tudunk magyar diákokról, Párizsban a 12. század utolsó évtizedeiben mutatható ki néhány magyar diák, ám egyről már a század közepén is tudunk, bár ő kivétel Kapitánffy szerint. Ugyanakkor a párizsi diákok esetében Gerics József, Lukács érsek esetében pedig Györffy György valószínűsítette a jogi tanulmányokat.⁷⁵

Kristó a krónikaszcöveg gesztává bővítésének kormeghatározását a következö négy tartalmi érv alapján végezte el. A szerző Ausztriát már hercegségként ismeri, amely tény az 1156 utáni helyzetre utal. II. Géza 1148-as adományait a budai prépostságnak a szerző I. Gézához köti, amelyből szerinte arra következtethetünk, hogy évtizedekkel 1148 után kelt ez a szövegrész. Az 1132-es események során főszereplő Sámson fia, Tamás említése 1173-1185 közé keltezhető oklevélben. Végül az öslegesza által már szentként ismert László 1192-es kanonizációja.⁷⁶ A fentiek közül a legutolsó dátumon kívül a többi összhangba hozható az oklevélformulák által megadott legfeljebb 1178-as évvel és III. Béla uralmának hiányzó leírásával egyaránt. Más adatok is az 1200-as évek eleje helyett legkésőbb az 1170-es évekre datálható krónikaszerkesztésre utalnak. Kristó megállapítása szerint az Álmos fejedelem jellemzésénél, I. Béla, Salamon, Géza és László életének eseményeiben tükrözödő lovagi eszménykép a gestában (a magyar krónikában) született és a Szent László legendában teljesedett ki. Sokatmondó, hogy a krónikában a lovagkorra utaló jelenségek felsorolását Kristó Szent István egyedülként konkrét történeti párhuzammal bíró, II. Géza 1146-os ütközet előtti lovaggá avatása alapján megformált felövezésével fejezi be. Szent István karddal felövezésének előképe II. Géza Freisingeni Ottótól ismert 1146-os lovaggá avatásának, „armis accingitur”, hiteles leírása, amely kortárs szerzőre utal.⁷⁷ Aligha véletlen,

75 KAPITÁNYFY ISTVÁN 2017. 94-104. különösen a 101-104. Vö. GERICS JÓZSEF 1987. 234-237.

76 KRISTÓ GYULA 1994. 98-99.

77 KRISTÓ GYULA 1994. 48-52.

hogy egyedülként II. Géza adta a honfoglaló vezér, Árpád nevét egyik (a harmadik) fiának.⁷⁸ A 12. századi krónikaszöveg Judit helyett Zsófiának mondja Salamon német feleségét. A szerző itt csak II. Béla lányára, II. Géza húgára, Zsófiára gondolhatott, aki a német uralkodó fiának jegyese volt.⁷⁹ Mindezek legfeljebb egy nemzedéknyi időtávolságot valószínűsítene. Ugyanerre mutat II. István feljebb idézett kisebbik vagy középső megjelölése is a krónikában. II. Géza óbudai adományainak tévesen I. Gézához kötését nem szükséges lejegyzésének akár fél évszázaddal későbbi időpontjával magyaráznunk. Az 1148-as oklevélben a király az I. László által a királyi kamarából az óbudai egyháznak rendelt éves összeg fejében „tributum fori Geysae” a pesti és kerepesi vámokkal és egyéb javakkal megadományozza, valamint megerősíti a Megyeri révtől a királyi nagy szigetig terjedő, szintén I. László által adott halászlai jogot. Gézavására nyilván I. László testvéréről, I. Gézáról nyerhette 1148-ban, II. Géza idején már elterjedt nevét. Így vélte Kubinyi és Mályusz is.⁸⁰ Gézavásárának I. Gézához kötődése magyarázhatja az adományozás hozzá kapcsolását, nem pedig tévedéssel, lejegyzését így nem szükséges évtizedekkel II. Géza halála utáni időre valószínűsíteni.

Kristó, amint feljebb láthattuk, több pontban bizonyította korábban a 11. század eseményeit leíró krónikarészek – Domanovszky terminológiájával a 11. századi krónikaszövegbe illesztett interpolációk – II. Géza és III. István korának történeti képéhez és eseményeihez kötődését. Kristó arra figyelmeztetett, hogy a magyar krónikában az Altaichi Évkönyvvel szemben nem a Gyula országának keresztény hitre térítéséről, hanem igen tágas és gazdag országának Magyarországhoz csatolásáról van szó, ami a térítéssel szemben a hódítás előtérbe kerülését jelzi. Ugyanígy jár el az író a Keán elleni hadjárat leírásánál. Ezek a II. Géza-kori expanzív külpolitika támogatását szolgálhatták. A fehérvári egyháznak a király felkenésével, megkoronázásával kapcsolatos pápai kiváltság megfogalmazása, „legittime posset regem inungere, coronare” a Rómával konkordátumot kötő III. István, esetleg III. Béla korára referál.⁸¹ Az (ó)budai egyház építésénél közreműködő görög mesterek Kristó szerint III. István-kori, vagy még inkább a III. Béla feleségével érkezett görög kőfaragók lehettek. Az (ó)budai egyházra vonatkozóan olvasható „libertas Romanae ecclesiae” kifejezés a királyi magánegyház helyzetéből kiszabaduló szerzetesi intézmények új státusát jelöli a 12. században, a leírt fiktív kiváltságok pedig a III. István és III. Sándor között létrejött megegyezés nyomán kerülhettek a szövegbe. Kristó Gerics József és Mezey László álláspontjára támaszkodott.⁸² Amint Gerics nyomán Kristó megállapított-

78 SRH I. 460.

79 SRH I. 349. Zsófia neve éppen az 1058-as béke szövegének II. Géza-III. István-kori formulája után olvasható.

80 KUBINYI ANDRÁS 1964. 87-89. MÁLYUSZ ELEMÉR 1953. 128.

81 KRISTÓ GYULA 1972A. 60.

82 KRISTÓ GYULA 1972A. 61.

ta, a krónikaszövegnek jogbiztosító jelleget adó szövegrész a Hartvik-féle István-legenda felhasználásával készülhetett, amint arra a szövegszerző egyezések utalnak. Kristó megállapítása szerint e világias, reális jellegű eseményleírások származhatnak II. Géza korából, amelyeket III. István és III. Béla korában egyházalapításokhoz kötve legendás, egyházas jellegűvé tettek.⁸³ Igen fontos Kristó azon megállapítása, hogy az Álmos-ági királyok krónikái tartalmazták Imre trónörökösnek jelölését István által.⁸⁴ Ugyanis II. Bélától III. Bélaig okleveles adatok is bizonyítják a primogenitúra meghatározó mivoltát.⁸⁵ A Gellért-legenda (amely talán II. Géza udvarában készült) még Vazult, Anonymus már Szár Lászlót jelöli meg a hercegek apjának. Kristó azokkal a kutatókkal ért egyet, akik (R. Kiss István, Váczy Péter, Győry János, Ifj. Horváth János, Csóka J. Lajos) az ős-váltást Borics fellépésével hozza kapcsolatba, a krónika a törvénytelen Kálmán-fi trónigényének aláásása céljából az „ex concubina”, nem keresztény házasságból származó Vazul-leszármazottakat mossa tisztára.⁸⁶ Kristó a világias, harcos István-kép nyomait Anonymusnál is megtalálja, ezzel függhet össze, hogy itt már nem kizárólag II. Géza korára tartja jellemzőnek ezt a szemléletet, hanem a 12-13. század fordulójára is. A Névtelen és a krónika egyaránt az erdöntői föld István uralma alá vetéséről szól, ám Anonymus Gyula börtönbe vetését állítja, míg a krónika, Thietmar tanúsága szerint helyesen, tiszteletteljes bánásmódról tud. Anonymus a keménykezü, kíméletlen uralkodót domborítja ki.⁸⁷ Ez a felfogás nagyon erősen a már bemutatott II. Géza-kori István-képre utal! Anonymus, aki nem tesz utalást Szent Lászlóra, Kristó szerint az Istvánt mitizáló, különösen a pápai befolyás alatt álló Imre és II. András korában erős szemléletet tükrözi a „Boldog István király az élet ígéit hirdette és a magyarokat keresztelte”⁸⁸ megállapítással, hiszen a nagyobbik István-legenda, illetve a Hartvik-féle változat világosan rögzíti, hogy a király nem térített: „ipse evangelizandi non assumpsit officium”.⁸⁹ Amint azonban maga Kristó állapította meg, a pápai befolyás és az egyházas felfogás III. István korának a jellemzője is volt. Kristó szerint az Imre-hagyomány elcsúszása, az Imre több testvéréről tudó 11-12. századi források után a Szent László-legendában egyetlen fiúként szereplése azzal magyarázható, hogy a királyfi átszellemült emlékezete mellett nem fértek meg hús-vér testvérek. Kristó szerint a krónika állítása arról, hogy István még életében „antequam moreretur” tervezte Vazul trónra ültetését, a vezér halála előtti utódválasztást több esetben említő Anonymushoz hasonlóan Imrének 1182-ben, apja, III. Béla életé-

83 KRISTÓ GYULA 1972A. 62.

84 KRISTÓ GYULA 1972A. 63.

85 RA 74; CAH 24; RA 113.

86 KRISTÓ GYULA 1972A. 63-64.

87 KRISTÓ GYULA 1972A. 64-65.

88 SRH I. 38.

89 SRH II. 386. 420. KRISTÓ GYULA 1972A. 65.

ben történt megkoronázásához köthető, amely rendszert teremtett.⁹⁰ Az utódnak jelölés azonban már korábban rendszeres jelenség volt, II. Béla, II. Géza és III. István esetében is, így nem szükséges kizárólag III. Bélára gondolnunk. Mivel a Gesta nem politikai tényeket, hanem ideákat fejt ki, a trónörökösnak az apa életében történő megkoronázása egy olyan időszakra utalhat, amikor vitatott volt a trónöröklés módja. Az apja által utódnak jelölt III. István trónviszálya apja testéivel jelölhető meg olyan időszakként, amikor a fiúgyermek trónöröklését a honfoglalás idejére visszamenő szokásként volt szükséges bemutatni. Kristó szerint azt az ellentmondást, miszerint Vazul királlyá tételének szándékát a tőle le származó királyok legitimitását erősítendő akkor illesztették volna a krónikasövegbe, a 12. század közepe után, amikor a krónika már nem is tudott Vazul-ágról, csak Szár László utódairól, úgy lehet feloldani, hogy a dinasztia valós eredete még közszájon forgott.⁹¹ Ennél talán valószínűbb, hogy Vazul trónörökösként történő beállítása megelőzte Szár Lászlóval való felcserélését a hercegek apjaként. A megvakított Vazul trónörökösi pozíciójának hangsúlyozása a krónikasövegben a szintén megvakított II. Béla trónöröklési jogát erősíthette, Szár László később, Borics 1147-es újbóli fellépése után válthatta fel Vazult.

Jellegzetes része a krónikakompozíciónak a csata előtt virrasztó lovagok képe a 121. fejezetben, amely Anonymus Gestájában is megtalálható, annak 39. fejezetében. Győry János egy francia chanson de geste soraiban találta meg előképét, azonban ezt a további párhuzamok hiánya nem erősíti meg. Veszprémy László egy Dudo nevű normann szerzőnek az 1010-es évekből fennmaradt művében találta meg jó párhuzamát a kérdéses mondatnak. Közvetlen kapcsolat ugyan nem feltételezhető a normann munka és a magyar krónikakompozíció között, ám a magyar krónika számos más helye bizonyítja, hogy Dudo-hoz hasonlóan igényes késő és klasszikus antik szerzőket használt írójuk. Anonymus valószínűleg a magyar krónika szövegéből vette hasonló fordulatait. Anonymus Gestája és a krónikakompozíció között négy szövegegyezés található, érdekes módon egymás közelében, a 102., 103. és 104. fejezetben. A 104. fejezet Bolgárfehérvár és Zalánkemén helynevek esetében Veszprémy szerint Anonymus szövegének elsődlegességére utalhat az a tény, hogy a Névtelen tudta, hogy a Száván át kell kelni Nándorfehérvár eléréséhez. A kunok fejére alkalmazott levágott tökök hasonlata viszont a krónikából származónak látszik a Gestában. Ugyanakkor a kunok *Cumani* neve a krónikasövegben másutt *Cuni*, ami ez esetben Anonymus elsőségére utalhat. Az *embola* – *exercitus* szójáték is Anonymusé, a *gaudentes* kifejezés úgy szintén. Veszprémy ennek alapján úgy látja, hogy a tárgyalt krónikafejezet átdolgozója használhatta Anonymus Gestáját és talán a 12. századi krónikaszerkesztést is. A krónika szövege általában gondo-

90 KRISTÓ GYULA 1972A. 65-66.

91 KRISTÓ GYULA 1972A. 67.

sabb és igényesebb a Mester munkájánál. Fontos különbség, hogy míg a Gesta nem mutatja nyomát a lovagi eszmény elemeinek, addig a krónikaszövegben található erre utaló jelek, különösen László és Salamon történetében.⁹² Felvet-hetjük, hogy a lovagi ideál megjelenése időrendi különbség eredménye is lehet, a Gesta korábbi lehet a krónika átdolgozásánál, de pontosabb időmeghatározás ennek alapján aligha adható.

A kérdést legutóbb elemző Csákó Judit a krónikaszerkesztések kapcsán Horváth János és Kristó Gyula teóriáit emelte ki, amelyek egyazon textus teljesen ellentétes értékelésével a szöveg egységének megítélését terhelő súlyos nehézségeket kiválóan illusztrálják. Horváth 1954-es elemzésében arra mutatott rá, hogy a krónikakompozíció tartalmi és stilisztikai jegyei megengedik az I. András-kori összesztá, a Kálmán-kori Gesta Ladislai regis, valamint a III. István-kori Névtelen által egységes stílusban megírt 141-167. fejezetek különválasztását. A vezérek névsora, a jövevény nemzetségek leírása, a kalandozások története és talán az úgynevezett annalisztikus feljegyzések is a Györffy által Ákos mesterrel azonosított V. István-kori szerző kiegészítése. Horváth tehát úgy látta, hogy a fenti kronológiai rétegek stílus tekintetében jól elkülönülnek, a korábbi szövegrészeket a későbbi írók alig módosították.⁹³ Kristó Gyula ezzel szemben úgy vélte, hogy a 997 és 1167 közötti időszak leírása minimum négy szakaszban, különböző szerzők munkájával készült, egységes szókincse és stílusa arra utal, hogy a máig fennmaradt szöveget egy 13. század eleji szerző formálta meg, ennek eredményét Kristó a keresztény magyarok gesztájának nevezte. Csákó szerint kérdéses, hogy a krónikakompozíció szövegének részletes filológiai elemzése ki tudná-e mutatni az egyes szerkesztési fázisokat a Szent Istvántól a III. Istvánig terjedő időszakból, a többszöri átdolgozások és a feltehető interpolációk ellenére, különösen, ha valóban megtörtént az egész szöveg átszerkesztése a 13. század elején. Ennek hiányában Csákó, problémásnak látva Kristó elképzelését a keresztény magyarok 13. század eleji gestájáról, tovább kutatandó kérdésnek állapította meg, hogy mikor is kerülhetett sor a teljes, az 996 és 1167 közötti történéseket rögzítő szöveg homogén egységgé formálására, III. István, esetleg III. Béla korában, vagy talán a hipotetikus II. András-kori krónikairó által, vagy még későbbi időpontban. Csákó valószínűnek tartja, hogy létezett az 1167 utáni eseményeket is részletező krónikaváltozat, ám ennek bizonytalansága miatt kérdéses minden, a 13. század utolsó harmada előtti gestaszerkesztést feltételező elmélet. Csákó szerint a II. András-kori szerkesztést megelőzően készült redakció III. Béla-kori elkészítése valószínűsíthető, mert a király által konszolidált viszonyok sokkal inkább kedvezhettek a történeti irodalom kibontakozásának, mint a III. István-kori politikai küzdelmek. Ennek eldöntéséhez a Műgeln kró-

92 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2014B. 816-821.

93 HORVÁTH JÁNOS 1954. 270-349.

nikája által megőrzött szöveghagyomány részletes elemzése adhatna segítséget.⁹⁴ Amint már bemutattam, Mályusz éppen III. István korára állapította meg a narratív részek megjelenését az oklevelekben, ami éppen a történeti irodalom korabeli befolyására, a szerzők esetleges azonosságára utalhat. Emellett Kristó a krónikaszerkesztések kapcsán a válságperiódusokkal való kapcsolatot hangsúlyozta, amelyet magam aképpen értelmezek, hogy a krónikaszövegben megjelenő konfliktusok szerepét és alapos kidolgozását éppen nem a konszolidáció következményének, hanem azoknak az aktuális uralkodó és a bázisát nyújtó politikai elit szemszögéből történő értelmezését nyújtva, a literátus réteg egyidejű orientációját szolgálhatták. Utólagosan, az események lezárultával, a résztvevők halálával megszűnt annak szükségessége, hogy részletes magyarázatok készüljenek a történetekről, akár nagy ívben, évszázadnyi idővel hátranyúlva a szükséges párhuzamokért, ahogy azt a gesztaszerkesztő tette. 1167 után egyébként is stabilizálódott a politikai helyzet, III. István fenntartva jó kapcsolatát a nyugatról szomszédos impériummal, a keleti ellenféllel is kiegyezett, sőt, apja politikáját folytatva, a pápával is konkordátumot kötött. Mi ez, ha nem konszolidáció? Nem kérdéses, hogy Béla herceg uralomra kerülése tovább erősítette ezt a folyamatot, ám bátyjával szemben éppen sokkalta stabilabb helyzete kevésbé igényelhette uralmának azt a fajta igazolását, az idoneitas és a legitimitás válaszutján, mint amit Istvánnak nehezen megszilárdult pozíciója megkívánhatott.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a 12. századi ősgeszta történeti felfogása egyértelműen az első Álmos-ági királyok, II. Béla, II. Géza és III. István korának problémáira és törekvéseire reflektál. Ezt a kronológiai helyzetet a szövegben fellelhető, megírásának időpontjára utaló megjegyzések és a felhasznált oklevélformulák kimutatható használati ideje egyaránt megerősítik. Ezt a meglehetősen szilárd alapokon álló kronológiai helyzetet az ősgeszta szövegével szoros kapcsolatot mutató Anonymus Gesta legvalószínűbbnek tartható időrendi helyzete is megerősíti. Ezek alapján úgy vélem, az ősgeszta III. István idején vagy III. Béla uralkodásának első évtizedében születhetett meg.

94 CSÁKÓ JUDIT 2015. 329-331. 131. ljj.

A Gesta stílusának forrásai

A 12. századi francia reneszánsz és a honfoglalók felfedezése

Míg a 11. századi őskronika szerzője kizárólag a keresztény magyarság története iránt érdeklődött, 12. századi folytatása már a pogány kor irányába is nyitott. Anonymus volt az első, aki meg is írta a magyarok őstörténetét, a pogány magyarok krónikáját.⁹⁵ Az axiómaváltás a krónika gesztává bővítésével együtt jelentkezik és ahhoz hasonlóan II. Géza udvarához kötődik. A király bel- és külpolitikai törekvéseinek megfelelően ekkor már nem a vallásos, térítő szent István, hanem a harcos, hódító király eszménye lett a példa, amihez jól illeszkedett a császárokkal is szembeszegülő dicsőséges honfoglalók képzete.⁹⁶ Szent István karddal felövezésének előképe II. Géza Freisingeni Ottótól ismert 1146-os lovaggá avatásának, „armis accingitur”, hiteles leírása, amely nyilván kortárs szerzőre utal.⁹⁷ Aligha véletlen, hogy egyedül II. Géza adta a honfoglaló vezér, Árpád nevét egyik (a harmadik) fiának.⁹⁸ Bár nincsenek Árpád-kori feljegyzéseink a királyi udvarban zajlott lovagi tornákról, mégis valószínűtlen, hogy a literátus emberek, követségekben nyugaton jártak ne ismerték volna e szokást és ne lettek volna tisztában fontosságával. Német földön Barbarossa Frigyes uralkodása idején jelenik meg a lovagi kultúra és éppen Barbarossa kereszteseinek magyarországi átvonulásakor jegyezték fel a lovagi játékot (ludus militaris) elsőként hazánkkal kapcsolatban. A 12-13. század fordulóján tehát a tournamentum megjelenése Anonymusnál teljesen korszerű ismeret.⁹⁹ Barbarossa korának szoros német-magyar kapcsolatainak ismeretében ennél korábbi időpontban is, külföldi követségei során, megismerkedhetett a Névtelen a lovagi életmód e jellegzetességével, amely már II. Géza udvarának számos forrásból kirajzolódó lovagi szemléletéhez is jól illeszkedik. A Gestában Ösbő és Velek lovagiatlan számszerűhasználatára Veszprém szerint azért nem ellentmondásos, mert a Névtelen nem lovagregényt írt,

---

95 KRISTÓ GYULA 1994. 40-43.

96 KRISTÓ GYULA 2002. 42-49.

97 KRISTÓ GYULA 1994. 52.

98 SRH I. 460.

99 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1993b. 9-10.

alakjai nem lovagok módjára viselkednek, a lovagi torna említése kivétel.¹⁰⁰ A Gesta mindezen jelenségei a magyar lovagkor kezdeti időszakára utalhatnak.

A pogány ősök felfedezése, a velük való azonosulás, akár a keresztény szomszédokkal szemben is, egy jól ismert európai irányzatba illeszkedik. Az ókort újra felfedező francia reneszánsz 1140-es, 1150-es évekbeli kibontakozását a latin nyelvű magyar irodalom időbeli szinkronban követte.¹⁰¹ A harcos, lovag Szent István győzelmes ország egyesítő harcainak előtérbe kerülése II. Géza udvarában a 10. századi magyarok harcait, a honfoglalást is más megvilágításba helyezte, pogányságuk másodlagossá vált. Ez az új ideál aligha független II. Géza francia kapcsolataitól, az ott szárba szökkenő antikvitás tisztelettől: a franciák pogány trójai őseinek kínálózó párhuzamát nyújtották a magyarok számára a szkíták. II. Géza udvara igen jelentős hellyel bír a magyar kultúrtörténetben: „Külföldi forrás szerint a király tudós és művelt püspökökkel vette magát körül az udvarban, ahol szép számmal voltak már külföldi iskolázottságú egyházi személyek, úgynevezett magiszterek. Közülük kerültek ki diplomatái, oklevélírói és krónikásai is. Ekkor fejeződött be a magyar krónikában II. Béla története, vette kezdetét II. Géza uralmának tárgyalása, s ugyanakkor folytatódott a Kálmán-ág históriájának átírása. Géza udvarában készülhetett el Szent Gellért püspök életrajzának két változata is.”¹⁰² II. Géza korában a királyi kápolnának külföldi származású, tanult tagjai is voltak: „Rex quoque Ungarorum... honorabiles nuntios et litteratos, magistrum Matheum et magistrum Primogenitum, ad curiam destinavit.” Primogenitus 1156-ban az aradi társaskáptalan prépostja volt.¹⁰³ Az őskrónika gestává áttílizált folytatása szorosan kötődik e korhoz. Borisz 1147-es incidensének bemutatása a francia királlyal és II. Gézával a kánonjog ismeretére utal, az 1071-es nándorfehérvári ostrom leírásában pedig a trójai mondanokör ismerete tükröződik. Kristó szerint e krónikás a párizsi egyetemen nyerhetett egyházi jogi képzettséget, itt ismerhette meg a II. Géza udvarának lovagi szelleméhez illő Trója-történetet.¹⁰⁴ A virrasztó lovagoknak a Gestában is felbukkanó, az orléansi iskola és a Nagy Sándor-történet hatását mutató epikai képe arra utal, hogy a kortárs magyar krónikás járatos lehetett a *chanson de geste*-ek világában. Ennek hátterében II. Géza francia kapcsolatai keresethetők.¹⁰⁵ A Képes Krónikában említett „Sigilbertus” püspök pedig, aki a francia eredetű Sicambria-monda forrása lehetett, Sigebert de Gembloux-al, az egyik legnépszerűbb 12. századi francia krónikással azonosítható.¹⁰⁶ A Gestához oly szorosan kötődő Trója- és Nagy Sán-

100 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1993B. 13.

101 HAJNAL ISTVÁN 1993. 5.

102 KRISTÓ GYULA-MAKK FERENC 2000. 201.

103 KUBINYI ANDRÁS 1975. 96. GESTA FREDERICI IV. 24.

104 KRISTÓ GYULA 1986B. 492-493.

105 GYÖRY JÁNOS 1948. 61-62.

106 GYÖRY JÁNOS 1948. 75-76.

dor-mondakör személyneveinek többsége a 12. század első felében már ismert lehetett Magyarországon, aligha függetlenül a lovagi kultúra II. Géza-kori kezdetétől. A Trója-mondakörből a Paris (1203>1254),¹⁰⁷ Priamus (Peremus centurio 1229/1550, Priamus 1254),¹⁰⁸ a Hektór (Hector 1111,¹⁰⁹ Ictor cognatis Ipolitus, predium Boroksa 1212),¹¹⁰ az Achilles (Echilleus varnog 1219/1550)¹¹¹ és a Helena (1146) nevek.¹¹² A Nagy Sándor hagyományból pedig az Alexander (Alexander abbas Bozouk 1139,¹¹³ Alexander comes 1146),¹¹⁴ az Olimpias (domina Olimpias 1259),¹¹⁵ és a Philippus (Philippus abbas cr.1000/1074, Philippus teutonicus 1141-1146,¹¹⁶ Philip[us] 1181) személynevek.¹¹⁷

A Gesta irodalmi párhuzamai is a 12. század közepére mutatnak. Anonymus stílusa a 12. század divatja szerinti verssel kevert próza, a prosimetrum használatát mutatja, amelyet a kortárs írók a század elején működött stílustanító, Bolognai Hugó útmutatása szerint alkalmaztak.¹¹⁸ A 12. századtól a szerzők műveik bevezetőjében már elsősorban magáról a műről tájékoztatnak, Anonymus azonban még az antik gyakorlatot követve, a retorikai megfogalmazás kerekességét elsődlegesnek értékelve, olyan események *'extra rem'* megírására tesz ígéretet, amelyek nem is kerülnek tárgyalásra a műben. Ugyanakkor a Névtelen művében már megjelenik az a 12. században elterjedt igény, hogy ne csupán felsorolja forrásait, hanem olyan tekintélyes művekre hivatkozzon, amelyek munkája megbízhatóságát erősítik. Ezt teljesítette is a Biblia és Dares Phrygius elősorolásával. Számos kortársához hasonlóan sok munkát csak másodkézből ismert meg. Ugyanakkor mesterünk egy 12. század közepéig élő gyakorlatot követett akkor, amikor Regino kivételével nem hivatkozott témájához kapcsolódó történeti forrásokra, műve megszerkesztésekor irodalmi fikcióját követte. Ennek a retorikus történetírásnak kései tagja volt az 1155-ben elhunyt Geoffrey of Monmouth brit históriája.¹¹⁹

A hazug mesék megvetésében Anonymus feltűnően egyezik az angol William of Malmesbury Gesta Regum Anglorumával (1125).¹²⁰ Hugo Bononiensi „*Ratio-nes dictandi prosaice*” címmel 1119-1124 közt írt levelezőkönyve a Gesta N-hez

107 FEHÉRTÓI KATALIN 2004, 614.

108 FEHÉRTÓI KATALIN 2004, 626, 654.

109 CAH 37.

110 FEHÉRTÓI KATALIN 2004, 370.

111 FEHÉRTÓI KATALIN 2004, 266.

112 CAH 53.

113 FEHÉRTÓI KATALIN 2004, 56.

114 CAH 53.

115 FEHÉRTÓI KATALIN 2004, 596.

116 FEHÉRTÓI KATALIN 2004, 638.

117 CAH 78.

118 HORVÁTH JÁNOS 1954. 88. 90-92. 198. 203. 238.

119 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2010. 453-455.

120 GYÖRY JÁNOS 1948. 39.

írt ajánlásának mintáját és a Prolóógus gondolatmenetét nyújtja.¹²¹ E munkában találjuk meg például a *salutem et sue petitionis effectus, unum volumen [proprio stilo] compilaveram* kifejezéseinek párhuzamait.¹²² Más fordulatai, így a *quam ego cum summo amore complexus* vagy az *Optimus ergo duxi ut vero et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnoscere quomodo res gestae essent* a De excidio Troiae előszavából származnak.¹²³ Győry János a *scolari studio simul essemus* fordulat párhuzamát Pierre de Blois egyik levelében találta meg. A korabeli tours-i, orléans-i és párizsi iskolákkal kapcsolatot ápoló, az ifjúság görög mondavilág imádata ellen az 1170-es években több levelében is tiltakozó francia szerző levelezésében megtalálható a címzett irodalmi munkára ösztönzése, a világi dolgok helyett a szellemiekkel való foglalatosságra intés, általánosságban is a munkás élet gondjaira, az irodalom ápolására és a levélben való érintkezésre Anonymushoz hasonló szavakat használ.¹²⁴ Bácsatyai Dániel újabb felismerése a 12. századi európai történetírás Gertrud Simon által összegyűjtött *prologus*-toposzai között a Gesta Hungarum ajánlása számos elemének jelentkezése. Ilyenek az önbecsmérlő formula, a mű megírására buzdító barát, a múlt tetteinek a feledéstől való megóvására tett utalás, az egyszerűsége való törekvés ígérete és a történetírói tekintélyekre való hivatkozás is. Bácsatyai ugyanakkor azt is kiemeli, hogy a prologus korántsem csupán személytelen formulák retorikai szabályok szerint elrendezett gyűjteménye, hiszen Anonymus a történetírói alapelveket (igazság, egyszerűség, világosság) alapos retorikai képzettségéről árulkodva, önállóan fogalmazza meg. Záróimája nem mindennapi szerzői öntudatot és magas fokú irodalmi képzettséget tanúsít.¹²⁵ A fentiek figyelembevételével elképzelhető lenne, hogy szerzőnk N monogramú barátja képzelt, a retorikus fordulatok által megkívánt személy. Azonban Anonymus Gestája Prolóógusát nyilván azért levél formájában szövegezte meg, mert miképpen Pierre de Blois hasonló levelei is valódi személyeknek szóltak, állításának megfelelően valóban létezett egy régi iskola-társa, barátja. Jól ismert európai irodalmi tájékozottsága feltételezheti Anonymus gyakori külföldi levélváltásait is, akár magával Pierre de Blois-val is.

Szerzőnk irodalmi előképei, olvasmányélményei erősen tehát kötődnek a 12. század közepe előtt született írásokhoz. Alig hihető, hogy fél évszázaddal ezeket követően vetette volna papírra saját alkotását. Ez különösen azért valószínűtlen, mert Anonymus a művéhez felhasznált klasszikus forrásokat a legtöbb esetben nem vette saját kezébe, hanem a széles körben elterjedt kortárs irodalmi, okleveles és jegyzői gyakorlatból kölcsönözte kifejezéseit. Ilyen a *'potenter et pacifice'*

121 JAKUBOVICH EMIL 1925. 195-196.

122 QUELLEN UND ERÖRTERUNGEN ZUR BAYRISCHEN UND DEUTSCHEN GESCHICHTE. BD. 7 UND 9. 1856-58 UND 1863-64) 9. 1. 53-54.

123 http://www.intratext.com/IXT/LAT0205/_P1.HTM letöltés 2018.04.05.

124 GYÖRY JÁNOS 1942. 9-10.

125 BÁCSATYAI DÁNIEL 2010. 126-127.

szókapcsolat, amely a 13. század eleji Aragóniában volt elterjedt, ám használatának kezdetei és európai elterjedtsége nem ismert. Névtelenünk megismerhete azonban korábbi forrásokból, hiszen megjelenik már az 1100 körül elkészült *Historia Hierosolymitanae expeditionis* soraiban is. A *'prece et precio'* (a ránk maradt szövegben elírva *pace et precio*) kifejezés már az ókor óta ismert, a középkorban jogi szövegekben volt gyakori, nálunk a 13. század második feléből adatolt. Az ehhez szokás szerint kapcsolódó *'timore et amore'* szókapcsolat is jogi kifejezés, például Gratianus Decretumában. Az igen gyakori *'audacter et viriliter'* kifejezés már a lengyel Anonymus Gallus művében megtalálható. Izidornál is megtalálható retorikai példamondatként a *'vulneratorum more leonum in media arma fremebundi ruentes'* fordulat. A háborús önfeláldozás *'magis volentes mori in bello'* kifejezése a Bibliában és a Nagy Sándor-irodalomban is jelen van, 9-12. századi művekben is előfordul. Jogi forrásra megy vissza a *'principales persone'* kifejezés, a felperes és az alperes, a jogi aktusok főszereplőinek megjelöléseként. Anonymus finom érzékkel utalt így a hét magyar vezér fontosságára. A Névtelen remek stílusérzékét, széles körű retorikai tájékozottságát a retorikus történetírói hagyomány jegyében megszületett alkotásának más elemei is szépen bizonyítják.¹²⁶ Anonymus európai tájékozódását tükrözi munkájának számos párhuzama a 12. századi itáliai, francia, angol és hispániai jogi és történeti irodalommal.

Anonymus humanista érdeklődése, az antikvitás beható ismerete a 12. század közepi Loire-vidékre vezet. A személyi portréknak a lelki tulajdonságok leírása után felülről lefelé haladó bemutatása 1140-1150 táján jelentkezik a Loire-vidéki 12. századi francia reneszánszban, a korabeli francia művek tanúsága szerint pedig Dares Phrygius művét 1150-1160 körül a személyleírás tankönyveként használhatták valamelyik iskolában. Szerzőnk portréi erre az időre utalnak, nem a 12. század végétől megmerevedő elméletet tükrözik.¹²⁷ Anonymusnak és N-nek az 1140-es évektől volt lehetősége tehát e modern szellemi és irodalmi irányzat megismerésére. Az Ibér félsziget és a Pireneusok 1200 előtti és 1200 körüli latin nyelvű történetírása és a Gesta stílusának egyezései szembetűnőek és tömegesek, az idézetek között éppúgy megtalálhatóak 12. század eleji és közepi történetírók munkái, akárcsak az Orléans-i iskolával kapcsolatban bemutatott művek között. Ezek keletkezéstörténete vitatott a spanyol szakirodalomban, datálásuk a 12. század elejétől egészen a század végéig elképzelhető, a kutatás több átszerkesztésükkel, bővítésükkel számol. Győry hangsúlyozta a Loire vidéki geszták számos párhuzamát Anonymusszal, a rómaiak jogelődként való feltüntetésében, a történetek etimológiákra alapozásában. Említik a trójai származást és a Sicambria-mondát is.¹²⁸ A Gesta retorikai fordulatai szintén a 12. századi Orléansból származhatnak. A III. Bélának írt levelében nála működő

126 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2010. 455-458.

127 GYŐRY JÁNOS 1948. 38-47.

128 GYŐRY JÁNOS 1948. 91-92. 56.

magyar klerikusokat említő Étienne de Tournai, a párizsi Sante-Geneviève apátja, 1176 előtt az orléansi Sainte-Euverte apátja volt. Később, tournai-i püspökként az orléansi pogány stúdiumokat tagadta meg.¹²⁹ Szilágyi a Gestában feltűnő oklevél-formulákat a párizsi Sainte-Geneviève falai között tanult esztergomi klerikusokhoz kötötte, akik III. Béla kancelláriáját újjászervezték az 1180-as években. Ám a pogány múltját bánó apát új környezetében aligha folytatta 1176 előtti tevékenységét, Anonymus pedig aligha nyerhette szkíta ideáljait a szigorú párizsi környezetben. A III. Béla kancelláriáját kialakító klerikusok nem voltak irodalmárok: „Számukra az északfrancia kultúrterület a maga antik-imádatával, cicerói latinságával, ovidiusi metrikájával - örök titok maradt.”¹³⁰

Veszprémy László a Gesta itáliai összefüggéseire hívta fel a kutatás figyelmét, mert a korszak ugyan csekély számú, ám mégis fontos, a korabeli francia-magyar kapcsolatokra utaló forrása nyomán a kutatás Anonymus műveltségének forrásait a korai francia egyházi és egyetemi iskolákban jelölte meg.¹³¹ Az Exordia Scythica Anonymus által használt szövegét a kutatás már jó ideje annak ma is meglévő vatikáni és vatikáni-urbinói variánsához közel álló kéziratban kereste. Ugo Bononiensis Ars dictandi-jának használata nyomán már Jakubovich Emil feltételezte Anonymus itáliai tartózkodását, Győry János elképzelését a Mester orléansi tanulmányairól pedig ennek alapján vetette el Horváth János. Veszprémy azonban a bolognai iskola e legnépszerűbb művének széles körű európai elterjedésére figyelmeztetve nemcsak annak franciaországi, de hazai ismertségét is valószínűsítette.¹³² A Névtelen művében 'csapat, hadsereg' értelemben szereplő *embola* kifejezés Veszprémy megállapítása szerint az észak-itáliai jogi irodalom ismeretét jelzi. A bolognai jogtudós, Irnerius glosszájából e jogi terminus a művelt köznyelvbe valószínűleg már a 12. század második felében átkerülhetett, amelyre a híres Alexander Neckam (1157–1217) műve utal. Az a tény, hogy a Névtelen Izidor kézikönyvét is hasznosította, elképzelhetővé teszi, hogy Neckam műve is a kezébe jutott. Ugyanakkor Veszprémy egyetértve Bónis György és Kapitánffy István álláspontjával, elképzelhetőnek tartja, hogy az *embola* szó egy korábbi 12. századi krónikaszövegből jutott Anonymus művébe, aki a szó jelentését felismerve Izidornak az exercitus szóra vonatkozó magyarázatával kiegészítve hasznosította azt.¹³³ Az *embola* szó magyar forrásban egyedül Anonymusnál az 55. caputban és a 14. századi krónikakompozíció 103. fejezetében jelentkezik és, katonák sokasága' értelemben használatos. Aligha véletlen Veszprémy szerint, hogy Észak-Itáliából adatolt a szó kevés előfordulásának egyike.¹³⁴ Veszprémy

129 GYŐRY JÁNOS 1948. 65.

130 GYŐRY JÁNOS 1948. 38.

131 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 336.

132 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 336-337.

133 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2017. 4-5.

134 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 348-349.

kiemeli, hogy a két szöveghely nem lehet független, ám viszonyuk bizonytalan. Magam arra hívnám fel a figyelmet, hogy a krónikában Salamon és Géza kapcsán szerepel a vizsgált kifejezés, kettejük küzdelme pedig a III. István/III. Béla korára tehető gestaszerkesztés központi kérdéséhez, a legitimitás és az idoneitas problémájához kapcsolódik. A krónikarészlet és a Gesta szóhasználat egykorúságukra utal. Az embola Veszprém által idézett előfordulása a Caffaro nevéhez kötődő Annales Genuenses (1101-1163 között). Az Anonymus által használt Excidium Troiae egy olyan egyszerűsített Aeneas-átdolgozás, mint amelyet egy ismeretlen normann szerző 1160 táján alkotott és amelyet hasonló, francia nyelvű Nagy Sándor- és Trója-feldolgozások követnek a 12. század második felében. A korabeli klasszikus lovagregényekhez, például Chrétien műveihez, nem igazán hasonlítható a Gesta, ebben (még) nem jelennek meg az egyes lovagok kalandjai.¹³⁵ A Gesta forrásaként szóba jöhető művek jelentős része együtt megtalálható az itáliai Guido Pisanus brüsszeli kéziratában. A kéziratban megtalálható Guido kisebb művein kívül egy-egy részlete Izidor Etymologiarum libri c. művének, a Historia de preliis J2-változata, Dares Phrygius: De excidio Troiae historia, az Origo Troianorum, az Excidium Troiae, végül Paulus Diaconus: Historia Romana. Ez az eredeti, 1107 és 1118/19 között készülhetett kézirat igen korai, 1150 és 1170/80 között készült hiteles másolata. A 13. században került francia földre.¹³⁶ A geszta 51. fejezete és az Excidium Troiae között szoros nyelvi kapcsolat állapítható meg. Nem pusztán a kifejezésekben, de az eseményekben is. Az Excidium Troiae-ban olvasható ostrom előtti 12 napos békével egyeztethető az Anonymus által leírt 12 napos harc, mindkét szövegben a 13. napon támasztják a létrákat a falakhoz. Veszprém szerint ezért joggal valószínűsíthető, a Névtelen Guido egyik kéziratából ismerte a forrást. Anonymus az Excidium Troiae szerzőjét nem tudta pontosan megnevezni, ezért helyettesítette ceterorum auctorum-al. E mű tömörített változata a Guido-féle kéziratban szintén megtalálható Destructio Troiae. Veszprém feltevése szerint Anonymus is hasonlót írhatott, a párhuzamos szövegrészek ebben is megtalálhatóak. E rövid változat létezése arra utalhat, hogy a történet átdolgozása az iskolai írásgyakorlat része volt már igen régen.¹³⁷ A forrás tehát már a 12. század közepén is elérhető volt.

A Győry János által felvetett párhuzamot a Chanson d'Aspremont néhány sora és a Gesta 39. caputjának, valamint a krónikakompozíció 121. fejezetének csata előtt virrasztó lovagokról szóló mondatai között Veszprém László a Gesta tekintetében nem tartja bizonyíthatónak. A Névtelen művében ugyanis semmilyen további párhuzam nem található a chanson de geste-vel. Ilyeneket maga Győry sem tudott kimutatni.¹³⁸ Az 1155 előtt elhunyt angliai Geoffrey of Mon-

135 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2017. 7.

136 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2017. 8-10.

137 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2017. 11-12.

138 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2014b. 816-817.

mouth (†1155 előtt) gesztája számos közös motívumot mutat a magyar mester művével.¹³⁹ Ennek egyik legfontosabb összetevője, az antikvitás iránti rajongás, a klasszikus szónoklattan kiterjedt alkalmazása nemcsak e műben jelenik meg a korabeli Angliában, hanem Ordericus Vitalis, William of Malmesbury és Henry of Huntingdon műveiben.¹⁴⁰ Geoffrey műve és a Gesta hasonlóságai inkább a szellemi légkör azonosságát igazolhatják Bácsatyai szerint, de elképzelhetőnek látja azt is, hogy a Névtelen iskolai olvasmányai közé tartozott akár ez a mű, vagy akár valamelyik követője.¹⁴¹ Bácsatyai megállapítása szerint Geoffrey és Anonymus honfoglalás-története azért a brit szerző Aeneas háborúit, bolyongásait és honfoglalását taglaló részeiben egyezik leginkább, mert mindketten Aeneas itáliai honszerzését használhatták mintaként, amelyet a magyar mester az Excidium Troiae-ból bizonyosan ismerhetett.¹⁴² Jóllehet a navarrai törvények és a Gesta között közvetlen kapcsolatra semmi sem utal, azonban szellemiségük igen hasonló, mindkettőben a népszuverenitás közös európai gondolköree tükröződik. Ilyen az uralkodók szabad akaratból, örök időkre szóló választása, amely együtt jár bizonyos törvények megtartásával a választott uralkodó és utódai által. Így a később megszerzendő javak megosztása az előkelőkkel, az előkelők véleményének, tanácsának kötelező kikérése. A szöveg szerint a római pápa a hispánokat törvényeik megalkotására inti a királyválasztás előtt, amelynek párhuzama az uralkodás feltételeit örök időre megszabó vérszerződés megkötésében lelhető meg.¹⁴³ A toledói érsek krónikája éppígy nem mutat filológiai kapcsolatot Anonymusszal és a magyar krónikákkal, de tartalmi hasonlóságaik azonos jogi olvasmányokra, oktatásra mutathatnak. Lehetséges az Európa-szerterjedt Izidór-művekből készített kivonatok használata is. Fontos tanulság, hogy Anonymus korában egy ország függetlenségének az önálló jogszolgáltatásra alapozódása Európa két átellenes végén egyformán ismert volt. Anonymus mellett egyedül a kasztíliai történeti irodalomban jelenik meg az ország függetlenségének egy lóért és egy sólyomért történő megvétele. Kialakult az a gyakorlat is, hogy ilyen ajándék járt a birtokadományokért, ezek megerősítéséért és a különféle immunitások adományozásáért is. Talán a germán jogszemléletre mehet vissza ez az ősi hiedelem, amely szerint az adomány ajándékkal ellentételezve válik maradéktalanul a megadományozott tulajdonává. Ez az állami függetlenség igazolásának igényével együtt jelentkezik. Ezen historiográfiai hasonlóságok Veszprémy szerint elsősorban a nagy egyetemek szellemiségének hatásával magyarázhatóak.¹⁴⁴

139 BÁC SATYAI DÁNIEL 2013. 279.

140 BÁC SATYAI DÁNIEL 2013. 292.

141 BÁC SATYAI DÁNIEL 2013. 314.

142 BÁC SATYAI DÁNIEL 2013. 295.

143 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1994. 38-39.

144 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1994. 40-43.

Az antikvitást felfedező 12. századi reneszánsz jegyében a honfoglalókkal „szkíta”-ként büszkélkedő Gesta világképe az Álmos-ág első uralkodóinak eszmevilágával mutat rokonságot, akik Álmos és Árpád neveit adták legifjabb fiaiknak. A Gesta irodalomtörténeti tanulságai II. Géza és III. István idejére utalnak.

Hivatalnok vagy irodalmár?

A hivatalos írásbeliség és a Gesta

Anonymus Gestája Prológusában érezhető büszkeséggel közli aényt, hogy ő a jó emlékezetű legdicőségesebb Béla király jegyzője. Kutatóink saját megközelítésüknek megfelelően vagy a hivatalnokot látták meg a Gesta szerzőjében, vagy éppen az író a hivatalnokban. Az oklevélformulák felhasználásának módja és szerepük a műben felveti azt a kérdést, hogy ez a kettősség milyen módon és milyen céllal határozta meg műve jellegét. Szilágyi Loránd úgy fogalmazott, hogy a Gesta közepes latin szókészlete mellett egy sokkal fejlettebb frázis-készlet is megjelenik a műben.¹⁴⁵ Kristó Gyula szerint az oklevelek kiállításában jártas litterator történeti elbeszélésében saját okleveles gyakorlatából merítve másik hivatás-énjének formakészletét hívta segítségül.¹⁴⁶ Győry János a Gesta kettős stílusát kétszeri megfogalmazásával magyarázta. Az ifjúkori tanulmányok nyomán készült a honfoglalás regénye, dinamikus és heroikus ábrázolással. A hosszú évek kancelláriai szolgálata, a „munkás világ gondjai” az epikusból szürke író csináltak, a birtokhatárokat pontos, kancelláriai formulával kijelölő notariust.¹⁴⁷ A történészek és az irodalomtörténészek szemléletmást más nézőpontból értékelik Anonymus alkotói karakterét. A Gesta valós és fiktív elemeinek elkülönítése szempontjából igen fontos az irodalomtudós megközelítése. Szerzőnk nem a krónikás szigorával járt el, hanem az eseményeket és a karaktereket valós elemekből fiktív módon, saját mondanivalójának megfelelő időkeretben formálta meg. Iskolatársa, barátja „venerabilis N.” „arte litteralis scientie inbuto”, Gestája pedig saját széleskörű irodalmi műveltségét bizonyítja. Az irodalmár Anonymus terminológiájában és az oklevélformulák felhasználásában is kimutatható. Szerzőnk munkáját a „pagina” névvel illeti, amely a Szentírást jelölte elsősorban, oklevél megjelöléseként is egyházi diplomában

---

145 SZILÁGYI LORÁND 1937. 28.

146 KRISTÓ GYULA 1969. 12.

147 GYÖRNY JÁNOS 1948. 78.

szerepel először a magyar oklevelezésben.¹⁴⁸ A mester 24 levélnyi munkáját már csak terjedelmi okból sem jelölhette az oklevelek megnevezésére általában használt „privilegium” vagy „carta” szavakkal, ám a Szentírást jelölő speciális terminus a művében leírtak fontosságát is hangsúlyozhatja.¹⁴⁹ A Gesta számos oklevélből hasonló formában ismert „Notum sit omnibus” kifejezése kiegészül az oklevelekből ismeretlen „scire volentibus”-al. Ezzel az oklevelekben jogilag kötelező ismeret a Gestában szabadon megtudhatóvá válik. Formulahasználata nem automatikus tehát, valóságot és fikciót tudatosan keverve építkezik itt is. Anonymus és a 12. század végi krónikaváltozat szerzője egyaránt irodalmárhoz illően önkényesen maguk állapítják meg bemutatott eseményeik napi keltét, sőt a napszakot is.¹⁵⁰ A hivatalos írásbeliség és az elbeszélő források egyezései, hasonlóságai arra vezethetők vissza, hogy a királyi udvar és a kancellária mindenfajta írásbeliség, az irodalmi élet központja volt, az ismert alkotók zöme pedig kancelláriai alkalmazott.¹⁵¹ Anonymus írói stílusának kettős arcát hivatalnoki és irodalmi tevékenysége között eltelt hosszú idővel is szokás magyarázni. Ám e kettős én abban a korban korántsem feltételez hosszú időbeli távolságot a két tevékenység között, vagy munkaköre megváltozását.¹⁵² Nem feltétlenül korábbi hosszú jegyzői tevékenysége indokolja, hogy szerzőnk oly természetességgel nyúlt a birtokadományozások leírásakor az oklevélformulákhoz, hiszen az oklevélkészítés technikáját francia földön tanuló klerikusoknak a formulákat szó szerint meg kellett tanulniuk.¹⁵³ E korban ugyanazok a szerzők tudatosan más stílusban írták vallásos és világi műveiket, gondosan elválasztva az emelkedett stílust igénylő egyházi témájú és profán világi alkotásaikat. Guibert de Nogent 12. századi munkájában, a Gesta Dei per Francos előszavában maga közli, hogy ezúttal más stílussal él, mint Szentírásmagyarázó munkáiban: „senki se csodálkozzon, hogy olyan stílust használok, amely egészen más, mint a Teremtés magyarázaté vagy más értekező művéké; illik ugyanis, és teljességgel szabad a történetet a szavak kimunkált választékosságával felékíteni; a szent ékesszólás titkait viszont nem költői locsogással (poetica garrulitate), hanem az egyházhoz méltó egyszerűséggel (ecclesiastica simplicitate) kell tárgyalni.”¹⁵⁴ Míg az oklevélformulák tudatos használata saját korának szóló üzenetet, az oklevelek nyújtotta jogbiztonság beemelése narratívájába, addig Anonymus elhatárolódása az igricek fecsegő énekétől „garrulo cantu ioculatorum” műve magasztos, szent

148 1156: „presentis privilegii pagina” RA 84. tétel; CAH 26. tétel.

149 Csóka J. LAJOS 1962. 156.

150 KRISTÓ GYULA 1994. 70-71.

151 KRISTÓ GYULA 1969. 3.

152 Vö. KRISTÓ GYULA 1994. 60: közel négy évtizedet (1170-es évek-1210-es évek) valószínűsít A. notáriusi és irodalmi működése között.

153 PERÉNYI JÓZSEF 1938. 33. 65.

154 Idézi: JANKOVITS LÁSZLÓ 1998. 2. 7. lj.

célját tükrözheti. Anonymus tudatos stílusváltását már Győry János valószínűsítette. Úgy vélte, aki olyan otthonosan mozog a nyelvben (accusativus cum infinitivo, ablativus absolutus) és a költői stílusban, mint a 20. fejezet szerzője, annak a birtokfoglalások és adományozások leírásának elszürkített modorát is tudatosan, valamilyen szándéktól vezetve kellett megkomponálnia.¹⁵⁵ Ez a tudatosság kétségtelenné teszi, hogy eszméinek propagálása határozza meg műve minden mozzanatát. Következésképpen a Gesta megértéséhez olyan történelmi eseménysorozatot kell felkutatni, amely általános rendezőelvként meghatározza a mű összes jelenségét. A Gesta a birtokadományozások pontos helyekhez és tulajdonosokhoz kötésével a birtokjog biztosítása terén hidat alkot az oklevelek és a narratív források között. A jogbiztosítás hivatalos formulákkal narratív forrásban az oklevelezés korai szakaszára utal. Az elbeszélő források az oklevél nélküli korban primer szerepet élveztek.¹⁵⁶ Még Nagy Lajos is a (Hartvik-féle) Szent István-legendából akarta megtudni a karakói vár jobbágysai és népei jogait.¹⁵⁷ Az első foglalás jogán máig bírt földek írásbeli rögzítése a szóbeli adományok írásba vételének időszakával hozza összefüggésbe a Gestát. Az a tény, hogy szerzője királyi jegyző, figyelmünket a kancelláriai írásbeliségre irányítja. A kancelláriai írásbeliség a királyi kápolnában formálódott ki a 12. század folyamán, II. Géza és III. István alatt a királyi udvarban az oklevél-kiállítással hivatásszerűen foglalkozó szervezet fokozatosan a maga hatáskörébe vonta az uralkodó pecsétjével megerősített oklevelek kiadását. Ez a szervezet elvileg a kápolnaispán ellenőrzése alatt állt, de ténylegesen a kápolnaispánt is időnként helyettesítő nótárius irányította.¹⁵⁸ Jól ismert a királyi kápolna kulturális jelentősége, tagjainak, főleg a királyi nótáriusoknak a hazai latin nyelvű, elsősorban a krónikairódalom művelésében betöltött fontos szerepe. Mályusz Elemér állapította meg, hogy történetírásunk abban a korban és azon a helyen indult meg és bontakozott ki, ahol a legtöbb és a legjobb okleveleket írták. Ebben a tekintetben a 12. századi Magyarországon mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt II. Géza uralma volt kiemelkedő. III. István idejében már visszaesés mutatható ki, III. Béla uralkodásának első felében az oklevelek pedig nemegyszer kezdetlegesebbek, mint a II. Géza és III. István koriak.¹⁵⁹ Az oklevéladás és a történetírás néha egyazon dokumentumban is találkozott. A kancellária jegyzői a királyi privilégiumok narrációjába a megadományozott érdemeit ismertető, történeti jellegű leírásokat illesztettek. Ez a gyakorlat Mályusz Elemér megállapítása szerint III. István okleveleiben jelentkezik elsőként.¹⁶⁰

155 GYŐRY JÁNOS 1948. 86.

156 KRISTÓ GYULA 1969. 21.

157 KRISTÓ GYULA 1969. 23.

158 KUBINYI ANDRÁS 1975. 67.

159 GYŐRY JÁNOS 1948. 200.

160 KUBINYI ANDRÁS 1975. 106.

Oklevélformulák a Gestában

Elsőként Madzsar Imre,¹⁶¹ majd az osztrák Konrad Heilig figyelte fel arra, hogy Anonymus oklevélformulákkal hitelesíti művét: „A szövegnek a középlelatin filológia és a paleográfia szempontjából való megvizsgálása során feltűnt, hogy az Anonymus-kódex szövege két szabályszerű oklevélformulát tartalmaz. Ezek a következők: „Ut si quis iuramenti statuta infringere voluerit, anathemati subiaceat in perpetuum” és: „Sed istud notum sit omnibus scire volentibus...”¹⁶² Szilágyi Lorándnak az oklevélformulák fejlődését nagy alaposággal elemző munkája nyomán III. Béla kora mára elfogadottá vált a történeti kutatásban. Szilágyi óta azonban a királyi oklevéladás kutatása fontos új eredményekre jutott. Kubinyi András hangsúlyozta, hogy Szilágyi nem vette figyelembe a hamis vagy interpolált okleveleket, amelyek pedig többségükben eredetiekre mennek vissza.¹⁶³ Emellett Szilágyi kizárólag a királyi kápolna vagy kancellária által kiállított oklevelekkel foglalkozott, az egyházi és magánokleveleket nem vette figyelembe. Olyan formulákra vagy terminusokra nem hivatkozott ezért, amelyeket az oklevelek a Gestával megegyező formában és értelemben használnak, a Szilágyitól megállapítotthoz képest lényegesen korábbi időszakban. Mivel azonban a királyi notarius szerepe igazolható a királyi megerősítést nyert magánoklevelek átfogalmazásában és letisztázásában, hasonló formuláik mögött a királyi kápolna terminológiája kereshető: „A nótarius szerepe [II. Géza és III. István alatt] már a megfogalmazásban az oklevélínyerővel való közreműködéssé és - olykor - az oklevelek letisztázásává is bővült.”¹⁶⁴ A Szilágyi által hosszú évtizedekkel ezelőtt elvégzett kutatást mindenképpen indokolt tehát újra elvégezni.¹⁶⁵

A formulák elemzése a Szilágyitól be nem vont oklevelek felhasználása nyomán eltérő eredményeket mutat. A szigrlák már 1141-től, a *bone memorie* formula egyenértékű megfelelőivel 1138-tól adatolható.¹⁶⁶ A szigrlák és a dictus-os szerkezetek használatára más forrástípusokban már a 12. század elejéről is van adat.¹⁶⁷ A *gloriosissimus* nem csak III. Béla jelzője volt és nála sem volt kizáró-

161 MADZSAR IMRE 1926. 19.

162 KONRAD HEILIG 1932. 417.

163 KUBINYI ANDRÁS 1975. 72. 96. l.

164 SZENTPÉTERY IMRE 1930. 53. 56. 58. 60.

165 Elemzésemben a következő forrásközléseket használtam: CDH II; FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1895; RA; CAH. A teljes formulák és a pontos hivatkozások az I. mellékletben találhatók.

166 CAH 17. RA 68; CDH II. 94-109. RA 63.

167 1120/21. évek. „dictus abbas” kifejezés: CSÓKA J. LAJOS 1976. 196.

lagos. Emellett a II. Géza és III. István korában gyakori *gloriosus* jelző is megtalálható a Gesta 3. caputjában, mint az Álmostól leszármazó királyok jelzője. A kettő együtt II. Géza messze leggyakoribb jelzője.¹⁶⁸ A *Crouatia* névalak hamis oklevélben 1137-ben, hiteles oklevélben már 1141-ben is felbukkan.¹⁶⁹ Az *in perpetuum* pápai oklevelek salutatio-jából ismert lehetett a 12. század első felétől, hazai oklevélben is megjelenik 1135-ben.¹⁷⁰ A pápai oklevélformuláknak a hazai oklevelezésre gyakorolt hatására Kristó Gyula már régen figyelmeztetett.¹⁷¹ Az *in perpetuum concessit* már 1157-től adatolható, a hasonló alakokkal együtt.¹⁷² Az *accepta...licentia* formula csak két, 1150 előtti oklevélből ismert.¹⁷³ A *cum omnibus appendiciis* terminus 1135-1166 között használatos, utódja a Gesta által nem használt *pertinentiis* kifejezés.¹⁷⁴ A jellegzetes *pro suo fidelissimo servitio/obsequio* szintén ezekben az évtizedekben gyakori.¹⁷⁵ Az ellentmondás hiányának rögzítéséről ugyanez mondható el.¹⁷⁶ A Gesta jellegzetes átokformulái is korán megjelennek. A *Si quis...infringere voluerit* 1150-től, a *sub(iacet) anathemate sit* és a *persolvat* 1146-tól, az *iram dei/regis incurrat* 1138-tól.¹⁷⁷ Az oklevél „pagina” neve az 1150-es évektől fordul elő.¹⁷⁸ A „civitas” szó az 1130-as évek végéig jelentkezik megyeszékhelyül szolgáló várak nevéként, később már dalmáciai valódi városok megnevezése.¹⁷⁹ A „castrum” 1162-től jelenik meg a várak nevéként.¹⁸⁰ A Geyza név Geyza alakban még III. Béla idején is jelentkezik, tehát ekkor sem kizárólagos az előbbi változat. Bizonyító ereje III. Béla korára ennek sincsen.¹⁸¹ A Szent Márton hegye név 1138-tól megtalálható oklevelekben.¹⁸² A *Sunad* alakot 1184 után felváltja a *Cenad/Chanad* forma.¹⁸³ Az *Ultrasylvania* 1184 után átadja helyét *Transylvania*-nak.¹⁸⁴ Az 1150-es, 1160-as években még csupán egyszer-ször feltűnő, ritka *Austria*-t a Gesta sem ismeri.¹⁸⁵ A *communi consilio/consensu* 1141-46-tól az oklevelek szinte állandó kife-

168 SZILÁGYI LORÁND 1937. 34-36. III. Bélára *illustris* CAH 45; CDH II. 250-251. *illustrissimus* RA 130. CAH 40. *piissimus* CAH 48.

169 CAH 17. RA 68.

170 CDH II. 82-85. RA 59.

171 KRISTÓ GYULA 1969. 10.

172 RA 80. CAH 22; RA 86. CAH 27.

173 CAH 16; CAH 19. RA 72.

174 CDH II. 82-85. RA 59; CDH II. 109. RA 64; CDH II. 120. RA 70; CDH II. 174. RA 111.

175 CAH 25. RA 83; CAH 30; CAH 36. RA 105; CDH II. 184-185. RA 117.

176 CDH II. 88-92. RA 74; CAH 20. RA 73; RA 111. CAH 34.

177 CDH II. 130. RA 78. CAH 21; CAH 20. RA 73; CDH II. 109. RA 64.

178 RA 84. CAH 26.

179 CDH II. 94-109. RA 63; CDH II. 118-119. RA 69.

180 RA 101. CAH 29.

181 CDH II. 188-189. RA 140.

182 CDH II. 110-113. RA 66.

183 CDH II. 217-218; CDH II. 244-245. RA 148.

184 CDH II. 217-218; RA 155. CAH 47.

185 RA 80. CAH 22; RA 104. CAH 30.

jezése, de csak 1181-ig él.¹⁸⁶ Joggal figyelmeztetett már igen régen Csóka Lajos, hogy a Gestában 24 esetben szereplő *primates* terminus 1172 utáni hiánya erősen ellentmond a III. Béla-kori datálásnak.¹⁸⁷ A 12. században általános *principes*, *primates* ellenében a *nobiles* a közönséges nemesekre értve Szilágyi szerint csak 1181-től adathozható.¹⁸⁸ Scines asszony végrendeletében azonban már 1146-ban szerepel az *optimates* (*episcoporum et comitum*) csoportjával szemben az *aliorumque nobilium* nevű csoport.¹⁸⁹ A Gestában ismeretlen, oklevélben 1164 után már nem használatos *magnates* és a Gesta oklevélben 1171-ben feltűnő *iobagiones* kifejezése közelebbi vizsgálatot igényel. A *magnates* rövid ideig és ritkán használt terminusként aligha bír bármilyen jelentőséggel, a *iobagiones* esetében pedig valószínűsíthető, hogy a főnemességre már korábban is használatban lehetett, hiszen azonos jelentésű latin megfelelője, az *optimates*, amely 1146-ig oklevelekben is feltűnik, magyarul ’jobbággy’-ként hangozhatott.¹⁹⁰ Ezek mellett a királyilag megerősített magánoklevélben 1195-ben felbukkanó, a Gestában nem szereplő *baro* terminus lehet korjelző.¹⁹¹ Zsoldos okleveles adatokkal illusztrálja, hogy a világi magánbirtokon a jobbággy nem a birtok szolgáltató népességének kedvezményezett tagja volt, hanem tisztségviselőként az egyes birtokrészek alsó szintű igazgatását látta el. A jobbággy kifejezés más társadalmi csoportok esetében is hasonló jelentéssel bírt. Így a nádor igazgatása alatt élt besenyőknél is kimutatható, hogy a jobbággy nem pusztán kiemelt helyzetű személy volt, hanem a besenyők ispánjának segédkező tisztségviselő. Az egyházi birtokokon hasonló volt a helyzet. A világi előkelőkre használt *iobagio* is kizárólag a méltóságviselőkre vonatkozott, nem mindegyik előkelőre. A királyi várszervezet esetében is kimutatható a *iobagio* terminus ’tisztségviselő’ jelentése. Anonymus tehát Árpád előkelőit a *iobagio* terminussal megjelölve, egy II. István kora óta már bizonyosan létező „tisztségviselő” jelentésű kifejezést alkalmazott. Ezzel a fejedelmi döntésekben, a tanácsban betöltött szerepükre utalhatott, a tőlük leszármazónak mondott kortársai hasonló pozíciójának megerősítése céljából. A *iobagio* kifejezés 1171-es első feltűnése a király körüli előkelőkre vonatkozóan ezért aligha értelmezhető e terminus kialakulásának időpontjaként. Anonymus egy helyen egy újabb ismerős társadalmi terminust látszik alkalmazni: „Tunc Zobolsu et socii sui de incolis terre ad castrum illud multos ordinaverunt *seruientes*, qui nunc *civiles*

186 CDH II. 88-92. RA 74; CAH 41. RA 131.

187 CSÓKA J. LAJOS 1962. 156..

188 SZILÁGYI LORÁND 1937. 21-22.

189 CAH 19. 56-57. 18. sor.

190 Vö. lat. ’optimus’~’optimates’ m. ’jó’~’jobbakk/jobbággy’. Egy 1082-re hamisított oklevélben már szerepel az udvari előkelőségek nevéként a jobbággy szó. II. Géza idejében hamisíthatták. a jegyző neve mellett több formula is erre utal: coram iobagionibus nostris; Barnabas. notarius noster; anathemi sit; ad Fiscum regium ... persolvere teneatur. 1082 (1146-1158?) CDH I. 448-458. RA 21.

191 CDH II. 300.

vocant(ur)...”.¹⁹² Más helyen azt olvassuk, hogy „Fercula, pocula portabantur duci et nobilibus in vasis aureis, *servientibus* et rusticis in vasis argenteis...”.¹⁹³ A *servientes regis* kifejezés kétségtől hiteles oklevélben 1217-ben fordul elő ugyan első alkalommal, ám e tény aligha alkalmas a Gesta korhatározására. E réteg ugyanis elsősorban liber, azaz szabad jogállású, ám csekély birtokállománnyal rendelkező személyekből állt, akik katonai szolgálattal tartoztak, kizárólag a király részére, akinek vezetése alatt vonultak hadba, a megyésispán vezette várnépekkel (*civiles*) szemben.¹⁹⁴ Anonymus a *servienseket* a *civilekkel* azonosítja, világosan elkülönítve őket a nemesektől, a parasztokkal egyenrangúként ábrázolja őket. Utóbbi megfelelhet a szegény szabadok helyzetének, ám a nem szabad, szolgáltatásokkal terhelt civilekkel való azonosítás nehézségekbe ütközik. Tény, hogy a 12. század második felében kötött szolgálatú személyeknek is lehetősége volt a *serviensek* közé emelkedni. Ilyen volt az a Gab, akit II. Géza a kalocsai egyház szolgálatából kivéve, birtokkal felruházva szabad állapotúvá tette. Fiát, Bot(us)-t III. István a nagybátyja elleni háborúban tett szolgálataiért az apai birtok örök és szabad birtokosává tette.¹⁹⁵ A soproni vár *cives-ét* (*castrenses*), Forcost hasonlóképpen tette szabaddá az uralkodó, három faluban is rétet és malmot adományozva neki.¹⁹⁶ Joggal állítható, hogy a 12. század utolsó évtizedeiben a királyi *serviensek* létszáma a királytól függő rétegekből, elsősorban a várjobbágyok, néha várnépek (*castrenses*), királyi hirdetők-hírnökök (*pecores*) és más szolganépek soraiból gyarapodott.¹⁹⁷ Anonymus *servientes- civiles* azonosítása leginkább a 12. század második fele társadalmi mozgásainak feleltethető meg.

Szilágyi Loránd Béla király említése miatt törekedett kimutatni a Gesta oklevélformuláinak II. Géza és III. István kora utáni használatát. Egyes terminusoknak a megjelölt időszaknál későbbi ideig kimutatható használatát az időhátartó kitágító jelenségekként értékelte (mint például a *principes* 1201-ig).¹⁹⁸ Ez az eljárás azonban ellentétben áll azon jogos megállapítással, amely szerint a Gesta megírásának időszaka abban a periódusban kereshető, amikor az oklevelek tömegében a formulák egyezésének maximuma mutatható ki, azaz a Gestában megtalálható formula-típusok egyidejűleg jelentkeznek.¹⁹⁹ A Gestában fellelhető oklevélformulák egyidejűleg 1138/1146-1171/1185 között voltak használatban. A harmincegy általam vizsgált formula és terminus közül ugyan 25 használatban volt még 1180 után is, ám 29 már 1160 előtt feltűnik az oklevelekben.²⁰⁰ A

192 SRH I. 62.

193 SRH I. 94.

194 ALMÁSI TIBOR 1994. „inter *servientes regis*” Áuo XI.141.

195 CAH 30; RA 104.

196 CAH 29; RA 101.

197 BÉLI GÁBOR 2014. 10.

198 SZILÁGYI LORÁND 1937. 18.

199 KRISTÓ GYULA 1969. 10.

200 LÁSD MELLÉKLET: OKLEVÉLFOMULÁK ÉS TERMINUSOK 1124-1199

Gesta oklevélformuláinak használati időintervallumát néhány, pontosan a Gestában használt alakjában fellelhető formula tovább szűkíti: az *accepta licentia* 1131-1146, a *cum omnibus appendiciis* 1135-1166, a *communi consilio* 1141-46-1158 (hamis) között lelhető fel az oklevelekben. Ezek együttesen az 1150-es és 1160-as évekre utalnak. Kristó az 1058-as békeszerződés krónikabeli leírásánál használt 12. századi formula 1152-1163/64 közötti időre utaló „*perpetuo eius anathemati subiaceret*” része kapcsán figyelmeztetett feltűnő rokonságára az anonymusi „*anathemati subiaceat in perpetuum*” formulával, mely utóbbi szintén a narratív forrással (ez esetben a Gestával) egykorú oklevélből származik.²⁰¹ Györffy György figyelmeztetett arra, hogy az átokformula 1181 után szinte teljesen eltűnik az oklevelekből, csak a királyi megpecsételések marad. A váltás markáns voltát mutatja, hogy néhány külföldieknek kiállított, korábbi mintát követő oklevél mellett csak korábbi okleveleken alapuló hamisítványokban található meg.²⁰² E korhatározástól nem jelent elmozdulást Szovák Kornél újabb felismerése a Gesta Töhötöm birtoklását jelző „*pacifice et feliciter*” szókapcsolatának feltűnéséről egy 1177 körüli oklevélben III. Béla kormányzásának „*feliciter et pacifice*” jelzőjében.²⁰³

A Gesta társadalmi ideálja: ellentmondó magyarázatok

Szükségesnek látszik felülvizsgálni a másik kulcsfontosságúnak tekintett korhatározó jelenségről, a Gesta társadalmi képéről alkotott igen ellentmondásos megállapításokat is. Hogy mennyire bizonytalan lehet egy történeti mű attribútumait magára öltő regényes geszta megírásának háttere, arra a Gestának talán előképekül is szolgált *Historia regum Britanniae* megszületésének körülményeire és céljaira született számos, olykor egymásnak is tökéletesen ellentmondó magyarázat nyújt kiváló példát.²⁰⁴ Az úri nemzetségek őseinek a Gestában szereplő földfoglalásai, a fejedelmi birtokadományok történelmi előképeként számos 12. századi hatalmi átrendeződés megnevezhető. Részleges elitváltással, birtok elvételekkel és új adományokkal járt, járhatott a II. István-II. Béla uralomváltás, III. István és nagybátyjai viszálya, III. Béla trónra kerülése és trónviszálya öccsével, Géza herceggel, illetve Imre és András küzdelme egyaránt. A kutatás jellemzően ez utóbbival összefüggő nagy birtokadományozásokkal köti össze a Gesta társadalmi képét. Ugyanakkor mind a pontosabb keltezés, mind a Gesta

201 KRISTÓ GYULA 1969. 11.

202 CAH Bevezetés 9.

203 SZOVÁK KORNÉL 1991. 4-5.

204 l. ezekre BÁCSATYAI DÁNIEL 2013. 289-291.

pozicionálása a társadalmi folyamatokban vitatott. Felmerült Imre és II. András trónviszályának kora, II. András uralmának több időszaka, az 1200-as, 1210-es és 1220-as évek a Gesta keletkezési idejeként. A kérdés mérvadó kutatói három, egymást kizáró eredményre jutottak e tekintetben, három, egymással ellentétes irányba mutató társadalmi folyamat tükröződését felfedezve a Gestában. Felmerült az ősi, nemzetségi jogon birtokló főnemesség támogatása, II. András új intézkedéseinek propagálása és az Aranybulla utáni időszak egyaránt.²⁰⁵ Ez az értelmezés nagyfokú bizonytalanságról, rendkívül rugalmas magyarázati lehetőségekről árulkodik.

Horváth János úgy vélekedett, hogy a Gestában, különösen a Vérszerződés pontjaiban az a kor tükröződik, amikor az udvari méltóságok, megyéispánságok és maguk a királyi vármegyék is királyi adományozás tárgyaivá váltak. Ez a kor szerint II. András korlátlan adományainak kora, új berendezkedés az ország javainak általános felosztásával. Intézkedései az örökletes hűbéri rendszer kialakítására irányultak, a Vérszerződés a hűbéri eskü helyettesítésére szolgálhatott.²⁰⁶ Kristó Gyula Horváthtal egyetértésben fejtette ki, hogy a Gesta II. András új berendezkedésének lehet a terméke. Árpád II. Andráshoz hasonlóan nem csak mértéktelenül adományoz, hanem annak rögzítésével, hogy híveik megajándékozása a jó urak szokása, elvi háttérrel is nyújt az adományozásokhoz. Kristó ellentmondásos eredményre jut, amikor hangsúlyozza, hogy a Névtelen nem azonosul teljesen a király politikájával, mert azzal szemben a Vérszerződés második pontja leszögezi a földet megszerző honfoglalók utódainak kizárólagos birtoklását is. Ehhez hasonlóan a harmadik pont rögzíti, hogy az Álmost fejedelemmé választók utódai soha ne kerüljenek ki a királyi tanácsból, amely a származásukat a honfoglalókra visszavezető de genere birtokos réteg érdekében történő fellépés. Ebben Györffy György véleményéhez csatlakozik, ugyanakkor elveti Györffy feltevését az Imre királyt András ellenében támogató Anonymusról.²⁰⁷ Kristó szerint az „...új berendezkedés politikájának büvkörében élő, a birtokokat két kézzel szóró II. Endre alakja nyert megörökítést Árpád vezérben...” A Gesta „...így vált a honfoglalás regényes gestájából az 1210 körüli évek adományait történetileg igazoló kulcsregénnyé”.²⁰⁸ Györffy György viszont úgy vélte, Anonymus az ősi, de genere jogon birtokló réteg védelmezője, amelyik a Gertrúddal bejött udvaroncoktól féltette befolyását és birtokait. Szerinte a Vérszerződés negyedik pontja Imre király melletti állásfoglalás az ellene törő András herceggel szemben. Az utódnak gyermekkorban, az apa életében történő megkoronázása Imre és fia László, valamint András herceg trónviszályának idejére keltezi a művet, szerzője Imre híve lehetett.²⁰⁹

205 THOROCZKAY GÁBOR 1994/1995. 104-125.

206 IFJ. HORVÁTH JÁNOS 1966. 267.

207 KRISTÓ GYULA 1983b. 382-388.

208 KRISTÓ GYULA 1984. 1297-1298.

209 GYÖRFFY GYÖRGY 1988. 40-47.

A Gesta fenti értelmezései számos nehézségbe ütköznek. Györffy szerint Anonymusnál a honfoglaláskor adományozott comitatusok, várak, népek mintái nem lehetnek a II. András-kori birtokadományok, mert azok soha sem voltak vármegyényi méretűek, és a Gestában megadományozottak utódai még Anonymus korában is birtokolták azokat.²¹⁰ Veszprémy II. András bőkezű adományainak párhuzamként használatával kapcsolatban megjegyzi, hogy a birtokadományozások a Gestában az ország benépesítéséhez logikusan szükségesek voltak, a királyi bőkezűség pedig általános, nem csak II. Andrásához fűződő elvárás volt, már Geoffrey of Monmouth Historiájában is jelentkezik. Azt is hangsúlyozza, hogy a Gesta az eseményeket szilárdan kézben tartó, ellenőrző királyi udvart állít eszményképnek, ami az 1210-es években már korszerűtlen lett volna.²¹¹ Kristó külön tanulmányban elemezte II. András birtokpolitikáját, új szempontokat hozva feltételezett kapcsolatainak a Gestával.²¹² Ha Anonymus az adományozásoknál használt kifejezéseket (remunerare, large) valóban az 1190-es évektől az oklevelekben megjelenő terminológiából kölcsönözte, amint azt Kristó valószínűsíti, akkor a korabeli kancellária oklevelezésével szükségképpen közvetlen kapcsolatban kellett állnia, arra rá kellett látnia.²¹³ Ám az általa használt kancelláriai formulák az 1185, sőt 1178 előtti időre mutatnak.²¹⁴ Az 1193-tól kibontakozó gyakorlathoz hasonlóak ugyan a Gesta nagy birtokadományai, azonban ekkoriban elsősorban jövevények és nem ősi nemzetségek nyertek nagy földet, és inkább a széleken, nem az ország belsejében. A hét vezértől származtatott nemzetségek összefoglalóként is nagy területeket birtokolhattak, mint a Csákok a Vértes környékén, az Abák pedig a Mátra alján. A nagybirtokos „vezérnemzetségek” első foglalással nyert vagy annak beállított birtokainak a később királyokat adó fejedelmi dinasztia donációjával történő szentesítése a Gestában elvi szempontból sokkal inkább a királyi hatalom erősítését célozhatta, mintsem az azt gyengítő korlátlan adakozásokat legitimálhatta. II. András donációiban ezeken felül a tervszerűség, megállapodottság helyett a sietősség, kapkodás, rögtönzés figyelhető meg. Sok esetben a földadományok viharos sebességgel, néhány év alatt különböző tulajdonosokhoz kerültek.²¹⁵ Vajon a Gestában örök időkre nyert megyényi földek valós előképei András többnyire ritkán lakott határvidékeken tett sokszor időleges adományai? András 1210-től elvben is rögzítette, hogy a határtalan bőkezűséget kiterjeszti az érdemeket nem szerzőkre is.²¹⁶ Árpád azonban csak a tényleges fegyveres földfoglalóknak, a győzelmek hírhozóinak és

210 GYÖRFFY GYÖRGY 1988. 64.

211 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 344-346.

212 KRISTÓ GYULA 2001. 251-300.

213 KRISTÓ GYULA 2001. 268.

214 Vö. éppen KRISTÓ GYULA 1994. 60.

215 KRISTÓ GYULA 2001. 267.

216 KRISTÓ GYULA 2001. 267.

a hasznos támogatást nyújtó jövevényeknek osztogatott, szó sincsen érdemtenségről. Györffy pontosan ezért vélte úgy, hogy Anonymus az Imre-korban regnáló régi elitet védte az Andrással feltűnő érdemtelen jövevényektől, felkapaszkodóktól.²¹⁷

A Gesta korhatározásába a kutatás bevonta az állam és társadalom 12-13. századi viszonyáról fennálló ismereteinket is. Váczy Péter szerint a Vérszerződés a *Contrat social* első jelentkezése a magyar állam életében. Érvénye még csak az arisztokráciára és nem az egész nemesi *communitas*-ra terjed ki, utóbbira csak majd az Aranybullában érvényesül.²¹⁸ Deér József úgy vélte, Anonymus a hét vezér leszármazottai, III. Bélának és fiai idején az ország főtisztviselőit adó nemzetségek számára igényelt jogot a kormányzati részvételre. Az Aranybulla viszont már ennek az udvari arisztokráciának a túlzott hatalmával szemben kívánja a közsabadok és a királyi népek jogait érvényesíteni. Míg a 12. században még csak a király környezetét adó előkelők, a 13. században már a szegényebb közsabadok is részt követelnek a kormányzásból.²¹⁹ Az anonymusi vízió lényegként fogalmazta meg Veszprémy László, hogy az előkelőkkel kötött szerződés alapján gyakorolt királyi hatalmat a birtokadományok erősítik. Az anonymusi koncepció alaptézise a Nyitránál legyőzöttek kapcsán olvasható: „földeket adományozott nekik, nehogy még hűtlenebbekké váljanak”. Veszprémy szerint a Névtelen a belső állapotok konszolidálása céljából általános érvényű víziót alkotott, fejedelmeit talán ezért sem lehetséges azonosítani kora uralkodóival.²²⁰ Veszprémy Freisingi Ottónak a magyar királyi hatalom egész Európában páratlan túlsúlyáról szóló beszámolója alapján vélekedik úgy, hogy a 12. század közepi állapotokat személyesen megtapasztalt szerző bizonyossága mellett a Gesta 1190-es éveknél korábbi datálása mellett nem szólnak érvek. Leszögezi azt is, hogy a Vérszerződés céljai az 1210-es években mind megbuktak, így ez a Gesta keletkezésének záró időhatára.²²¹ Veszprémy tehát a magyar királyok 12. századi korlátlan hatalmának feltételezésére alapoz. Azonban, mint azt már régebben hangsúlyozta a szakirodalom, a királyi hatalom már II. István korában megrendült, amit az előkelők ellenszegülése az orosz hadjáratban, illetve Iván és Bors királlyá emelése tanúsít. A Kálmán és az Álmos-ág viszálya egyben főúri érdekcsoportok rivalizálását is jelentette. II. Béla kétszeri kemény fellépése sem tudta az ellenpártot felszámolni, hiszen még II. Géza korában is voltak Boricsnak hazai hívei. II. Géza idején a főúri elitnek, a királyi tanácsnak meghatározó szerepe volt a kormányzatban, a döntések az okleveleknek a Gestában is megjelenő szavaival *communi consensu* történtek. A főúri érdekcsoportok rivalizálása II. Géza és István herceg, majd III. és IV. Ist-

217 GYÖRFFY GYÖRGY 1988. 47.

218 VÁCZY PÉTER 1932. 47-48.

219 DEÉR JÓZSEF 1938. 17-185.

220 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 347.

221 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 347.

ván párharcában folytatódott, Belus herceg aktív részbételével, számos előkelő tapasztalhatta meg ekkor a király haragját.²²² Freisingi Ottó észrevétele a sokkalta megosztottabb, az uralkodótól szinte független fejedelmeket ismerő német viszonyokkal való összehasonlításban értelmezhető. A Vérszerződés eszméi pontosan jellemzik e kornak a királyi családot is elérő viszályait, II. Gézának a német szemtanú által feljegyzett határozott fellépése pontosan ennek a helyzetnek feleltethető meg. Ezzel igen hasonló állásponton volt Hóman Bálint. Szerinte Anonymusnál Álmos és Árpád korlátlan monarcha és hadvezér. A többi vitéznél előkelőbb és hatalmasabb hét vezérnek, főúrnak mellettük csak tanácsadó, főtisztviselő és alvezér szerepe jut. Pontosán úgy, ahogy a királyi tanácsban részt vevő, ispáni tisztet viselő, és hadvezető uraknak a 11-12. század patrimoniális királyságában. Úgy látta Hóman, hogy a Gesta felfogása az integer királyi hatalom korát tükrözi. Amikor Szent László a királyi tanácsban ülő optimates-ekkel hozza törvényeit, a királyi udvar és a vármegyék élén a király által kinevezett ispánok gyakorolják a hatalmi funkciókat. Ekkoriban számol be arról Freisingeni Ottó, hogy a magyar urak még csak sutogni sem mernek a király jelenlétében, de még Imre király is képes volt a királyi pálcával a kezében egymaga elfogni öccsét annak saját serege közepén. Hóman a Vérszerződést nem Anonymus korának társadalmi folyamataival hozta kapcsolatba, hanem ténylegesen a honfoglalás korára jellemző pogány politikai hagyománynak vélte.²²³ A Gestában tehát az állam és társadalom 12. század második felére jellemző kapcsolatrendszere tükröződik leginkább. A Vérszerződés, Árpád fejedelem és előkelői közös döntéseinek hangsúlyozása az Álmos-ági királyokra tereli a figyelmet. A kutatás az Álmos-ág hatalomra kerülésével hozta összefüggésbe a királyi tanács szerepének megnövekedését.²²⁴ A király körüli egyházi és világi előkelők, a hivatali arisztokrácia, a comesek beleegyezése már a 12. század eleji és középi oklevelekben is jelentkezik, így például a pannonhalmi apátságnak újabb birtokokat adományozó 1137-es II. Béla oklevél kifejezetten az ország főurainak tanácsával indokolja a diploma megszületését: „audiens a regni mei primatibus, tam episcopis quam comitibus...consilio...”²²⁵

Az egyenes ági öröklést, fiának az uralkodó életében történő hatalomba iktatását propagáló Anonymus eljárását III. Béla fiának, Imrének apja életében történt megkoronázásával hozza kapcsolatba a kutatás. Tény, hogy Imre megkoronázása III. Béla öccse, Géza herceg testvéröröklése ellenében értelmezhető, ám maga III. Béla is testvérörökléssel került uralomra. Vele szemben II. Géza és III. István nem pusztán saját fiait designálta örököseként, saját maguk és fiaik nevében döntéseket hozva, hanem maguk is apjuk elsőszülöttjeként kerültek hatalomra, Gézát éppúgy,

222 I. ezekre MAKK FERENC 1972. 1978.

223 HÓMAN BÁLINT 1925. 47.

224 MAKK FERENC 1972. 41-46.

225 CAH 15. RA 61. Lásd még a formulatáblázatban a „communi consilio” és „communi consensu” címszavakat.

mint Istvánt saját apjuk jelölte uralomra. Egyedül e két uralkodó esetében egyértelmű és következetes a fiúöröklés gyakorlata.²²⁶ Ettől már II. András trónigénye is eltér, aki éppen saját apja, III. Béla testvéröröklési igényére, majd trónra kerülésére hivatkozhatott jogalapként.²²⁷ Aligha lehetett egyértelmű az uralkodó fiának öröklése IV. Béla trónra kerüléséig, hiszen addig folyamatosan létezett rivális ág, amely a testvér vagy unokatestvér öröklési jogára hivatkozott. Anonymus éppen egy ilyen helyzetben propagálhatta tudatosan a fiúöröklés rendjét, ahogy a formulákat is tudatosan válogatta. A különféle trónöröklési elvek ütközése legélesebben III. István fiúöröklési és II. László, valamint IV. István testvéröröklési igényében jelentkezik. III. Béla és fiai esetében legfeljebb András hercegnek III. Lászlóval szembeni trónigénye jöhetne szóba, ám Imre örökösének gyors elhalálózása kevésbé támogatja azt a lehetőséget, hogy Anonymus célzását Imre és III. László melletti kiállásként értékelhessük. Sokkal inkább jöhet szóba a III. István öröklése melletti kiállítás, amely jól illeszkedik a Gesta szövegében tükröződő külpolitikai viszonyokhoz, a két impérium fenyegette magyarság helyzetéhez.

A Gesta névanyaga: helyszínek és szereplők

A Gesta magyar névanyaga a szöveg korhatározására rendkívül korlátozott mértékben használható fel Benkő Loránd figyelmeztetése szerint. Benkő úgy látta, hogy „A ránk maradt gesztaszöveg névanyagában, feltűnően sok variációt tükröztet. Ezek az egymással szembenálló alakvariációk nemcsak azzal függhetnek össze, hogy P. Mester gesztáját csupán elveszett eredetijét mintegy fél-háromnegyed évszázaddal követő — és ki tudja hányadik rendű másolatból ismerjük, hanem azzal is, hogy maga a Mester is már forrásokból dolgozott. A variációk jellege, egymáshoz való viszonya természetesen a pusztá etimológiai magyarázatokat is befolyásolhatja, sőt kényessé is teszi...”²²⁸ Amikor tehát a Gesta korát és megcélzott feladatát kíséreljük megállapítani, a nyelvészeti konklúziókat *nem helyezhetjük* az annál fajsúlyosabb, objektívebb jellemzők, így például az oklevélformulákból és a szövegből kiolvasható külpolitikai körülmények tanúságtétele elé.

Szilágyi a Gesta helynévanyagának vizsgálatakor az oklevelek helyneveit 1150 előtti és utáni csoportra osztva elemezte. Annak eldöntésére törekedett, hogy helyesírásuk II. vagy III. Béla időszakára jellemző formákkal egyezik-e.

226 II. Béla másodszülött fia, László boszniai herceg, így nyilván Géza kijelölt trónörökös lehetett: CDH II. 88–92. RA 74. 1152-ben Géza uralkodott fiával. István herceggel: CAH 24.

227 KRISTÓ GYULA-MAKK FERENC 2000. 224–225.

228 BENKŐ LORÁND 1994. 131–137. 137.

Elemzése az 1150-1200 közötti időszakot valószínűsítette, ám a kevés eredeti korai oklevél és a késői másolatoknak az ortográfiát torzító hatása miatt jelentős mértékű bizonytalansággal.²²⁹ Ezen az időszakon belül is több esetben mindössze két-három vagy éppen egyetlen előfordulásra alapozhatta csak megállapításait. A Gesta névalakjainak szinte tökéletes megfelelői, Egur 1067, Soba/Saba 1067/1138, Turda 1075-ből, Byhor/Bycor 1113-ból, Zubur 1113-ból, Musun 1137-ből, Oba/Obad 1138-ból, Tosu 1138-ból, Titul 1156-ból, Forcos 1156/1162 évekből adatolt, több név azonban nem bír korai adattal, így valódi támpontot nem nyújtanak. Ilyenek a Zotmar 1181, Temes 1183, Tychon 1184, -uduor 1193, Racus 1199, Ziloc, Zobolsu a váradi regestrumból. Fontos kiemelni, hogy a Gesta Musun neve 1203-ban már Mossun/Mosson alakú, Egur 1181-ben már Eger, Soba a váradi regestrumban már Chaba, éppúgy, mint a Gesta Sunad-jának 1200 körüli Chanad alakja. Ugyanakkor például a Uertus név 1086-ban még Uuertis, a 13. század elején Uertus, éppúgy, mint a Gestában, de bizonytalan, hogy az írásmód mikor változott meg. Szilágyi az okleveles anyagban egy archaizáló áramlatot mutatott ki a helynevek írása tekintetében a 13. század elején. Ekkor újra megjelenik a végvokális, „Forcosu, Chenadu” alakok olvashatók az oklevelekben. Szilágyi szerint ez az irányzat jelentkezik Gestában, ám ez éppen ebben az esetben nem így van, hiszen Anonymus a végvokális nélküli Forcos, Sunad alakokat használja.²³⁰ A helynevek alakjai nagyon bizonytalanul használhatók fel tehát a Gesta keltezéséhez. A 12. század közepén igen hasonló névalakok jelentkeznek az oklevelekben, ám a század végén már eltérő jelenségek is kimutathatók, így leginkább az 1150-es, 1160-as, legfeljebb az 1170-es évek jöhetnek szóba, akár csak az oklevélformulák esetében. Horváth János Kniezsa helyesírás-történeti vizsgálataira alapozva állapította meg, hogy Anonymus helyesírása rendszerét tekintve lényegesen elüt a 12. századi gyakorlattól és ugyan a 13. századi gyakorlatnak sem felel meg, de egyéni rendszerének legkritikusabb pontjai a Kniezsa szerint régies színezetű Váradi Regestrummal és az 1211-es tihanyi összeírással mutatnak hasonlóságot. Nagyon fontos Kniezsának a III. Béla-kori kancelláriai írásgyakorlatra vonatkozó, Horváth által hivatkozott megállapítása. Eszerint az egyes oklevelek helyesírásának lényeges különbségei nem engedik meg azt a feltevést, hogy a kancellárok bármilyen befolyást gyakorolhattak volna az oklevelek magyar nyelvű szórványainak írásmódjára. Megállapította, hogy a készen hozott okleveleket csak átfogalmazták a kancelláriában, de a birtokok neveit és a határjárások földrajzi neveit az előzetes feljegyzésekből pontosan átmásolták.²³¹ Ez az észrevétel a Gesta magyar nyelvű helyneveire is igaz lehet, Anonymus a maga által ismert és lejegyzett nevek mellett hallomásból is lejegyezhetett és

229 SZILÁGYI LORÁND 1937. 166.

230 SZILÁGYI LORÁND 1937. 166-169.

231 IFJ. HORVÁTH JÁNOS 1966. 11.

oklevelekből is kimásolhatott helyneveket, ezek helyesírása tehát ezért mutat egyes jellemzőket, ezzel magyarázható a már Szilágyi által megfigyelt „archaizálás” amely éppúgy nem lehetett tudatos a Névtelennél, mint a hivatkozott Váradi Regestrum „régies színezete”. Mindezek alapján Horváth nyomatékosan hangsúlyozta azon álláspontját, hogy P. mester II. Béla nótáriusa nem lehetett, annál valószínűbb azonban, hogy a „néhai” III. Béla nótáriusa volt. Ennek ellenére érhetőnek mondta a nyelvészeti irodalom álláspontját, mely szerint a Gesta egy fél századdal előbb, a II. Béla (1131—1141) király utáni időszakban keletkezhetett, mert a „Gesta csakugyan régies nyelvállapotot mutat...”²³² Horváth óvatos megfogalmazása jól érzékelteti azt a bizonytalan helyzetet, amely ugyan lehetővé teszi II. Béla korának kizárását, de teljes bizonyossággal nem teszi lehetővé III. Béla vagy az utána következő időszak megjelölését, mert a Gestának a 13. század eleji adatok alapján régies, ám tudatos archaizálással nem magyarázható nyelvállapota a két Béla király közötti, oklevelekkel még hézagosan dokumentálható időszakra utal. Csak nem gondolhatja bárki, hogy nem csupán Anonymus, de a Váradi Regestrum, amúgy név szerint ismert írója is tudatosan archaizált volna? Anonymus archaizálása a II. Géza és III. István korából származó okleveles és szóban átadott helynévanyag használatával lehet magyarázható, ez pedig aligha lehet véletlen, hiszen nyilván ezeket ismerte saját jegyzői gyakorlatából.

A Gestában megjelenő személyekkel Benkő Loránd több tanulmányában is foglalkozott. Benkő közel fél száz esetben tudta kimutatni, hogy P. mester helynevekből keltette életre az érintett szereplőket. Helynév-személynév-esemény korrelációnak nevezte azt a jól megfogható jelenséget, amikor a Névtelen a pusztaszemélynévből történő névadás saját korában is élő gyakorlatára alapozva olvasói számára hihető módon a névadó személy honfoglalás-kori létezését és az ott történt eseménynek a névadásban játszott szerepét állította.²³³ A Benkő által bemutatott helynevek egy része már a 12. század elejéről adatolt, más részük viszont éppen a Gestából ismert először, második említésük sokszor jóval későbbi. Ezért a Gesta datálására nem alkalmasak. A felsorolásból a 13. század elejénél jóval korábbi névalakok (amennyiben adatoltak) mutatnak hasonlóságot a Gestában szereplőkkel, de van, amikor a névalakok azonosak (*Sunad*: 1086-ban Sunadi, de 1199-ben már Chenad; *Ketelpotaca*: 1086 Ketel, 1252 Kethelpotok; *Turzol*: 1138/1329 Tursol, 1211 Thorsol; *Thosu*: 1138/1329 Tos, Tosu; *Zobol-su*: 1138/1329 Sobolci, 1211 Sobolch; *Zubur*: 1111 Zobur, 1271 Zobor; *Obad*: 1138/1329 Obad; *Ound*: 1138/1329 Oundi, 1247/1329 Ound; *Olup*: 1138/1329 Olup, 1208/1329 Olup; *Eudu*: 1138/1329 Eldí, 1237 Eud; *Moglout*: 1180k Moglout, [1344-5] Maglaud; *Brugsa/Brucsa*: 1163 Broccha, 1211 Borocsa.)²³⁴ Ed,

232 IFJ. HORVÁTH JÁNOS 1966. 31-32.

233 BENKŐ LORÁND 1998A 11-27. 13-14.

234 BENKŐ LORÁND 1998A 15-25.

Edu: [1165k] Edu, 1138/1329 Edus, 1211 Edse; Etu, Ete: 1138/1329 Ete, 1211 Etcu; Borsu: 1075 Borsu, 1156 Bors, 1215/1550 Burs; Pota: 1086 Potu, 1210 Potus.²³⁵ Anonymus a történetében szerepet kapott történeti személyiségek csak egy része esetében élt a helynévi megerősítés gyakorlatával, Benkő szerint talán nem véletlenül (Aba, Gyula, Szabolcs, Csanád, Korszán, Tas).²³⁶ Benkő emellett arra is felhívta a figyelmet, hogy Anonymus a saját korában ismert személyneveket kedveskedő, érdekbeli vagy birtoklás-igazoló célból szerepeltethette Gestájában (például Ód, Ete, Velek, Torda, Pata). Ugyanezen ok vezethetett saját kora tekintélyes személyeinek vagy nemzetségeinek szerepeltetéséhez is (Bors, Szemere, Örsúr, Alop(tolma), Zsombor, Csák, Szalók, Kalán, Tomaj). Ezen esetekben az ősfoglalás jogának hangsúlyozására gondolhatunk szerinte.²³⁷ Súlyom Károly is hangsúlyozta, hogy a Gesta jelenében történő birtoklás fontosságára utal az a körülmény, hogy Anonymus több helyen is jelzi, ha a tárgyalt nemzetség még az ő idejében is bírta a kapott földet (17, 28. fejezet).²³⁸ Inokai Tóth viszont úgy látta, Anonymus jellemző sajátosságával, azzal, hogy szeret mindent megmagyarázni, függnek össze jellegzetes helynévmagyarázatai.²³⁹ A fentiekhez kitűnően illeszkedik Bácsatyai megfigyelése, mely szerint a Historia regum Britannie szerzőjére P. mesterhez hasonlóan jellemző a statikus középkori történelemszemlélet. Inokai Tóth Zoltán szavaival Anonymus „típusokban való látása nagyobb szabadosságot biztosít (...) a mai modern emberénél, mert értesüléseinek üreit és hiányait a lényegét őrző típus birtokában geometrikus mechanizmussal könnyen kitöltheti, ami viszont a valóság jóhiszemű meghamisítására vezethet.”²⁴⁰ Ez az a látásmód, amely megmagyarázza, hogy miképpen kreálhatott fiktív hősöket a Névtelen mester Gestája számára. Anonymus azonban aligha csupán honfoglalás-történetének hiányzó eseményeit és vezéreit pótlándó kreálta meg helynevekből Gestája számos személynevét, hanem azért, hogy saját kora fontos személyiségeinek illetőleg nemzetségeinek a fiktív személyekhez hasonlóan birtokuk névazonosságával igazolt első foglalását elrejtse a hasonló, ám a kortársak számára ellenőrizhetetlen valóságú, általa kreált személyek hasonló tettei között. Ezzel remélhette elfedni Gestája saját korában aktuális politikai célzatosságát.

A kutatás a Gesta személyiségeinek egy részében, hasonlóan a hozzájuk kapcsolódó nemzetségekhez, olyan szereplőket azonosított, akik Anonymus saját korában fontos belpolitikai szerepet tölthettek be. A Mester érzékletes szavakkal írja le a királyok legendás őst: *Erat enim ipse Almus facie decorus, sed niger et nigros habebat oculos, sed magnos, statura longus et gracilis, manus vero habebat gros-*

235 BENKŐ LORÁND 1998c 46-57.

236 BENKŐ LORÁND 1998a 25.

237 BENKŐ LORÁND 1998a 27.

238 SÓLYOM KÁROLY 1966. 74.

239 INOKAI TÓTH ZOLTÁN 1947. 25.

240 BÁCSATYAI DÁNIEL 2013. 284.

sas et digitos prolixos. Sólyom Károly volt az a neves kutató, aki Álmos leírását III. Béla portréjaként azonosította. Sólyom a Szent László magas termetéről már a középkorban kialakult felfogásról azt állapította meg, hogy az a Nagyváradon örökölt hermával szoros kapcsolatban alakult ki. Meglátása szerint ez a királyt szentté avatató III. Béla arcvonásait örzi, aki kortárs leírás szerint magas termetű volt *statura productior (eminens)*. Vizsgálódásai arra vezettek, hogy László középkori forrásokban megőrzött több jellemzője, köztük magas termete is, III. Béla jellegzetességei nyomán kerültek forrásainkba. Következésképpen nem az Árpádok általános testi jellemzője a magas termet, az III. Bélának egyedülként bizonyítható jellemzőjeként bizonyíték arra nézve, hogy a Gesta Álmos személyében III. Béla külsejét írja le.²⁴¹ E vélekedésében döntő bizonyíték volt, hogy az 1848-ban Székesfehérváron előkerült, III. Béla sírjaként azonosított temetkezés feltárásakor előkerült férficsontváz 190 cm magasnak bizonyult. Az újabb kutatások azonban két szempontból is megkérdőjelezzik Sólyom nézeteit. A Mátyás templomban a királlyal egy sírban elhelyezett férfi testalkata már Török Aurélt a királyra emlékeztette, nagyon hasonlónak találta kettejüket. A legújabb genetikai elemzés ugyanakkor kizárja apa-fiú vagy testvér kapcsolatukat, de vérrokonságukat bizonyította. Testalkatuk hasonlósága ilyenformán mindenképpen a magas, erős testalkatnak az Árpád-ház férfitagjainak egy szélesebb körére jellemző tulajdonságra utal.²⁴² Nem hagyható szó nélkül az a tény sem, hogy szóba jöhet az 1848-as sírnak Kálmán temetkezésével való azonosítása is, emellett a fehérvári prépostsági templom területén 1839-ben előkerült egy bizonyosan III. Béla-kori, az 1848-assal szemben gazdag, arany ékszerekben bővelkedő, nagy valószínűséggel királyi temetkezés is, amelynek halottjaként komolyan felmerülhet III. Béla neve.²⁴³ Műgeln II. Béla fiát, IV. Istvánt nevezi szép alakúnak (*schonen gestalt*) és nagynak (*grossen kunig Stephan*), nyilván III. Istvántól megkülönböztetve. A „nagy” jelző ez esetben aligha érthető lelki nagyságra, a szép alak és a nagyság nyilvánvalóan külső fizikai adottságok egymással összefüggő jellemzése.²⁴⁴ Tekintetbe véve felettébb hézagos ismereteinket az Árpádok fizikai megjelenéséről, az sem lehetetlen, hogy Anonymus leírása ténylegesen egy Álmos nevű személyről készült, méghozzá Kálmán király öccséről, a Mester királyainak közvetlen őséről.

A Gesta, hasonlóan a krónikákhoz és Kézaihoz, második vezérként Szabolcsot említi, aki a források egybehangzó állítása szerint a Csák-nemzetség őse volt. A kutatás elfogadta Benkő Loránd azon hipotézisét, hogy a Csákok kiemelt szerepe, számos birtokuk megemlézése a Gesta lapjain azzal magyarázható, hogy

241 SÓLYOM KÁROLY 1994. 57-75.

242 SZABADOS GYÖRGY 2016. 193–204.

243 Kálmán sírja: visszatérés Fehérvárra. <http://archeologia.hu/kalman-sirja-visszateres-feher-varra> letöltés 2018-03-25. III. Béla sírja: koponya a meszesgödörben? <http://archeologia.hu/iii-bela-sirja-koponya-a-meszesgodorben-> letöltés 2018-03-25.

244 SRH II. 200-201.

a nemzetség két tagja is fontos szerepet töltött be III. Béla és II. András idejében. Benkő a Vértes-vidéki ősi birtokokat újabbakkal gyarapító Csák Ugrin püspököt, majd érseket (1185-1204 között) valamint öccsét, az 1240 körül elhunyt, végrendeletében tizenöt atyai és más, bátyjától örökölt birtokot felsoroló Miklós ispánt valószínűsíti Anonymus kortársaiként. Benkő megállapítja azt is, hogy a Csákok ezen, Kisfaludy-nak nevezett ága már a 12. század első fele óta birtokos volt a Vértesben, hiszen 1146-ban már oklevél említi Ugrin ispán vértesi monostorát. Ez a személy Ugrin püspök és talán Miklós ispán apja lehetett. Benkő kormeghatározásának egyik fontos eleme, hogy a Gesta éppen az Ugrin püspök által szerzett (1193) Bodajknál adományoztatja Árpáddal Elődnek, Szabolcs apjának, a Csákok ősenek a Vértes-erdőt.²⁴⁵ Amint Benkő is kiemeli, a hegynek mondott Bodajk névvel a Magiszter a Fehérvár-Pannonhalma-Győr főutat nyugatról határoló dombvonulatot jelöli.²⁴⁶ Árpád hada a mai Óbudáról kiindulva Sósút mezeje érintésével, a Buda-Fehérvár országúton halad, a még nem létező és így nem említett Fehérvár térségéből fordulva Szent Márton hegye felé. Tekintettel arra, hogy Fehérvártól a mai Móri-völgyben haladó útvonal melletti első jelentős kiemelkedés a Bodajki-hegy, a még nem létező Fehérvár helyett a Mester a saját korában jól ismert királyi birtok Bodajkot természetes módon említheti az útvonal kezdőpontjaként. Bodajk szerepe sokkal inkább lehet az útvonal földrajzi helyének megjelölése, mintsem az attól világosan keletre fekvőnek mondott vértesi birtokadomány része. Benkő érvelésének másik fontos eleme Csákvár problémája. A vértesi birtok központjaként Anonymus szerint az unoka, Csák által emeltetett várat ugyanis a Névtelen egyértelműen a Vértes keleti lába elé, a Fertő mocsara mellé lokalizálja. Mivel Ugrin püspök a Vértes erdejében fekvő szentkereszti monostor mellett építette ki az Udvarhely nevet viselő birtokközpontját, Benkőnek bizonyítania kellett, hogy az Anonymus által említett vár nem a máig Csákvár nevet viselő településen kereshető, hanem a Vértes erdejében. Csákvár szereplése a Gestában ugyanis az 1146-ban említett Ugrin ispán személyével hozná kapcsolatba a Gestát, akinek birtokközpontja még nyilván ezen a helyen volt. A kérdés azért is fontos, mert Benkő a Glad elleni hadjárat kapcsán említett Csesztreg vize kapcsán valószínűsítette, hogy Anonymus kiváló helyismerete az itteni Csák-birtokokkal is összefügghet. Csesztreg Miklós ispán végrendeletében szerepel, méghozzá az atyjától, tehát nagy valószínűséggel az 1146-ban említett Ugrin ispántól örökölt birtokok között. Két nemzedék, Ugrin ispán és fiai (vagy fia és annak unokaöccse) között kell tehát választanunk. Benkő sajátos módon érvel Csákvár ellenében. Szerinte ugyanis Csákvár nem feküdt a Fertő (mai Velencei-tó?) partján, Anonymus nem is ismerte a Vértes déli oldalát, így a vár helyét ismert földrajzi pontossága ellenére eltájolta, valójában a Vértes erdejében

245 BENKŐ LORÁND 2003A. 40-49.

246 FNEsz 1/222.

fekvő Udvarhelyre gondolhatott. Amint Benkő is hangsúlyozza, Anonymus külön-külön a Vértest és a Fertőt is jól ismerte, ami valóban így van, hiszen a mai Velencei-tó északi partján haladó Óbuda-Fehérvár utat illetően bizonyosan jól tájékozott volt. A kérdés kulcsa a középkori Fertő és a mai szabályozott partú Velencei-tó kapcsolatában van. A Fertő név ugyanis a szabályozás előtt egy sokkal nagyobb területet jelölt, északnyugati irányban a mai Császár-víz széles völgyén keresztül éppen a ma is lápos Csákvár alatti rétekig terjedt, délkelet felé pedig egészen Seregélyes vidékéig nyúlt a Fehérvárt védelmező összefüggő lápvidék. A Budáról jövő út át is kelt ezen a mocsaras tájon, a Fehérvárról Esztergomba Csákváron keresztül vivő nagy út pedig annak nyugati partján haladt. Az Olaszországba vezető főút Glaser megállapítása szerint a tatárjárás előtt Esztergomból Bicskén keresztül Zámolyon vagy Lovasberényen át vitt Székesfehérvárra.²⁴⁷ A Zámolyon áthaladó ág a Vértes és a lábainál elterülő mocsaras vidék (Fertő) között a Csákvárnál található szűk átkelön haladt át, ami jól magyarázza a csákvári udvarhely fontosságát, a vár vagy erődített kúria építését. Glaser szerint a Veszprémbe Fejérvár elkerülésével vezetett út a két fővárosból Bicskén, Csákváron, a csorgói vámon, Palota városán és a kéri réven át haladt. Ezt nevezi Imre király 1201. évi oklevele „nagy út”-nak.²⁴⁸ Anonymus joggal helyezte tehát a Csákok várát a Fertő partjára, amelyet éppen a mocsarak tettek biztonságossá, akár csak magát Fehérvárt. A Gesta szövege alapján tehát az új birtokközpont 1185 utáni megépítését megelőző, az 1146-ban említett Ugrin ispán korára jellemző állapot tárul elénk. A Csák-genus, más nemzetségekkel együtt a magyar krónika szerint István király ellen esküdött össze. Lázadásukat az István király segítségére Németországból érkezett Hahót (Hoholt) serege verte le, akitől a Buzád genus származik.²⁴⁹ A szöveg István királyt II. Béla fiának mondja, azonban osztrák-német támogatást II. Géza fia, III. István élvezett, így a Csákok bizonyosan IV. István támogatóinak tekinthetők.²⁵⁰ Erre abból is következtethetünk, hogy a krónika-szöveg más helyen Vak Béla fiát, Istvánt mondja trónbitorlónak, az összeesküvés pedig csak a krónika nézőpontjából legitimnek tekintett királlyal szemben képzelhető el.²⁵¹ Csák nembeli Ugrin győri püspök (1192-1204), majd esztergomi érsek (1204) már 1175-re datálva zágrábi püspökként szerepel. Ekkoriban azonban Prodanus volt a zágrábi püspök (1172e-1181). Az oklevélben szereplő méltóságok hivatalviselési ideje sem egyeztethető. Ugrin zágrábi működése kapcsán talán az 1180-as évek elejére gondolhatunk, az oklevél is III. Béla 1181-es oklevele alapján készült hamisítvány lehet.²⁵² Az 1180-as évek a Gesta többi szereplőjé-

247 GLASER LAJOS 1929. 142.

248 GLASER LAJOS 1929. 155.

249 SRH I. 300.

250 KARÁCSONYI JÁNOS 1901. 116.

251 SRH I. 461.

252 ZSOLDOS ATTILA 2011. 91. 80. 102. 275.

nek lehetséges életrajzi adataihoz is jól illeszkednek. A Csákok mindenesetre az 1160-1180-as években már fontos politikai szereplők voltak.

Sólyom Károly fedezte fel azt a korabeli oklevelet, amelyben a Velek személynév Bors ispán nevével együtt jelentkezik. II. Andrásnak a borsmonostori apátság birtokait és kiváltságait megerősítő oklevelében szerepel Bors ispánnak, Domokos bán fiának a felesége, Welek dux leánya („...Insuper praefati fratres possident tria predia post mortem vxoris Comitis Bors, filiae Ducis Welek...”)²⁵³ Sólyom részletesen vizsgálta Velek dux személyét. Álláspontja szerint magas rangú személy lehetett, mert leányát az ország egyik legelőkelőbb nemzetségéhez, a királyi házzal rokon Bors-Miskolc-nemhez tartozó Bors ispán vette nőül. A végrendeletből megállapítható, hogy Velek leánya, Anna görög származású lehetett. Abból, hogy az Anna által, feltehetően nászajándékként, kapott serleg adományozója maga III. Béla volt, Sólyom arra következtetett, hogy Velek dux felesége a király első feleségével, Antiochiai Annával a magyar udvarba érkezett udvarhölgyek egyike lehetett. Bors és Anna 1196 előtti időre tehető házasságkötéséből kiindulva Bors születését 1175-re tette.²⁵⁴ A Gesta 19. fejezetének „Velec, a cuius progenie Turda episcopus descendit” mondatát úgy értékelte, hogy Velek egy Torda nevű nemzetség tagja volt, amelynek névadója a régen élt, nevezetes, de ma már ismeretlen Torda püspök volt. Velek nemzetségi birtokait a Gesta szövege alapján Záránd megyében kereste. Pais Dezső 1928-ban kifejtett nézetét elfogadva, a Zárándtól északnyugatra 35 km-re található Elek települést hozta kapcsolatba a Gesta hőisével, a település neve Pais szerint a Velek név változata. Utalt a nyelvész véleményére a Bihar tágabb környezetében található Ősi, Ősbő, Velek, Marót helynevek lehetséges kapcsolatára a Gestával.²⁵⁵ A II. András-kori Velek személyét, Bors ispán apósát, e családi kapcsolat révén a kutatás kitüntetett bizonyítékként kezeli a Gesta korhatározásában. Velekkel kapcsolatban Benkő megjegyzi, hogy Anonymus nem hozza kapcsolatba Borssal, hanem rejtélyes módon Torda püspök ősenek nevezi. Ennek ellenére szerinte összetartozónak kell őket tekinteni, mert a Magiszter korának valóságában egy családot alkottak.²⁵⁶ Aligha vitatható, hogy mivel éppen e családi kapcsolat szolgáltatja az alapot a valós és fiktív személyek azonosításához, erősen szembetűnő az a körülmény, hogy Anonymus semmilyen kapcsolatba sem hozza Borssal Veleket, Velek Ősbő harcostársa a Gesta lapjain. Benkő ráadásul Velek nevét a Csák Miklós ispán által megszerzett, a Vértes mellett fekvő Veleg településsel is kapcsolatba hozza, sejtetve személye helynévből történt megalkotásának lehetőségét is.²⁵⁷ Györffy György úgy vélekedett, hogy Turda püspök a 11. században élhetett. Abban az

253 SÓLYOM KÁROLY 1966. 74. 97. l.j. RA 420.

254 SÓLYOM KÁROLY 1966. 75.

255 SÓLYOM KÁROLY 1966. 76; Vö. PAIS DEZSŐ 1928.

256 BENKŐ LORÁND 2003A. 60-61.

257 BENKŐ LORÁND 2003A. 61.

időben, amikor még püspökök is házasodhattak, nemzetségősök is lehettek. Ilyen a Várad Regestrumban 1214-ben szerepel Saul de genere episcopi Budlu, akinek ősapja, Budli 1046-ban Szent Gellért püspöktársa volt. A Turda püspök által alapított monostort leszármazottjai, a Torda nembeliek birtoka lehetett, egyik neves tagja viselhette a hagyománybeli ős Velek nevét. Györffy szerint a II. András-kori végrendeletben szereplő Velek dux, tekintve, hogy lánya végrendeletéről van szó, már III. Béla idejében is jelentős személyiség lehetett. Anonymussal való kapcsolatát a Névtelen jó helyismeretével hozta összefüggésbe a Szerp-sár vidékén, ahol Tordamonostora (ma Bihartorda) állt. Györffy Zaránd comitatus Veleknek adományozását a „prudens Zemere” ősenek mondott Huba Nyitra és más várak ispánjának tételével hozta párhuzamba. Mivel Zemere 1177 körül valóban semptei ispán volt, Györffy arra következtetett, hogy Anonymus ismerte az ekkoriban működött „igen okos” Szemere ispánt. Ehhez hasonlóan a Kalán nem birtokainak ismerete és [Pusztá-] Szer kiemelése alapján úgy vélekedett, hogy P. mester Szermonostor kegyura, Kalán püspök kancellársága idején (1183 körül) szolgált mellette nótáriusként.²⁵⁸ Tóth Valéria a Velek személynév kapcsán hangsúlyozta, hogy nem kell minden esetben nyelvészként sem arra gondolnunk Benkő elképzelése nyomán, hogy a Mester maga teremtette személyeit helynevek alapján. Létező személyek neveit is összeköthette települések neveivel, egyrészt története hitelesítésére, másrészt „...a nemzetségi, családi birtokjognak az írásbeliség szintjére vitt igazolására.” Tóth maga is szinte bizonyosnak véli, hogy Anonymus Velekje azonos az 1225. évi oklevél Velek duxával. Megállapítja ugyanakkor, hogy „Az persze más kérdés, hogy a nyelvészeti vizsgálatoknak (sőt tágabban: a tudományos kutatásoknak) vajon célszerű-e olyan feltevésekbe bocsátkozniuk, amelyek igazolására – a dolog természetéből adódóan – semmi esélyük sincs.”²⁵⁹ Vajon elegendő-e az 1225. évi Velek dux rokoni kapcsolata Bors comessel arra, hogy a két, a Gestában egymással kapcsolatba sem hozott személy alapján, ahogy Tóth fogalmaz a „Velek-kérdés ingoványos talajára”²⁶⁰ komoly súllyal bíró hipotéziseket megfogalmazni, szemben az anonymusi mű kronológiai helyzetére és céljaira sokkalta fajsúlyosabb információkat nyújtó oklevélformulákkal és külpolitikai viszonyokkal? A helynevek földrajzi közelsége valóban magyarázhatja Ösbő és Velek együttes szerepeltetését, ám felhívja a figyelmet arra is, hogy Velek nem szerepel sehol Borssal együtt! Joggal gondolhatunk így arra is, hogy ha valóban ez a Velek szerepel a Gestában, akkor már több évtizeddel Borssal létrejött rokonsága előtt, akár már az 1170-es években fontos személy lehetett. Fontos körülményre figyelmeztetett Velekkel kapcsolatban Ráczy György. Hangsúlyozta, hogy a Gestában olvasható három ispánság-adományozás (Bors-

258 GYÖRFFY GYÖRGY 1994. 318.

259 TÓTH VALÉRIA 2012. 67-68.

260 TÓTH VALÉRIA 2012. 64.

nak Borsod, Hubának Nyitra, Veleknek Zaránd) közül csak Velek esetében nincsen szó saját föld adományozásáról. Rác ezt úgy magyarázta, hogy Velek nem volt nagybirtokos, nem volt kiterjedt rokonsága, nemzetsége, így nem kellett igazolni a földek ősi birtoklását sem.²⁶¹ Rác szerint Anonymus Velekje nem lehet kitalált alak, ennek ellentmond elfogultsággal magyarázható túlzott kiemelése és Horváth János megállapítása arról, hogy Velek története a Ménmarót történet részeként az egész Gesta epikus keretét szolgálja.²⁶² Rác Engel Pál megállapítására hivatkozva Veleket azokhoz a 13. századi nagyurakhoz sorolta, akiknek nem volt kiterjedt rokonságuk és ezért nem illették őket nemzetségnévvvel sem. Ez a helyzet elősegíthette a család korai kihalását, a genus eltűnését, amely a sűrűsödő oklevelezésben ezért nem jelent meg.²⁶³ Rác megállapítása ellentmondásos, hiszen a korai kihalással magyarázza a Torda-genus ismeretlenségét, ugyanakkor Engel nyomán felteszi, hogy eleve nem is volt nemzetségnévük. Anonymus Velekjének volt, ám a 13. század eleji Velek duxról nem tudunk ilyesmit, pedig fontos személy lehetett. Joggal kérdezhetjük ezek után, hogy igazolandó birtokok híján mit keres Velek a Gesztában? Ha pedig nem a birtokjog igazolása miatt szerepel, hanem a Bors ispánnal való rokonság magyarázza kiemelését, akkor a fontos rokoni kapcsolatra, a házasságra miért nem utal Anonymus? Amint Solyom megfigyelte, a leszármazás jelöléséhez a Gesta írójának külön kifejezőkészlete van. Ezeket bemutatva a „Velec, a cuius progenie Turda episcopus descendit” kifejezést egy Torda nevű nemzetséggént értelmezte, ebből származtatva Anonymus kortársát, Veleket. A Gesta másutt is használ azonos kifejezést, ez a Solyomtól is idézett „...dux nomine Glad, ...ex cuius progenie Ohtum fuit natus”, amelyet a Glad-tól leszármazó Ohtum nemzetséggént értelmez.²⁶⁴ A két idézett mondat jelentése ugyanaz, ahogy az Ajtony nemzetség Glad-tól, úgy a Torda nemzetség Velektől származott Anonymus szerint. Ez pedig a legkevésbé sem utal arra, hogy kortársának tartotta Veleket, sokkal inkább arra, hogy nem véletlenek a helynévi megfelelések Velek esetében sem, éppúgy, mint más, helynévből életre keltett alakjai esetében, ahol éppen a fiktív hóstól leszármazó nemzetség birtoklását kívánta megerősíteni. Igazából tehát itt is a Torda nemzetségen lehet a hangsúly, Velek személye bizonytalan. De elképzelhető az is, hogy a szláv nevű Velek-Velik dux²⁶⁵ Anonymus korabeli külföldi, neve alapján rác/szerb származású személy volt. Ez esetben a Magyarországra visszatérő Belus bán kíséretében települhetett át az 1160-as évek elején és később e kapcsolata vezethetett oda, hogy zarándi ispán lett. A Gestába a szerzővel való ismeretsége és politikai jelentősége révén, de még a Miskolcokkal létrejött rokoni kapcsolatait megelőzően, az

261 RÁCZ GYÖRGY 2014. 255.

262 RÁCZ GYÖRGY 2014. 748-749.

263 RÁCZ GYÖRGY 2014. 756.

264 SÓLYOM KÁROLY 1966. 75-76.

265 TÓTH VALÉRIA 2012.70.

1160-as évek végén, vagy az 1170-es években kerülhetett. Tekintettel arra, hogy e korban a dux cím Magyarországon 'herceg' jelentéssel is bírt, felmerülhet az is, hogy Bors ispán rokoni kapcsolata a királyi házzal a Velek dux lányával létrejött házassági kötelék révén jött létre. Arra gondolhatunk, hogy Velek II. Géza nagybátyjának, Belus bánnak rokona, fia volt. Ez esetben talán maga a Torda nemzetség Anonymus találmánya, amellyel az idegen származású Velek birtokjogait kívánhatta megtámogatni Zárándban. Nem lehetetlen, hogy Anonymus Velek~Velëy neve Hulec (Ülek ~ Üley) nevével azonos.²⁶⁶ Ennek alapján számolhatunk azzal a lehetőséggel is, hogy a Gesta eredeti változatában Záránd ispánságát az Árpád vagy Álmos nagybátyjának mondott Hulec („...Arpad et duobus filius Hulec avunculi sui ... Zuard et Cadusa”) honfoglaló vezér nyerte el. Hulec-ből Velec szövegromlás eredményeképpen lett, amelyet az is megalapozhatott, hogy ellentmondásos módon előbbinek Szovárd és Kadocsa a fiai, utóbbinak pedig Torda püspök a leszármazottja. A Torda személynév a krónikában az 1132-ben szereplő Sámson egyik fiaként bukkan fel, akinek testvére Sámson fia Tamás comes 1177 körül, Tamás és Torda fiai 1193-ban szerepelnek oklevélben.²⁶⁷ Torda méltóságáról nincs adatunk, az sem lehetetlen, hogy püspök volt az 1170-es években, akinek őseül tette meg Veleket a Névtelen.

Az anonymusi Bors vezér problémáját a helynevek oldaláról nagy alapossággal vizsgáló Benkő Loránd mind a borsodi, mind a barsi tájon ki tudta mutatni Bors ispán, Domonkos bán fiának birtokszerzési törekvéseit. Nem tért ki azonban arra a feltűnő körülményre, hogy apjának, a király rokonának, Domonkos bánnak, fő tevékenységi területe, a Pannónia nyugati szélén fekvő Borsmonostor vidéke teljességgel kimaradt a műből.²⁶⁸ Ilyen tökéletesen sikerült volna a kortárs személy elrejtése, hogy a kortársak számára már csak a neve alapján is könnyen azonosítható ispán szívügyének számító apátság környezete Bors kivételes Gesta-beli szerepe ellenére semmiféle nyomott nem hagyott Anonymus alkotásában? Avagy talán a Csákok esetéhez hasonlóan a család korábbi tagjáról, a II. István idejében említett Bors comesről van a Gestában szó? Persze az is lehet, hogy a Mester a családban gyakori Bors név mögé Domonkos bánt még Szemere ispán kortársaként, a borsmonostori tevékenységét megelőző időben rejtette el. Domonkos báni méltóságviselését Sólyom az 1171-1180 és 1186-1192 közötti időre valószínűsítette.²⁶⁹ Domonkos az országbírói tisztet (curialis comes) 1188-1193 között töltötte be, címéből valószínűsíthető szlavón báni méltóságviselése elképzelhető 1171 és 1181 között is, de 1193-1195 között biztosan betöltötte ezt a posztot.²⁷⁰ A II. István ellenében a főurak által királlyá

266 TÓTH VALÉRIA 2012.70-71.

267 SRH I. 449. CAH 39. RA 128.

268 BENKŐ LORÁND 2003B. 140-150.

269 SÓLYOM 1994, 76.

270 ZSOLDOS 2011, 27, 42.

tett Bors comes problémáját Kádár Tamás vizsgálta legutóbb. Úgy látta, hogy Bors ispán királlyá tétele valószínűsítheti rokonságát a királyi házzal, így a Miskolc atyafiság tagja lehetett. Komoly kételyeket támaszt azonban szerinte, hogy utódai vagy rokonai a nemzetséget elvileg egyetemlegesen és „örökletesen” sújtó udvarból való kitiltás visszavonását miképpen érhették el, sőt hogyan emelkedhettek feltehetően már István ellenfele, II. Béla vagy fia, II. Géza uralkodása idején az országos elitbe, hiszen az 1180-as években már az udvarispáni tiszt-ségben találkozunk feltehető utódjával, Domonkos bánnal.²⁷¹ Egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy Bors és Kálmán feltehető fia, Borisz azonossága egyértelműen kizárhatónak tűnik Bors comes címe, valamint Borisznak a meggyéispánsághoz korainak látszó életkora, valamint egyazon forrásban kettejük eltérő névalakja alapján.²⁷² Nem érthetők egyet viszont Kádár azon véleményével, mely szerint Bors és Iván lépését az Álmos-ág hatalomra kerülésétől való félelem motiválhatta volna, hiszen, amint saját maga is kiemeli korábban, Bors utódai az Álmos-ág idején már korán rehabilitálást nyerhettek.²⁷³ Úgy vélem, a rehabilitálás magyarázata a Kálmán- és az Álmos-ág ellentétében kereshető, Álmos utódai nyilván nem tartották fent a Bors ispánt sújtó kitiltást. Talán az is felvethető, hogy Bors comes az Álmos-párt jelöltjeként vindikálta magának a trónt, a királyi házzal fennállhatott rokonsága is talán az Álmos-ág irányában kereshető, akár Álmos ismert leánya férjeként. Ha az 1180-1190-es években szereplő Domonkos bán II. István comesének leszármazottja volt, akkor legfeljebb unokája lehetett annak.

A Gestában kiemelten szereplő Aba-nemzetség 1214 körül már két különálló ágra bomlott, a 13. század közepén újabb hét, a század végére pedig további 14 ág tűnik fel. Karácsonyi úgy vélte, hogy az Anonymusnál szereplő Pata, akinek neve előfordul a nemzetségben később is (a Rédey-ágban, 1275 előtt) a 12. század végén élhetett.²⁷⁴ Kapcsolatba hozható az Abákkal az 1174/1178–1181 között a curialis comes méltóságot betöltő, 1203 körül elhunyt Cumpurdinus comes.²⁷⁵ A Cumpurd~Compolt név a Kompolty-ág névadója, az 1252 körül élt Kompolt névvel azonosítható, akinek az apja is már ezt a nevet viselte.²⁷⁶ Amennyiben Cumpurdinus valóban az Aba nemzetség tagja volt, fontos udvari pozíciója az 1170-es években jól magyarázhatja az Aba nemzetség kiemelt szerepét a Gestában.

Anonymus Calan-Colsoy nemzetsége oklevelekből teljesen ismeretlen. Bárkalán nembeli Kalán 1192-1218 között volt pécsi püspök, azonban már 1183-

271 KÁDÁR TAMÁS 2017. 81.

272 KÁDÁR TAMÁS 2017. 83.

273 KÁDÁR TAMÁS 2017. 85.

274 KARÁCSONYI JÁNOS 1900. 3-18.

275 ZSOLDOS 2011. 27. RA 126. 131.

276 www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1901-C2B2/1901-1-C2B3/az-arpadkori-orszag-es-udvarbirak-genealogiaja-C2DC/i-kiralyi-orszag-birak-C2DF/17-rudolf-fia-kompordin-1181-C315/ letöltve 2018.04.13.

1186 közötti kancellársága idején is fontos személyiség volt.²⁷⁷ Karácsonyi János a Colsoy személynevet Kalán valószínűsíthető testvérével, Kalocsával azonosította. Kalán nemzetségbelieket először 1281-ben neveznek Baár nembelinek. 1283-ban pedig a Boor nembeli Ok comest mondják a Kalán nembeli Pósfia Nána nemzetségéből valónak. Karácsonyi a Baár-Kalán nemzetség Ond és Ete nevű tagjainak 12. századi létezését valószínűsítette, mert a Gesta más esetekben is ekkor élt személyeket szerepeltet. Szerinte a Gesta Etéje azzal a kunnak mondott Etével azonosítható, akinek fia, Eudu építi a szekcsői várat. Szekcső 1248-ban a Kalán nemzetség ősi birtoka volt. A nemzetség Karácsonyi genealógiai táblázata szerint Kalán atya idejében válhatott szét Kalán és Baár ágakra. A Baár-Kalán nem ősi, közös monostora volt a pusztaszeri. A Baár nevet viselő ág a névadó unokáival 1259 előtt tűnik fel, Tolna és Baranya megyékben. A névadó Baár tehát 1200 körül élt. A Névtelen igen jól értesült volt a Kalán nemzetség birtokviszonyairól. Amennyiben a két Ete valóban azonos a Gestában, a Szekcső környéki birtoklásról is értesülve lehetett a Mester.²⁷⁸ A Baár ág névadója, a Tolna megyei Bár Dunaszekcső szomszédja, így feltehető, hogy a Gesta még az ág névadójának 1200 körüli működése előtt születhetett. Érdekes probléma a Colsoy név azonosítása. Karácsonyi ugyan a feltett Kalán nembeli Kalocsával azonosította, azonban mégis kapcsolatba hozza a Sente-Mágócs nem Cégényi-ágával, amelyben kétszer is előfordul az Ete személynév. Ez a körülmény magyarázhatja szerinte Anonymus tévedését, amellyel Ond fiával, Etével a Kalán nem mellett a Kölcsének mondott nemzetséget is kapcsolatba hozza. A Sente-Mágócs nem Cégényi-ágának alapítója szerinte a Szamos-menti cégényi monostort 1181-re felépítő Kulchey comes lehetett.²⁷⁹ A Colsoy név aligha azonos a Kalocsa névvel, az 1181-ben szereplő Kulchey mellett az 1142-1146 között említett Culcey comes nevével is azonosítható.²⁸⁰

Fontos szereplője a Gestának a Szalók nemzetség. Karácsonyi szerint Anonymus azon állítását, mely szerint Árpád Szalók atyjának, Usubu-nek adta Veszprém várát, annak tartozékaival együtt, úgy kell érteni, hogy Usubu a 12. században Veszprém megyei ispán volt. A Szalók nem birtokai Veszprém, Zala, Somogy, Heves és Küküllő megyék területén helyezkedtek el, a veszprémi Nemesszalók és a hevesi Eger- és Tizzaszalók máig őrzik nevüket. Az egerszalóki ág már a tatárjárás előtt létezett, a nemesszalóki ág szintén visszavezethető a 13. század elejére, de a Kaba és Balád ágak is létezhetek már ekkor. A veszprémi Nemesszalókon is több ág birtokolt, de Egerszalókon mindegyik ág birtokos volt, így ez utóbbi lehet a nemzetség ősi lakóhelye, de a veszprémi birtokok is koraiak, 12. századiak lehetnek. A nemzetség Egerszalókon és Tizzaszalókon birtokos tagja volt 1277-ben Öze (Euze) ispán, akinek rokonaival közös bir-

277 ZSOLDOS ATTILA 2011. 94.

278 KARÁCSONYI JÁNOS 1900. 139-157.

279 KARÁCSONYI JÁNOS 1901. 68-69.

280 FEHÉRTÓI KATALIN 2004. 471.

tokai a Tomaj nemzetség földjeivel voltak határosak Tizzaszalóknál és Abádnál.²⁸¹ Érdekes, hogy a Mester a Zolocu apjával, Usubu-vel együtt szereplő Eusee-t (48. caput) a 49. és 50. caputban Urcun apjának is mondja, holott az azonos nevű Urcund-ot Thonuzoba fiaként a Tomaj nemzetséghez köthetjük, nem a Szalókhöz.²⁸² A jelenség magyarázata talán a Tomaj és Szalók nemzetség birtokainak érintkezése lehet a mai Abádszalók környékén, amely akár házassági kapcsolathoz is vezethetett a két nemzetség között, az Urkun(d) név megjelenését okozva a Szalók nemzetségben.

A Gestában megjelenő többi nemzetség csak erősen hipotetikusan azonosítható a forrásokban a 12. század második felében és a 13. század elején élt személyekkel, még akkor is, ha néha igen csábító egybeesések kínálkoznak. Kiváló példa erre Ampod (Ompudinus) nádor esete, aki 1164 tájától 1174-78 tájáig töltötte be a nádori (palatinus comes) posztot. Igen fontos személyiségről van szó, aki hosszú nádorsága mellett a szlavóniai bán posztját is egyidejűleg betöltötte (1164-1171).²⁸³ Nem tudjuk ugyan, hogy mely nemzetségbe tartozhatott, ám személyneve feltűnik a Tomaj nem 13. század végi Zala megyei adataiban is. Az oklevél több családtagjával egyetemben említi Ompud comest, akinek négy fia közül az egyik a Thonyz nevet viseli, a másik pedig magister Urkund néven szerepel. Ompud egyik testvére pedig egy Thomoy nevű férfiú.²⁸⁴ E nevek felidézik a Gesta „...Thonuzoba pater Urcund, a quo descendit genus Thomoy...” mondatát.²⁸⁵ Az abádi rév még 1264-ben is a Tomaj nemzetség osztatlan, közös birtoka volt. A Gestában szereplő személynevek a nemzetség több ágában is jelentkeznak a későbbiekben. Így a Szabolcs megyében birtokos Henei ág egyik tagját 1219-ben Urkund-nak mondják. Az 1209-ben már Zalában birtokos Lesencetomaji-ág tagjai voltak 1270-ben és 1292-ben Ampod fiai, Thonuz és Urcund, valamint Ampod testvérei László és Thomoy.²⁸⁶ Az Ampod, Tonuz és Urkund személynevek megjelenése a Tomaj nemzetségben felveti annak lehetőségét, hogy III. István Ampodinus bánját keressük a Tomaj nemzetség Gesta-beli megjelenése mögött. Az 1160-as években tevékenykedő Ampod bán családfája is felvázolható. Ampod fia, Ampod (Ampudinus) szolnoki ispán volt (1199).²⁸⁷ Ennek fiai voltak Ampod fia, Dénes szepesi ispán (1216), újfári ispán (1216-1219), tárnokmester (1216-1224), bácsi ispán (1220-1222), nádor (1227-1228),²⁸⁸ valamint Ampod fia Mihály

281 KARÁCSONYI JÁNOS 1901. 45-56. FEHÉRTÓI KATALIN 2004. 294.

282 SRH I. 97, 98, 100, 116.

283 ZSOLDOS ATTILA 2011. 16; RA 106. 126; ZSOLDOS ATTILA 2011. 41; RA 117.

284 FEHÉRTÓI KATALIN 2004. 600.

285 SRH I. 116.

286 KARÁCSONYI JÁNOS 1901. 104-115.

287 ZSOLDOS ATTILA 2011. 209.

288 ZSOLDOS ATTILA 2011. 205. 217. 62. 127. 18.

somogyi ispán (1225).²⁸⁹ Tomaj nembeli Dénes fia (II.) Dénes lovászmester (1222-1224) és tárnokmester (1224-1231) volt.²⁹⁰ Karácsonyi nem valószínűsíti Tomaj nembeli Dénes fia Dénes azonosságát Ampod fia Dénessel. Azonban feltűnő, hogy a négy ágból csak a lesencetomajiban együttesen megjelenő Tomaj, Tanisz (Thonyz) és az Urkund nevek mellett az Ampod név is megjelenik kétszer, ami aligha lehet véletlen. I. Ampod 1270-ben a Tisza abádi szakasza kapcsán egyezkedett éppen a Szalók nemmel.

A személynevek kronológiai szempontú felhasználásának kulcsszemélyisége Szemere ispán. Sólyom hangsúlyozta, hogy a Gesta „Prudens Zemera” és az 1177 körül szereplő „Zemere comes de sumtei” azonossága ellen nemigen lehet érvet felhozni, amit az is megerősít, hogy Sempte a Gestában is szerepel.²⁹¹ A Gesta névalakja Stumtey, a krónikaváltozatokban Sempte, Symte, Sympte, Semche, Semte alakok szerepelnek, a Gesta mellett az Acephalus kódex Symte névformája áll közel az 1177 körüli névalakhoz.²⁹² Nemcsak a személy azonossága kétségtelen tehát, hanem az is bizonyos, hogy Szemere ispán 1177 körüli méltóságában jelenik meg a Gestában. Forrásaink megengedik a többi azonosítható szereplő tevékenységének erre az időszakra helyezését is. Velek lányának feltehető 1170-es évekbeli születése elképzelhetővé teszi apja zarándi ispánságának az 1170-es évekre datálását. Egyeztethető ezzel a Gesta Baracska-nemzetségének nevét viselő Broccha, IV. István udvarispánja kissé korábbi, 1163-as szereplése, a Benkő által említett, 1212-ben Boroksa prediumon élt Baran fia Ipolt helyett.²⁹³ Cumpurdinus ispán 1170-es évekbeli tevékenysége, Kulchey ispán 1181-es monostoralapítása szintén az 1170-es évekre utal. Ekkoriban már a Csákok is fontos politikai tényezők voltak. A Bors személynév gyakorisága, viselőjének már II. István korában, udvari pozícióban való feltűnése miatt a Gesta szereplőjét nem szükséges azonosítanunk Velek dux vejével, különösen mert Anonymus nem is szerepelteti őket együtt. Szóba jöhet Bors apja, Domonkos ispán, de lehetséges, hogy a nagypapa is a Bors nevet viselte.

A személynevek kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy kizárólagosan III. Béla, illetőleg fiai korában élt személyeket vizsgálva aligha szolgálhat a Gesta szereplőinek azonosítása az egyéb módszerekkel nyert támpontoktól független információként. Ezért volt indokolt szélesebb körben is megvizsgálni a lehetséges összefüggéseket.

289 ZSOLDOS ATTILA 2011. 192.

290 ZSOLDOS ATTILA 2011. 56. 62. KARÁCSONYI JÁNOS 1901. 104-105. 112-114.

291 SÓLYOM 1994, 75.

292 SRH I. 79, 398, 228.

293 BENKŐ LORÁND 2003A. 62; RA 102. CDH II. 165-167.

A Gesta jogi felfogása. Szuverenitás és jogos foglалás

A hódítás, földfoglalás jogosságának felvetésében és tárgyalásában Anonymus művében Veszprémy szerint a Névtelen szerző jogi érdeklődése, nagy valószínűséggel jogi iskolázottsága tükröződhet.²⁹⁴ A 12. században feltűnő jogi szemlélet jelzői *ius proelii*, *ius dominandi* és *lex belli* (így Henry of Huntingdon-nál 1125-1145). A magyar mester aligha véletlenül használta az igazságos háború terminológiáját, hiszen annak kritériumai között első az ősi jogok visszaszerzése. Fejedelmei és királyai önállóságának hangsúlyozása azzal magyarázható, hogy a kérdést tárgyaló művek a háború megindítását az alávett állapotba sohasem került szuverén és legitim fejedelmek jogának tekintik.²⁹⁵ Veszprémy a fegyverek jogán való hódítás jogosságáról alkotott korabeli képre idézi az 1155 előtt alkotott Geoffrey of Monmouth és az 1170-es évekből Richard Fitz Neal *Dialogus de scaccario* c. művét, a jogos örökség és a sérelmek jogán. Úgy látja, hogy a Ménmaróttal elmondott érvelés, Attila foglalása rablásnak minősítése bizánci részről, arra utal, Anonymus e felfogást követve Attilának az Árpádok őseként szerepeltetésével kellően alátámasztotta a magyar hódítás jogosságát.²⁹⁶ Ehhez hozzátehetjük, hogy a sérelmek joga különösen a 12. század közepi magyar-bizánci ellentét magyar nézőpontú felfogása irányából érthető meg. Veszprémy szerint is komoly jelentősége lehet annak a ténynek, hogy a magyarok Kárpát-medencei ellenfelei elsősorban a görög császár vazallusai. A magyaroknak az események során mindig háttétben maradó, fő ellenfele a bizánci császár. Veszprémy hangsúlyozza, hogy: „A szerző történeti képe csakis olyan korszakban formálódhatott, amikor a magyar történelemben hangsúlyosan jelen volt a bizánci császárság, s a bizánci hatalom végzetes, XIII. századi meggyengülése még nem kezdődött meg.”²⁹⁷ Rendkívül érdekes, hogy Pannóniának a bizánci császár kényszerű adományából az Attila vezette hunok/magyarok kezére kerülésének vétele az 1160-1170-es években még a távoli Norvégiában is feltűnik.²⁹⁸ Theodor, trondheimi szerzetes norvég történelme szerint: „Pannonia vero ex eo tempore nominata est Hungaria, quo eam quodammodo vi extorserunt Huni a

294 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2013. 35.

295 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2013. 39-40. UGYANÍGY VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1993. 6.

296 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1993a. 5-7.

297 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1993a. 5.

298 HISTORIA REGUM NORWAGIENSII 311: „Quod ad Theodoricum ipsum attinet, fuit Monachus Nidrosiensis circa annum 1160 vel 1170, ut ex dedicatione libri ejus ad Augustinum Archiepiscopum Nidrosiensem patet, gente sine dubio Norvagus...” az érsek 1159-1187 között tartotta székét. A forrásra Kiss Máté hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm!

Constantinopolitano Imperatore, qui, ut cessarent a rapinis et vastatione regni sui, invitus licet, tradidit eis provinciam, translatis aliis prioribus habitatoribus. Isti Huni, ut feribit Jornandes in historia sua, erumpentes de Maeotidis paludibus, ubi eos fertur inclusisse Alexander Magnus filius Philippi...” „Hi ergo, reperto aditu per transitum cujusdam cervae, expanderunt se super faciem universae terrae more locustarum, cum Rege suo Attila...”²⁹⁹ Theodor számos kora középkori történetíró mellett klasszikus szerzőket is használt (Platón, az idősebb Plinius, Horatius, Ovidius) ajánlásában előfordul a bonae memoriae jelző, Hugo, a párizsi Szent Viktor egyház kanonokjának neve mellett, akinek krónikájára hivatkozik és Scythia neve is. Kapcsolata így a korabeli francia reneszánsz képviselőivel valószínűsíthető. Pannónia fegyveres elragadásának említése a korabeli jogi felfogás ismeretére utal.³⁰⁰

Gerics József a német-római császári univerzalizmusnak a római joghoz fűződő szoros kapcsolatát mutatta be. 1187 körül III. Ince pápa mestere, a nagytekintélyű Huguccio egyértelműen kijelentette, hogy mivel az európai népek keresztényként a pápa alá vannak rendelve és ezért mind kötelesek római törvények szerint élni, így ezzel a császár alá rendeltségüket is kimondta. A római jog egyetemesen kötelező voltát a bolognai legisták rögzítették. Már a 12. századtól az egyes államok uralkodóinak szuverenitását gyakran a római jognak a császárra vonatkozó tételeivel írták le. Justinianus művének Barbarossa általi felújítása után a Stauf császárok egyes saját törvényeiket is besoroltatták a Corpus-ba, így a római joggal élő államok császártól való függetlenségének bizonyítása és védelme uralkodók jogászainak komoly feladatot adott. A civiljog alkalmazása számos korabeli jogász szemében ugyanis a birodalomnak való alávetettség jele volt. A római császárokat is elődjének tartó Barbarossa a királyokat saját helytartóinak tartotta, különösen, ha országuk részben vagy egészben a Római birodalom részét alkották egykoron. A birodalom ura a királyok felett hívei szerint „imperialis auctoritas”-t élvezett, ennek nyomán döntőbíróként avatkozott be trónharcaikba. Gerics hangsúlyozza, hogy ezzel II. Gézának kellett szembenéznie Magyarországon, 1146-ban Borics, 1158-ban öccse, István herceg fordult a császárhoz ezen az alapon. István érdekében Frigyes fel is lépett Gézánál, ám Géza hívei a királyi hatalom egységére hivatkozva elhárították azt. A császár a dán és lengyel esettel szemben nem tudta katonai erővel érvényesíteni főhatalmi szándékait, mert Itáliában szüksége volt Géza támogatására.³⁰¹ Gerics szerint II. Gézának a francia királyhoz szövetségkötésük kapcsán írt levelének Barbarossát a korabeli antifridericianus szóhasználatnál császár vagy római császár helyett német császárnak (imperator Alamannorum) nevező eljárása Lukács érsektől származhat.

299 HISTORIA REGUM NORWAGIENSUM 326.

300 HISTORIA REGUM NORWAGIENSUM 311-312.

301 GERICS JÓZSEF 1975. 355-362.

Lukács politikájában az angol Johannes Saresberiensisnek, a 12. század közepe talán legkiemelkedőbb elméjének gondolatai tükröződnek, aki Frigyes hegemón törekvései ellen határozottan fellépett. Johannes Saresberiensis személyes kapcsolatban volt a szintén angol Girardus Puella-val.³⁰² A 12. század második felének Magyarország európai kapcsolatait illetően kiemelt figyelmet érdemel Lukács egri püspök majd esztergomi érsek személye. Előkelő nemes család sarjaként 1156 előtt Párizsban az angol Girardus Puella iskolájában tanult kánonjogot. 1156-ban egri püspök lett majd 1158-tól esztergomi érsek volt 1181-es haláláig. Politikai szerepe akkor domborodott ki, amikor 1160-ban határozottan fellépett III. Sándor pápa mellett a Frigyes császár ellenpápájával szemben. II. Géza 1162-es halála után kiskorú fia, III. István védelmében a görög császár támogatta ellenpárt által jelölt II. László, Géza öccse koronázását megtagadta. Ugyanígy megtagadta 1163-ban László utódjának, IV. Istvánnak a megkoronázását is. III. István 1172-es halálát követően öccse, III. Béla megkoronázását is elutasította, félve az ortodoxia befolyásától. Kiátkozta a pápa támogatásával Bélát megkoronázó kalocsai érseket, ám a pápával szembeszállva megerősítette a pápai tulajdonba fogadott székesfehérvári királyi egyház III. Béla általi visszavételét. Így III. Sándor 1179-ben interdictummal fenyegette meg.³⁰³ Lukácsnak király a császárokkal szembeni függetlenségét védő jogi érvei éppúgy Girardus Puella iskolájából származhatnak, akár a szintén angol Johannes Saresberiensiséi. Anonymus jogi ismeretei, jogi felfogása akár magyarországi háttérrel is rendelkezhetett tehát. Gerics a korabeli magyar klerikusok jogi műveltségét bizonyítandó hivatkozik a magyar krónikában fattyúnak minősített Borics 1147-es esetére, kiemeli Jasomirgott Henriknek 1146-os támadása kapcsán a németek dühének emlegetését, III. Konrád zsarnok rablóként való beállítását a magyar krónikában. Szerinte a krónika szerzője az 1160-as évek eseményei nyomán értékelte a korábban Konrád császár idején történeteket is.³⁰⁴ Gerics hangsúlyozta, hogy a fegyveres hódítást, a hódító fegyveres elűzését, amelyet Richardus Anglicus használt argumentumként a császár igényeivel szemben, a 13. században egész Európában használták a pápa és a császár főhatalmi igényeivel szemben. Anonymus és a krónikaszövegek megállapításai arról, hogy a szkítákat egyetlen imperátor sem igázta le vagy egyetlen imperiumnak sem vetették alá, illetve, hogy sem római császárok, sem Nagy Sándor nem volt képes Szkitiába behatolni, a magyar király önállósága, univerzális hatalmaktól függetlensége szempontjából jogilag nagyon figyelemre méltóak Gerics szerint. Anonymus Gerics szerint azon állításával, hogy a Zolta idejében állított rektorok a szokásjog alapján a perlekedők ügyeit és vitáit intézték el, állást foglalt a római jog és magyar jog dolgában is, a magyar szokásjoggal

302 GERICS JÓZSEF 1975. 363-364.

303 GYÖRFFY GYÖRGY 1970b. 155.

304 GERICS JÓZSEF 1975. 365.

helyettesítve forrásának a civiljogra való hivatkozását. Állásfoglalása a hazai jog önállósága mellett 1200 körül és 1215 után is jól magyarázható.³⁰⁵ Mint láttuk, a két jog viszonya már az 1150-es évektől napirenden volt Magyarországon, Lukács személyében még kellően művelt klerikus is rendelkezésre állt ehhez, amint azt éppen Gerics fejtette ki. A probléma aktualitása pedig elsősorban éppen Barbarossa tevékenysége idején volt élő.

Nagyon fontos felismerés a Gesta szerkezetének és számos stiláris jellemzőjének azonosságáról az itáliai városi krónikákkal (monotonon ismétlődő hadjáratok és eseménysorok refrénszerű lezárása, hazaértéskor érzelm kinyilvánítása, az elinduláshoz uralkodói engedély kérése: *accepta licentia*).³⁰⁶ Veszprémy Gerics József észrevételét felelevenítve hangsúlyozza Anonymus jogi szemléletének kapcsolatát a városi történetírás jogi végzettségű jegyzőivel. Gerics meglátása szerint a hét fejedelmi személy esküvésének mintája a 12. század második felének császárellenes lombard ligájának kölcsönös, városok közötti esküje lehet. Az esküvésen alapuló városi kommunák már a 12. század elejétől megtalálhatóak voltak Európában, de az idézett észak-itáliai példa kimagasló szervezettsége és politikai jelentősége lehetett legfeltűnőbb Anonymusnak.³⁰⁷ Veszprémy Gerics Józseffel egyetértve fogalmazta meg, hogy Anonymus eljárásával, amelyben a római jog helyett a magyar szokásjogot tekinti jogalapnak, valamint utalásával arra a tényre, hogy a szkítákat egyetlen imperátor sem igázta le, Barbarossa Frigyes európai hegemonia-terveire reagál. A császár ilyen irányú tervei a párizsi jogászok éles reakcióját váltották ki, Frigyes igényeivel szemben megfogalmazták a királyság önállóságát az univerzalizásra törekvő hatalmakkal szemben. Anonymus megismerhette mindezt Párizsból, Stephanus Tornacensis köréből, de Itáliából is, ahol a Barbarossa elleni küzdelmek aktualizálták e problémát, sőt maga a híres francia jogász is Bolognában tanult. Az itáliai jogi iskolák és városi kancelláriák francia társaikhoz hasonló mélységgel foglalkoztak a császár, a pápaság és a nemzeti királyságok hatásköri vetélkedésével.³⁰⁸ Igen meggondolkodtató, hogy „miközben Stephanus Tornacensisnek a magyar királyhoz, III. Bélához írott levele is ránk maradt, addig Anonymus művében egyetlen ponton sem árul el érdeklődést a francia területek iránt.” Veszprémy szerint ennek oka az itáliai szellemi élet mélyebb hatása lehet Anonymusra.³⁰⁹ A nyugati példák alapján elvárható lenne, hogy Anonymus a nyugati császárságnak is helyet biztosítson művében.³¹⁰ Valóban feltűnő, hogy Anonymus csak burkoltan céloz a magyar király függetlenségére a német-római császárral szemben, pedig célzása egyértelmű és határozott. A nyílt állásfoglalás kerülése olyan időszakra

305 GERICS JÓZSEF 1975. 367-370.

306 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 342-343.

307 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 346.

308 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 348.

309 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 351.

310 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 350.

utalhat, amikor - nyilván pont a bizánci fenyegetés miatt - fontos volt a jó viszony a nyugati császárral. Két ilyen időszak jöhet szóba: 1157-1161 és 1164-1167 között. Barbarossa európai hegemoniára törekvő tervei közel hasonló súllyal érintették a Névtelen hazáját, mint Bizánc törekvései. Míg azonban Bizánc törekvései 1167-ben Zimonymnál súlyos magyar vereséggel eszkalálódtak, II. Géza ügyes politizálása következtében Barbarossa terveit inkább jogi oldalról kellett támadni, Európa nemzeti királyainak a hét vezérrel szimbolikusan ábrázolt Lombard ligához hasonló összeszövetkezésével, a császárral szemben. II. Gézának Barbarossa jóindulatú semlegességére, III. Istvánnak pedig tényleges katonai támogatására is szüksége volt Bizánc ellenében, ugyanakkor függetlenségét Barbarossával szemben is deklarálniuk kellett. Ezt teszi meg mesteri módon a Gesta.

Frigyes az 1158 végén megrendezett roncagliai birodalmi gyűlésen kezdte meg a lombard városok alávetését. Negyedik hadjárata hírére alakult meg a Societas Civitatum Lombardiae 1167 tavaszán. Barbarossa 1162-ben lerombolta Milánó városát, Susa városa 1168-ban ellenállt Barbarossának. Frigyes 1174-ben indult hadjárata 1176 májusában, a legnanói csatában a Liga győzelmével zárult.³¹¹ Veszprémy kiemelte, hogy Anonymus egyedül Lombardiával kapcsolatban tesz személyesnek tűnő megjegyzést, a síkságról és Torinó gazdagságáról. A Mester talán személyesen is járhatott a Susa-Modena, illetve a Torino és Lyon közötti úton, amelynek leírása Veszprémy szerint tőle származhat.³¹² Ezeket olvasva eszünkbe juthat, hogy II. Géza utolsó éveinek európai politikájában Barbarossa Frigyesselel fennálló kapcsolata Lombardiát és Milánót közvetlenül érintette, oda magyar katonai segédcsoportok is eljutottak. Lombardia sík vidékének „sebes nyargalásban végigfosztogatása” talán éppen Barbarossa Frigyes német-római hadaihoz segédcsoportul küldött (nomád?) íjászok tevékenysége révén kerülhetett szerzőnk fordulatai közé. Talán éppen szerzőnk járt Lombardiában a császárnál és akár ugyanazon útján a francia uralkodónál is, akivel a magyar uralkodó szintén szoros kapcsolatot ápol. Ugyanakkor e kép irodalmi háttere is felmerülhet, mint annyiszor Mesterünk művében. A Roman de Brut (1150-1155) a Historia regum Britanniae alapján ír a britek csatáiról: „Túl a Mongieu-n, Cenis-hegyen, Turint, Ivreát vették be, Lombardia városait: Cremonát, Vercellit, Páviát, Milánt, Piacenzát, Bolognát.”³¹³ Anonymus szándékosan mellőzte pályatársai eljárását, akik népük eredetét Trójiával, Nagy Sándorral vagy római patríciusokkal hozták kapcsolatba. A krónikás hagyomány a magyarok szkítiai származásáról még kapóra is jöhetett szerzőnknek, hiszen így az Árpádokat az antikvitáshoz még éppen kapcsolódó hőstől, Róma egyetlen méltó ellenfelétől, Attilától származtathatta.³¹⁴

311 KATUS LÁSZLÓ 2001. 293-294.

312 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 339-340.

313 BÁCSATYAI DÁNIEL 2013, 301-302.

314 BÁCSATYAI DÁNIEL 2013. 286.

A korhatározás sarokpontjai.

A 12. századi Kelet-Európa a Gestában

Anonymus a nagy Etil folyón való átkelés után Szuzdalnál vezeti el a magyarokat: „terram...Ruscie, que vocatur Susudal...”. Domanovszky szerint ez Szuzdal oroszországi hegemoniájával függ össze, és így 12. század végi állapotról utal, Anonymus csak ebben az időben nevezhette volna egész Oroszországot Szuzdálnak. Nem meggyőző azonban az idézett anonymusi mondat ilyen értelmezése. Domanovszky szerint a kérdéses hely másik lehetséges értelmezése, az „Oroszország Szuzdal környéki részei” feloldás azért nem indokolt, mert a honfoglalók nem haladhattak ténylegesen Szuzdal felé, tehát nem lehet konkrétan erről a településről szó.³¹⁵ Ám a Gesta Szuzdal említését megelőzően a nagy Etil folyón történt átkelésről ír, és éppen Anonymustól értesülünk a Taksony idején a Volga-Etil mellett fekvő Bularból jött izmaelita bolgárokról. Bularból pedig II. Géza idejében érkezett a muszlim Abu Hamīd Al-Garnatī a nyugati magyarokhoz.³¹⁶ Bularból Szuzdal felé vitt a nyugati kereskedelmi út, amin a muszlim kereskedő is utazhatott, így Anonymus kérdéses helyén a szuzdali orosz fejedelemségből Magyarországra vezető útvonalra is gondolhatott. A Gesta két nevet is használ az orosz földre: Szuzdal Ruscia része, Kijevet, Halicsot, Lodomériát viszont a Ruthenia névvel illeti.³¹⁷ A Krónika Szár László és I. András kijevi házassága kapcsán szintén Ruthenia elnevezést használ. A Susdalia kifejezés a krónikakompozícióban Anonymushoz hasonlóan a honfoglalóknak onnan a fehér kunok és Kijev érintésével nyugat felé vonulása leírásában jelenik meg.³¹⁸ Sem Anonymus, sem a krónika nem használja tehát egész Oroszországra a Szuzdal nevet, az csak az Etil/Volga közeli részek neve. Pontosan így értelmezte ezt Pais Dezső: „...Oroszországba nem értek, azon a részen, melyet Szuszdálnak hívtak.”³¹⁹ A honfoglalók a Gesta lapjain a volgai úton vonulnak Abu Hamīd Al-Garnatī nyomán a II. Géza-kori Magyarországra. Font Márta fontos megjegyzéseket fűzött Anonymus Ruscia képéhez. Jóllehet a Halicsi fejedelemség csak 1141-től létezett, de a Halicsban központot kiépítő Vlagyimirko Volodarevics fejdelemmel már II. Béla, sőt II. István is szövetség-

315 DOMANOVSKY SÁNDOR 1933. 50-54.

316 RÓNA-TAS ANDRÁS 1996. 62. ábra.

317 SRH I. 41-42.

318 SRH I. 344-345. 286.

319 ANONYMUS, PAIS 84.

ségesi viszonyban volt. Kijev és Szuzdal összekapcsolása Anonymusnál azzal magyarázható, hogy a Rusz központja a 12. század végén Kijevből lassan Szuzdalba helyeződött át. Jurij Dolgorukij vlagyimir-szuzdali fejedelem Kijevet elfoglalva 1154-1157 között még nagyfejedelmi címmel Kijevből kormányozta fejedelemségét, ám fia, Andrej Bogoljubszkij 1157-1174 között már Szuzdalból irányította Kijevet, amelyet 1169-ben foglalt el. Testvére, Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelemként viselte a nagyfejedelmi címet (1176-1212). Font hangsúlyozza, hogy Vlagyimir (Lodomeria) és Halics fejedelme 1199-től ugyanaz a személy, azonosításuk csak ez után fogadható el.³²⁰ Anonymus összekapcsolja Szuzdalt és Kijevet, ugyanakkor Vlagyimirt (Lodomeria) és Halicsot világosan önálló fejedelemségnek mondja. Ha elfogadjuk, hogy előbbi 1154-1157 között és 1169-től fennálló helyzetre utal, akkor azt is tekintetbe kell vennünk, hogy utóbbi 1199 előtti időre kell, hogy mutasson. Az értesülés gyorsasága aligha lehetett jelentősen különböző a két politikai változás esetében. Font az Anonymusnál a Rusz földjén áthaladó magyarok cselekedeteihez konkrét történelmi eseményeket keresett párhuzamként. Tűszok adásáról III. Béla halicsi hadjárata esetében tudunk, békekötésről II. Géza és III. Béla esetében, magyar országos sereg felvonulásakor több esetben a király is jelen volt, így például II. Géza, III. Béla vagy II. András. Font a Gestában a Russzal kapcsolatban szereplő események közül Álmosnak a Rusz fejedelmeivel történt tárgyalását III. Béla esetéhez köti, azon az alapon, hogy ekkor egymaga tárgyalat és saját feltételeit akarta elfogadtatni, míg korábban II. Géza orosz szövetségével, a kijevi nagyfejedellemmel együtt tárgyalat. A magyarok sokaságától megijedő Rusz fejedelmekhez párhuzamként viszont a II. Géza túlereje elől a Pere-misl várába zárkózó Vlagyimirko fejedelem esetét hozza. A további támpontok sem egyértelműek. Ruscia-Szuzdal azonosítása Font szerint nem lehet régebbi, mint Vszevolod uralkodása (1176 után), ám, mint láttuk, az 1154-1157 közötti időszak rövid, ám II. Géza törekvései szempontjából igen fontos időszak volt. Font hangsúlyozza Halics és Volhínia különállását Anonymusnál, mégis úgy véli, hogy azok szoros kapcsolatban vannak. Ezt azonban nem a közös uralkodó, hanem a magyarok útvonala, a valóban kézenfekvő Kijev-Vlagyimir-Halics útirány magyarázza. Anonymus nyilván fontosnak tartotta a Kijev után útba eső Rusz fejedelmi székhelyek hódoltatását a magyarok által, és ebben a térségben éppen ez a három központ található meg. Font ezek alapján úgy vélte, Anonymus Ruscia-képe III. Béla vagy II. András hadjáratai és követségei nyomán alakulhatott ki. Azonban már II. Géza Rusz-politikája is igen aktív volt, így aligha hagyható ki a számításból, különösen, mivel a Szuzdalhoz és Kijevhez kötődő Jurij Dolgorukij éppen fő ellenfele volt.³²¹ A Font által a Gestából hiányolt ese-

320 FONT MÁRTA 1999. 208--212.

321 FONT MÁRTA 1999. 216--218.

mény, II. András fiának, Kálmán hercegnek halicsi királlyá tétele egy pannóniai honfoglalás történetébe aligha fér bele, itt nem egy folyamatosan magyar területnek számító országról van szó, mint Horvátország esetében. A tervezett egyházi unió említése pedig az egyházi vonatkozásokat, mint a honfoglalás idejére anakronisztikus témát tudatosan kerülő szerző részéről nem egyszerűen meglepő lenne, hanem a mű koncepcióját tekintve beilleszthetetlen is. Mindez azért érdemel szót, mert a Gesta eseményeit teljességgel téves pusztán kronológiai nézőpontból vizsgálni. Nem azért kerültek azok a Gestába, hogy segítségükkel datálni lehessen az anonim munkát, hanem mert pontosan átgondolt dramaturgiai szerepük van ebben az irodalmi alkotásban.

A korabeli bolgár-bizánci viszonyról egyazon munkában, egymást néhány sorral követően olvasható ellentétes megállapítások a Gestából rekonstruálható külpolitikai környezet ellentmondásos értékelésének jellemző példáját nyújtják. Olvashatunk a bolgárok, vlachok, kunok együttes szereplésének korhatározó voltáról az Aszenidák 1186-ban létrejött bolgár cárságának időszakára, ugyanott a bolgár Salán görög alárendeltségének az 1186 előtti bulgáriai bizánci uralom időszakára utalásáról.³²² E három népcsoport azonban már a 12. század folyamán együtt élt a későbbi Bulgár cárság területén, így együttes említésük nincsen szükségképpen ellentétben Salán bolgár fejedelemnek a konstantinápolyi császártól való függő helyzetével. Fontos korhatározó adatként értékeli a kutatás Anonymus ezen megjegyzését: „hiszen ma is a rómaiak legelnek Magyarország javaiból” (9. c.). Kristó Gyula úgy vélte, nem lehetséges az 1147-ben a keresztes hadjárat során a magyar egyházakat súlyos váltságdíj fizetésére kényszerítő német-római hadat e bejegyzéssel kapcsolatba hozni, amint azt Jakubovich Emil vélte. Konrad Schünemann álláspontjára hivatkozott, aki szerint a „római” jelző csak Rómára, a pápaságra érthető. Györffy György azonosítását a III. Béla és Imre feleségeivel beköltözött antiochiai, francia és aragón kísérettel azért nem fogadta el, mert azokat itthon a „Latinus” és „Gallicus” nevekkkel illették. Szilágyi Lorándhoz és Györffy Györgyhez csatlakozva fejtette ki, hogy a hazai források a „Romanus” névvel a Német-Római Birodalom alattvalóit jelölték, így a III. Bélát követő időszakban csak a II. András feleségével, Gertrúddal beköltöző, mértéktelenül javadalmazott meráni, azaz német-római kíséretre gondolhatunk. Ez a tény szerinte az egyetlen biztos kronológiai támpont.³²³ Nem világos, hogy a „Romanus” jelző kapcsán Kristó az 1147-es keresztesek esetében miért fogadja el a magyar forrásokat nyilván nem ismerő Schünemann elutasító álláspontját, miközben Gertrúd esetében a középkori magyar források „Romanus” népnévét a magyar kutatással egyetértve az 1147-ben is szereplő német-rómaiakkal

322 GYÖRFFY GYÖRGY 1988. 33. 13. lj. Az ellentmondásra felfigyelt már a kutatás. és azt a Gesta több. eltérő időben történt megfogalmazásával magyarázta: INOKAI TÓTH ZOLTÁN 1947. 21–84. Ezt a lehetőséget azonban az újabb kutatás kizárja.

323 KRISTÓ GYULA 1983B. 378–382.

azonosítja?³²⁴ Aligha véletlen, hogy az éppen 1147-ben Magyarországon járt Odo De Deogilo Pannóniát Julius Caesar legelőinek mondja,³²⁵ a kortárs Michael konstantinápolyi patriarcha pedig 1165-67 körül a Pannónia részét képező Szerémséget kitűnő lónevelőnek nevezi.³²⁶ Veszprémy szerint az 1255-1257 között keletkezett *Descripciones terrarum* című munka azon Magyarországról szóló bejegyzése, mely szerint a korábbi *pascua Romanorum*-ot most a hunoknak nevezett szlávok lakják, arra utalhat, hogy e terminus forrása nyugat-európai eredetű írott vagy szóbeli hagyomány lehetett, nem pedig magyar forrás.³²⁷ A bizánci párhuzamok nem merülnek ki Pannónia legelőinek méltatásában. A bizánci szerzők állítását Szent László leányának, Piroskának és III. Béla Margit nevű leányának a Julius Caesarokig visszanyúló eredetéről idéző Veszprémy megállapítja, hogy Odo szövege a bizánci terminológián nyugszik. Szerinte „Ha elfogadjuk, hogy Anonymus koncepciója a bizánci birodalommal szemben végrehajtott honfoglalás volt, akkor a rómaiak (Romani) egyik lehetséges értelmezési lehetőségeként is meghagyhatjuk a bizáncit. Ez esetben Magyarország javait nyugodtan értelmezhetjük bizánci fennhatóság alatt álló területként. Egy ilyen megjelölés pontosan illik a III. Béla által Margit leánya hozományaként adott területre, a Gestában is említett Nándorfehérvár és Barancs várak környékére. Margit férje pedig nem volt más, mint II. Izsák bizánci császár.” Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a Veszprémből nyugat felé menekülő rómaiak inkább német-római alattvalók lehettek. Ezért hipotézisét csak akkor tartja érvényesnek, ha a 9. fejezet római pásztorai és a Veszprém ostromakor említett római katonák nem tartoznak össze. Erre van példa a Gestában, hiszen a kunok szerepe is kettős, baráti és ellenséges is.³²⁸ Magyarország bizánci kézre került javai kapcsán azonban sokkal inkább gondolhatunk Margit területileg nem túl jelentős és önként adott hozománya helyett a Béla herceggel III. István által kényszerűen átadott Szerémségre, Dalmáciára és Horvátországra, amely utóbbiakat Anonymus Árpáddal „vissza” is foglaltatja. Horváth János szerint nem lehet véletlen, hogy a Julius Cesar legelői ~ a Rómaiak legelője kifejezés Pannóniára vonatkozóan egyrészt Odo de

324 A legújabb kutatás ezen felül erősen kétségbe is vonja az elterjedt vélekedést a Gertrúd környezetéhez tartozó németek azonosításáról az ország javait lelegelő rómaiakkal. Csákö Judit állapítja meg, Körmenyi Tamás cikkére hivatkozva, hogy az idegenek, Gertrúd rokonsága, Berthold kivételével, forrásaink vallomása szerint nem nyertek különösebben teret II. András uralkodásának első évtizedében. A királynét, amint Körmenyire hivatkozva megállapítja, kevésbé valószínű, hogy az ellene vagy németjei iránti általános gyűlölet miatt, sokkal inkább személyes okból vagy hirtelen felindulásból gyilkollhatták meg. Így a történetírásban is elfogadott „Katona József-i” kép Gertrúdról aligha tartható tovább. CSÁKÓ JUDIT 2018. 545; KÖRMENDI TAMÁS 2014. 117–120.

325 CFHH III. 1720: „Terra hec in tantum pabulosa est. ut dicantur in ea pabula Iulii Cesaris extitisse.”

326 MORAVCSIK GYULA 1988 (ÁMTBF). 155: „...a Szerémség Paionia legkövőbb földje. a lónevelő, a folyók öntözte.”

327 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2014. 273–288. 281.

328 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1993a. 8.

Deogilonál bukkan fel, akiről biztosan tudjuk, hogy járt Bizáncban, márész P. mesterről, akinek görög nyelvi ismereteit és tájékozottságát a bizánci viszonyokban Horváth igyekezett a Gesta nyelvi jelenségei alapján bizonyítani.³²⁹ P. mester görög nyelvi ismereteit utóbb ugyan Kapitánffy cáfolta, ám a lényeg tekintve Horváthnak igaza lehet. Igen valószínű, hogy a Szerémségre értett Pannónia legelőinek gazdagsága, az Árpádok *Julius Caesar* jelzője a bizánci irodalomból jutott el Magyarországra, majd Nyugat-Európába. A *Julius Caesar* név szereplése magyarázhatja a *római* jelző megjelenését a Névtelen szövegében. Anonymus e nyugati szerzőkhöz is eljutott bizánci irodalmi hagyományt félreértve szerepeltetheti Pannóniát a (nyugat-) rómaiak legelőjeként. Mivel legelőről van szó, érthető a „pásztor” jelző megjelenése is a szövegben.

Kristó valószínűsítette, hogy a Nibelung-ének végső formájának megszületésével nagyjából egy időben, Lübecki Arnold és Anspertus munkáiban megjelenő Ecilburg név az 1189-ben Magyarországon járt szerzők révén válhatott itthon ismertté, így Anonymus sem használhatta volna korábban.³³⁰ A kutatás azonban pusztán a Nibelung-ének lejegyzését teszi az 1200 körül időre, amely nem is maradt fent, legkorábbi szöveghagyománya a 13. század első feléből származik. Az Ecilburg tehát szolgálhatna érvként akár IV. Béla kora mellett is, ugyanakkor a szomszédos német területekről a németek által már a 11. század óta hunoknak tartott magyarokhoz szóban bármikor korábban eljuthattak az Attilához fűzött német legendák. Ezzel eljutottunk egy másik fontos korhatározó jelenséghez. Éppen Anonymus mondja az általa még Biharban és Békésben ismert, Erdélyben meg sem említett székelyeket Attila népének. A honfoglalóknak szorgalmasan ellenfeleket kereső Névtelen vajon miért pusztán szlávokat és vlachokat említ az erdőn túli földön? Írott forrásainkból annyi bizonyos csupán, hogy a székelyek II. András idején már Dél-Erdélyben éltek (1213), a későbbi Szászföldön.³³¹ Tényleges megtelepedésük nyilván jóval korábbra tehető, ám írott forrásban való megjelenésük idején már közismert lehetett újabb lakóhelyük.³³² Erdélyi említésük hiánya Anonymusnál ezért valós korhatározónak látszik, legkésőbb a 12. század utolsó éveire. Kristó jogosultnak tartotta Pauler Gyula érvelését, aki Styria ismeretlenségét Anonymusnál kizáró okként jelölte meg IV. Bélát illetően és III. Béla

329 IFJ. HORVÁTH JÁNOS 1966. 5-6. 17-18.

330 KRISTÓ GYULA 1983B. 369-392. 377.

331 KMTL 623-625: KORDÉ ZOLTÁN.

332 KRISTÓ GYULA 2005. 106-119: a régészeti adatok arra utalnak, hogy keletre költözésük előtt az erdélyi székelyek a későbbi Szászföldön éltek. temetőik Kálmán pénzeivel indulnak és II. Géza, valamint III. István pénzeivel zárulnak. Az Andreanum (1224) rendelkezése bizonyítja, hogy a székelyek nagy számban ekkoriban költözhetek keletre. Háromszékben ugyanakkor székelyekhez kötött köznapi temetők indulnak II. Géza korában, ám ezek etnikai hovatartozása bizonytalan, a helynevek alapján szlávokra is gondolhatunk. Kristó elemzéséhez annyit tennék hozzá, hogy a békési-bihari székelyek Erdélybe költözésének időpontja teljesen bizonytalan, de talán összefügghet Háromszék, Csík és Gyergyó 13. századi betelepítésével.

korát erősítő érvként hivatkozott rá.³³³ Ugyanakkor Kristó nem említi az Ausztria név hiányát Anonymusnál, amely éppen ennyire fontos korhatározó. Az Ausztria név 1136 előtt nem volt ismert, nálunk először 1151 körül II. Géza oklevelében szerepel Ausztria hercege.³³⁴ Míg az 1150-es, 1160-as években újdonsága miatt nálunk ritka, addig a 12-13. század fordulóján már közismert elnevezés lehetett, használata Anonymusnak még nem volt magától értetődő. A két Impériumtól független, Attila nyomán birtokló magyarok eszméje, Álmosnak a kijevi ütközet előtt elhangzott lelkesítő szózata arról, hogy egyetlen imperátor sem győzte le soha a szkítákat, kizárólag I. Manuel és Barbarossa Frigyes császár uralma idején indokolt (1152-1180).

Gloriosissimus rex – Béla vagy Géza?

A kutatás régóta III. Bélában keresi a Gesta legdicőségesebb királyát, amelyet Szilágyi Loránd az oklevelek terminológiája alapján is igyekezett megtagadni. Mint láttuk, az oklevelek egy másik uralkodót is megtisztelnek e jelzővel. A 12. század e neves uralkodója, II. Géza időszaka nem pusztán az irodalomtörténeti adatok, de a Gesta jogi érvelésének és a benne tükröződő külpolitikai viszonyoknak is sokkalta jobban megfelel, mint ifjabbik fia uralkodásának sokkalta konszolidáltabb állapotai.

II. Géza uralkodása a magyar középkor külpolitikailag és katonailag egyik legaktívabb időszaka volt, a Géza tevékenysége nyomán az ország a térség meghatározó középhatalma lett, a két korabeli szuperhatalom, Bizánc és a Német-Római Császárság közvetlen szomszédsága ellenére. Uralkodása idején sokáig meghatározó, de később is fontos szerep jutott anyai nagybátyjának, Belos bánnak. Az 1140-es évek végétől szinte minden évben hadjárat indult a Rusz területére (1148, 1149, 1150, 1151, 1152).³³⁵ Időközben Borisz fellépése a korábban jó német-magyar viszonyt megrontva, súlyos összeütközésekhez vezetett (1145, 1146), a második keresztes hadjárat során III. Konrád seregével átvonul Magyarországon, súlyos, az egyházaktól beszedett sarc biztosítja csupán békés átvonulását. A szerbek önállósulási törekvései a rokoni kapcsolat révén magyar-bizánci összeütközésekhez vezetnek, az egyik legsikeresebb bizánci uralkodóval, I. Manuellel kerül szembe II. Géza, aki aktív terjeszkedési politikája részeként Magyarország alávetését is megcélozza. Az 1150-es évek első felét folyamatos

333 KRISTÓ GYULA 1983B. 374.

334 DHA 22. 60. 2. sor.

335 ERTE I. FONT MÁRTA 1980. 33–39.

küzdelmük határozza meg (1149, 1150, 1151, 1153, 1154, 1155). 1152-ben az aktív hatalmi politikát folytató, frissen trónra került Barbarossa Frigyes, egyik első lépéseként hadjáratot tervezett Magyarország ellen, szándékát csak alattvalói gátlták meg. II. Géza a két birodalom közötti veszélyes helyzetében küldhetett követséget 1153 körül II. Roger szicíliai normann királyhoz. 1156-ban majdnem valóra vált a két birodalom szövetsége. I. Manuel közös hadjáratra tesz indítványt Barbarossának Géza ellen, ám az elutasítja a bazileusz javaslatát. 1156-1157 táján István herceg, II. Géza ifjabb öccse Belus bán támogatásával próbálta megszerezni a trónt, ám végül Barbarossához kellett menekülnie. Barbarossa azonban nem véletlenül utasította el korábban Manuel ajánlatát és később István herceg támogatását. Követe útján nyár végén katonai segítséget kért II. Gézától a Milánó elleni hadjáratához, amelyet a cseh uralkodó fiának és II. Géza lányának házassága pecsételt meg. 1158 januárjában Géza követei is részt vettek a regensburgi birodalmi gyűlésen, ahol a császár nem élt döntőbírói jogával II. Géza és István herceg trónviszályában. Ez év őszén a magyar csapatok valóban részt is vettek a Milánó elleni hadjáratban. Ezzel elmúlt az összehangolt német-bizánci katonai akció veszélye. I. Manuel feleségül adta unokahúgát, Máriát a hozzá menekült István herceghez. 1159 folyamán II. Géza újabb katonai segítséget ígért Barbarossának. Az 1160-1161 évek során a pápaválasztás Európát megosztó, a császári hatalom univerzalizálásához szorosan kapcsolódó kérdésében az addig Barbarossa pápáját támogató II. Géza a toulouse-i zsinaton megválasztott III. Sándort elfogadva szembekerül a császárral. Nem támogatja többé katonailag, ellenben az öccseit, Lászlót és Istvánt befogadó, veszélyesebb Bizánccal öt éves békét köt.³³⁶ II. Géza az univerzális birodalmi koncepciót elutasítva a francia uralkodóhoz írott levelében Barbarossa Frigyeset nem a „rómaiak császára” hanem pusztán a „németek császára” címmel illette.³³⁷ Géza érvelése világosan Anonymus Gestájának azon eljárására reflektál, amely a magyar királyok ősül az imperátoroktól független, szuverén, azokat fegyverrel legyőző Attilát tette meg. István és László hercegek hatalmi ambíciói, a korona megszerzésének kísérletei egyre mélyülő belpolitikai válságra utalnak a korabeli Magyarországon. Ennek központi problémája a trónutódlás, a királyi korona sorsának alakulása volt. Az elkövetkező trónharcok és belháború ezek egyenes folytatása volt.³³⁸ 1162-es hirtelen halála után utódja, fia, az alig nagykorú III. István rendkívül veszélyes helyzetbe került. Nagybatyjai elragadták el tőle országát, majd miután azok bizánci támogatása ellenére 1163-ra vissza tudta szerezni azt. Ám ennek komoly ára volt. Jóllehet országa függetlenségét meg tudta őrizni, de Bizáncba küldendő öccse birtokaként a Szerémséget, Dalmáciát és Horvátországot át kellett adnia Bizáncnak. Csak ez

336 MAKK FERENC 1989. 35-41. 42-78.

337 CD II. 163. IDÉZI MAKK FERENC 1978. 18. 106. lj.

338 MAKK FERENC 1978. 21.

után sikerült végleg konszolidálnia országa belpolitikai helyzetét is. 1164 első hónapjaiban István megkísérelte Dalmácia visszafoglalását, ám IV. István Manuel hadaival tért vissza, a császár serege egészen Bácsig eljutott. III. István hatalmát az osztrák-halicsi-cseh-magyar szövetség mentette meg. A békében Manuel letett Magyarország alávetéséről, ám Istvánnak újra meg kellett erősítenie Béla herceg atyai örökségének Bizánchoz tartozását. Az 1162-1165 közötti időszak a 12. századi Magyarország legsúlyosabb válságidőszaka volt. 1166 elején István sikertelen kísérletet tett a Szerémség visszavételére, ennek következtében Erdélyt súlyos bizánci támadás érte. 1166 végén István serege visszafoglalta Dalmácia egy részét, Spalatonál a bizánci kormányzót is elfogva. Végül Manuel 1167-ben Zimonymnál komoly vereséget mért István hadaira.³³⁹

Manuel császár halála (1180 szeptember 24) után komoly bel- és külpolitikai krízisbe került Bizánc. Manuel több évtizedes hódító háborúi óriási emberi és anyagi veszteségeket okoztak, amelyeket az elért eredmények nem fedeztek. Az itáliai városok (Velence, Genova, Pisa) kereskedőinek kiváltságos helyzete a birodalom gazdasági életét aláásta, Bizánc már 1204 előtt gazdaságilag térdre kényszerült a Nyugat előtt. Az elit különböző csoportjainak hatalmi harcai belpolitikai válságot okoztak, közben súlyos külpolitikai kudarcok következtek be, a birodalom katonailag kimerült. Kis-Ázsiában az ikóniumi szultán támadott, a Balkánon III. Béla jelentős bizánci területeket foglalt el.³⁴⁰ III. Béla így igen komoly hódításokat ért el, egészen rövid idő alatt, ellenállás nélkül el tudta foglalni a Manuel által több éves küzdelem után III. Istvántól elfoglalt dalmát és szerémségi területeket. Bizánc súlyos belső válsága idején feltehetően 1182 őszére birtokába vette Belgrádot és Barancsot, majd 1183-ban a raskai szerbekkel szövetkezve elfoglalta Nist és Szófiát. Az ellenfeleit legyőző Andronikosz csapatai által ezek után Nándorfehérvárig viasszaszorított Béla az egyidejű nagyszabású normann támadással egy időben, 1185 tavaszán újból kézre kerítette a Morava völgyét, Nist és talán Szófiát is.³⁴¹

III. Béla idején sem Bizánc, sem a Német-Római birodalom nem jelentett olyan közvetlen veszélyt már Magyarországra, mint ami a Gesta soraiból kitűnik. A két uralkodót összehasonlítva aligha kétséges, hogy a szokásos oklevélformákon túlmenően a valóságban melyiküket tekinthették dicsőségesebbnek kortársaik. A hanyatló Bizánctól területeket könnyen elragadó Béla helyett sokkalta inkább a két, katonailag potens és terjeszkedő birodalom között nem pusztán függetlenségét megőrizni képes, de országát európai szinten jelentős hatalommá tevő II. Gézá. A III. Béla-kori bizánci-magyar kapcsolatok jellege nem egyeztethető a Gesta súlypontjaival. A Gestában tükröződő külpolitikai viszonyok min-

339 MAKK FERENC 1989. 79-106.

340 MAKK FERENC 1982. 33-61. 46.

341 MAKK 1982. 47-51.

denképpen 1180-nál korábbi időre utalnak, elsősorban az 1150-es, 1160-as évek állapotát mutatják.

Hogy kit tekintettek hatalmukat megalapozó ősüknek a 13. század eleji királyok, arról a szoros magyar kapcsolatokkal rendelkező Albericus Trium Fontium számol be: „ab isto [Geysa II.] descenderunt isti moderni reges Hungarie.”³⁴² Anonymus szinte ugyanezt állítja Álmosról: „progenio eius sancti reges et duces erant nascituri.”³⁴³ Nézetem szerint a Névtelen dicső Attilája és Árpádja, a két imperátortól független, legdicsőségesebb (gloriosissimus) II. Géza, a „hunok királya” lehet.

A IV. Béla-kori datálás érvei

A kunok

Az Anonymus-kérdés bonyolultságát kiválóan szemlélteti az a tény, hogy a Gestában tükröződő külpolitikai ismeretek is túlságosan széles horizontú kronológiai következtetések levonására nyújtanak lehetőségeket. Míg a magyar-bizánci viszony tekintetében a 12. század közepének és második felének állapotaira engednek következtetni, úgy Kelet-Európa feltűnően jó ismerete és a kunok kiemelt szerepe a Gestában arra indított számos kutatót, hogy Julianus útját és a kunok tatárjárás utáni betelepülését is fontos korhatározó körülményként hasznosítsa. Akár a 12. század második felére, akár a 12-13. század fordulójára tesszük a Mester működését, amelyeket szintén igencsak fajsúlyos érvek támogatnak, szembekerülünk ezzel a kétségtelen ellentmondással. Közelebbről meg kell tehát vizsgálnunk a 12. századi magyarság kelet-európai kapcsolatrendszerét, úgy a Közép-Volga vidék, mint az Ázsia felől a térségbe érkező nomád népek, a besenyők, úzok és kunok szempontjából. Vajon megfelelhetnek-e Anonymus ismeretei e korszak tájékozottsági szintjének is?

A kunok Gesta-beli szerepének értékeléséhez fontos szempontokra hívta fel a figyelmet Szegfű László. Szerinte a honfoglaló magyarok és néha ellenfeleik *more paganismo* dolgait a nomád kunoktól ismert szokások alapján ábrázolja Anonymus. Úgy vélte, Anonymus a kunok között nyert személyes élményeiből ismerheti a nomádok életmódját, és ez jelenik meg a honfoglaló magyarok leírásában. A honfoglalók *tuguriumai* a kunok jurtáira emlékeztetnek, az ellenfél Menumorout többnejűsége pedig a kun előkelők szokásának felel meg. A vér-

342 ALBERICUS TRIUM FONTIUM 631-950, 841; HÓMAN BÁLINT 1925. 12.

343 SRH I. 38.

szerződés ismert a kunok joggyakorlatából, a folyókon történő átkeléshez használt tömlőt (nála *tulbou*) a kunok adatoltan használták, a kunok nyújthatták a példát az *aldamas* leírására, a kövér ló leölésével és a több napos lerészegedés folytatott mulatozásra. A halottak *more paganismo* történő eltemetése annak közismert mivoltára utalhat, ami szintén a Mester eleven kapcsolatára utal a kunokkal. Szegfű a nomád könnyűlovassal, feltehetően kun segédcsoportok 12. századi magyarországi szerepét valószínűsítve igen jogosan hívja fel a figyelmet az Abū Ḥāmid al-Ġarnāṭī által II. Géza számára a Volga menti Szakszinban toborzott mohamedán harcosokra. Ebben az időben abban a térségben már kumánok éltek.³⁴⁴ Egyetérthetünk Szegfűvel abban, hogy Anonymus kunjai bizonyosan nem azonosíthatók a kavarokkal, hiszen a Névtelennek tudomása van egy *cozar* nevű népről, de nem lehet szó az általa szintén név szerint ismert besenyőkről és székelyekről sem. Csak a bizánci források által már a 11. század végétől, a magyar forrásokban a 12. század végétől *cumanus* néven ismert kunokra gondolhatunk. Anonymus kománjai két csoportra oszlanak, az egyik, a magyarokhoz Kijevnél csatlakozott szövetséges, a másik a Glad vezetésével a magyarok ellen harcoló koman nép. Utóbbiaktól volt kénytelen Anonymus szerint oly sok jogtalanságot elszenvedni Gelou és blak népe is.³⁴⁵

Veszprémy László fontos megjegyzése, hogy a Névtelennek a pogányság kora (*more paganismo*) kapcsán gyakran fegyvertörténeti érdekesség jutnak eszébe, feltűnően jó érzékkel köti ehhez a tömlőkön történő folyamatkezelést is.³⁴⁶ Kiss Lajos a *tulbou* szót a csagatáj *tulb* 'börzsák', kifejezéssel hozta kapcsolatba, míg szerinte a magyar *tömlő* szó eredete kétséges, jól adatolt szláv párhuzamai, a *telma*, *tlumok* szavak ismeretlen eredetűek, Kiss szerint vándorszavakról van szó.³⁴⁷ Korábban Pais Dezső a magyar tömlő szót a *töm* szó magyar nyelvben keletkezett származékának határozta meg. Anonymus *tulbou* szavát pedig a teleut, altaji, kumandin, sór *tulup* 'egész állatbőrből varrás nélkül készült bőrzsák', a kirgiz *tulup* 'kéthónapos bárányszőrűből készült bőrzsák ...' és a krími tatár *tulup* 'kis zsák, táskák' kifejezésekkel azonosította.³⁴⁸ Az Altájban élő mai kumandin nép talán a középkori kumánok hátrahagyott csoportjával lehet azonos. A nyilvánvalóan idegen, török eredetű kifejezés használata a Gestában támogatja Szegfű hipotézisét az országba a 12. században betelepült nomád, talán kun csoportok jellemzőinek felhasználásáról a honfoglalók leírásakor.

Anonymusnak tehát közvetlen ismeretei lehettek a kunok nomád életmódjáról. Kérdéses, hogy számolhatunk-e a magyarok és a kunok szorosabb érintkezésével a 12. század folyamán. A kunok önelnevezésének tartható *Cumani*

344 SZEGFŰ LÁSZLÓ 1969. 223-225.

345 SZEGFŰ LÁSZLÓ 1969. 220-221.

346 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2008, 141.

347 KISS LAJOS 1988. 67-69.

348 PAIS DEZSŐ 1934. 36-41.

mindössze 18 esetben jelentkezik a 14. századi krónikakompozícióban, a *Cuni* alak és változatai viszont 34 alkalommal. A *Cumanus*, *Cumani* etnonim csak a 13. századtól jelenik meg a magyarországi oklevelekben és csak a század második felétől válik kizárólagossá. A krónikák szövegében ez az alak a honfoglalás és a tatárjárás utáni események leírásában szerepel. Mindkét rész a kutatás szerint a 13-14. századból származik, amikor a kunok már az országban éltek, így önelnevezésük ismert volt. Két esetben olvasható csupán a 11-12. századi események leírásában a *Cumani* alak, először amikor Vazul fiai a nomádokhoz mentek, másodszor pedig az 1068-as események kapcsán.³⁴⁹ A 14. századi krónikakompozíció szövegében az 1068-as „kun”, valójában besenyő és úz támadókkal lezajlott ütközet leírásának egy mondata szinte szó szerint egyezik Anonymus egyik helyével. E helyen ráadásul a krónikában általában használt *Cuni* helyett Anonymus *Cumani* alakja olvasható: „Capita quippe Cumanorum noviter rasa, tamquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas, gladiatorum ictibus disciderunt”.³⁵⁰ Anonymusnál: „...tonsa capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant tanquam crudas cucurbitas”.³⁵¹ Amint a 12. századi krónikafolytatásról megállapítottam, annak kiemelt témája a legitimitás és az idoneitas ellentéte volt, amelyet éppen a Vazul fiak, majd Salamon és a hercegek történetében mutat be. Ez a folytatás saját nézetem szerint még III. István utolsó, vagy III. Béla első éveiben elkészülhetett, lényegében egy időben a *Gesta* megszületésével. A *Cumani* alak kétszeri megjelenése ez esetben jól magyarázható úgy, hogy a krónikarész írója a korábbi krónikaszöveget gesztává stilizálva már az Anonymus által is használt alakot használta az általa módosított szövegrészekben. Ezt vagy magából a *Gesta*-ból vagy annak (szóbeli) forrásából ismerhette. Forrásainkból jól nyomon követhető a kumánok szállásterületének folyamatos nyugatabbra tolódása, a magyarokkal meglehetősen korán szoros kapcsolatba kerülhettek. A magyar kun népnév latin *Cunus* alakja az 1068-as, a kutatás szerint besenyők vagy úzok által végrehajtott magyarországi betörés leírásában szerepel a magyar krónikában. A kuman népnév a görög Κομάνων alakban elsőként a besenyők és kunok Bizánc elleni 1078-as támadása kapcsán olvasható írott (bizánci) forrásban.³⁵² Jóllehet a kun, qūn és kuman nevek mögötti etnikai tartalom, kapcsolatuk vagy esetleges azonosságuk igen nehezen feltárható probléma,³⁵³ mégis, a két esemény időbeli egybeesése, és a besenyők részvétele mindkét hadjáratban meglehetősen valószínűvé teszi azonosságukat. Peter Golden Kovács által is idézett etimológiai magyarázata az eredeti qūn (magyar *kun*) népnévnek qūn + -man > *quman irányú módosulásáról, hasonlóan az iszlámot felvett karlukok és oguzok közös

349 KOVÁCS SZILVIA 2014. 223-224.

350 SRH I. 368.

351 SRH I. 44.

352 KOVÁCS SZILVIA 2014. 17.

353 KOVÁCS SZILVIA 2014. 26-44.

türk nevének türkmén alakúvá változásához, a névalak megváltozását elfogadhatóan magyarázza.³⁵⁴ A kumánok elsőként 1091-ben portyáztak magyar területen, a legnagyobb valószínűség szerint a lebunioni hazafelé tartó kumánok egymást követő két portyájáról lehet szó.³⁵⁵ Az 1099-es peremisli csatában a kumánok jellegzetes lovasnomád, menekülést színlelő taktikájukkal vittek végbe nagy mérszárlást a magyarok soraiban, egy püspök is elesett, a király is nehezen menekült, a vereség súlyát a magyar krónika szinte példátlanul mondja, de a Poveszty is óriási veszteségről és menekülésről számol be.³⁵⁶ Az első adat kunok részvételére közép-európai uralkodók seregében 1132-ből való. Ekkor III. Lothar német király, majd császár Itáliába vonult seregében a csehek mellett kunok is harcoltak. Nehezen hihető, hogy a cseh uralkodónak lettek volna kun segédcsapatai, valószínű, hogy azokat a magyar királytól, rokonától kaphatta.³⁵⁷ Bár Kovács szerint arra sincs adat, hogy kunok éltek volna ekkor magyar földön, szorosabb kapcsolatokról sem tudunk, de II. István kíséretének tatárjai alighanem kunok lehettek. Makk Ferenc a II. István kíséretében a krónika szerint fontos szerepet játszó kunokat ugyan az 1122. évi berrhoói csatában a bizánciaktól megvert besenyőkkel azonosítja, azonban Szabados György a kumánokkal való azonosságukat sem tartja kizártnak.³⁵⁸ Kordé Zoltán szerint viszont „A XIV. századi krónikakompozíció tudtul adja II. István magyar királyról, hogy szerfölött kedvelte a „kunokat” és Tatár nevű vezérüket, aki „a cede imperatoris cum paucis ad regem fugerat, cum rege morabatur”. A vérfürdő, amelyből Tatár társaival együtt megmenekült, az 1122. évi berrhoói csatát jelenti, amelyben II. Ioánnész Komnénosz bizánci császár győzelmet aratott a birodalomra törő besenyőkön. így természetesen - miként a kutatás ezt már megnyugtatóan tisztázta - a Magyarországra menekülők is a krónika állításával ellentétben nem kunok, hanem besenyők voltak.³⁵⁹ B. Szabó János azt is elképzelhetőnek tartja, hogy II. István kunjai a Ruszból kiűzött berend nevű steppei néppel azonosíthatóak. Vlagyimir Monomah az 1121. évben kiűzte a berendicsiket (Беренъдичи) a Ruszból, II. Béla pedig 1138/39-ben 30 ezer berendet küldte Jaropolok Vlagyimirovics kijevi nagyfejedelem támogatására. E hír szorosan kötődhet a 12. század 30-as, 40-es éveiben a steppei népek harcainak közép-európai megjelenésével. 1132-ben a III. Lothar német királynak kiállított cseh kontingensben *Falwen*-ek tűnnek fel, akiket talán a magyar király bocsátott cseh rokona rendelkezésére. Poznan 1146. évi ostrománál pedig szaracénok, vagyis muszlimok szerepelnek, akiket a pogány poroszokkal vagy a kunokkal azonosítanak. Felvetette azt is, hogy a valódi kunok, a kumán-kipcsakok

354 KOVÁCS SZILVIA 2014. 36; PETER B. GOLDEN 2005. 247-277.

355 KOVÁCS SZILVIA 2014. 225-231.

356 KOVÁCS SZILVIA 2014. 231-236.

357 KOVÁCS SZILVIA 2014. 98.

358 MAKK FERENC 1974. 253-254; SZABADOS GYÖRGY 2007. 155. 11. l. SRH I. 434-445.

359 KORDÉ ZOLTÁN 1990. 9.

érkezése előtti időkben a magyarok által használt kun név mögött talán a jelentős létszámú berend népet kereshetjük.³⁶⁰ Veszprémy László szerint, ha II. István testőrségeként értelmezzük a krónikában szereplő kunokat, akkor e helyen a kumánokról is lehet szó, hiszen az uralkodói testőrségek gyakran idegen etnikumúak voltak a középkorban.³⁶¹ Ennek kronológiai akadályja nincsen, hiszen a kunok 1122 körül már elkezdték benépesíteni a Dnyeper és a Duna közötti területet.³⁶² A Magyar Királyság al-dunai határait a század közepére biztosan elérhették már tehát. A II. István kunjait vezető Tatár személyneve a tatár etnonimból származtatható. Ez igen fontos információ, hiszen a tatárok a Dzsingisz előtti korban a mai Mongólia területén éltek, ilyen távolságra népnevük személynévként is csak egy korábban velük érintkezésben volt etnikum révén kerülhetett. A kun népnévvel sokak által kapcsolatba hozott, ám bizonytalan összefüggésű *qun* név egy olyan, kelet-ázsiai eredetű nomád népet jelöl, amely elvándorlását megelőzően valóban közvetlen érintkezésben volt a tatárokkal, így, számos ismert esethez hasonlóan (l. az oguzok között maradt besenyők, DAI) a nyugatra költözött *qun*-ok között számolhatunk tatár töredékekkel is, így a *qun*-ok és II. István kunjai között a Tatár személynév kapcsolatot sejtet. A *qun*-ok, kitajok és tatárok érintkezésére, szomszédságára utal a *qun*ok 1017/1018-ra datálható eltávoztása Észak-Kínából, a kitajok földjéről, amely népmozgás a kitajok 1012/1013-as tatárok feletti győzelméből valószínűsíthető terjeszkedésével hozható kapcsolatba.³⁶³

1138-ban II. Béla küldött segélyhadat a kijevi nagyfejedelemnek. Ennek kapcsán nincsen szó ugyan kumánokról a magyar forrásokban, de a Poveszty tudósít részvételükről. II. Géza hat alkalommal küldött orosz földre segélyhadat, ebből két esetben szól a magyar krónika a kunok (Cuni) részvételéről, de a kumánok a többi esetben is a ruszbeli csapatok részeként részt vettek a harcokban, a magyarok jól ismerhették őket.³⁶⁴ Az 1148-ban talán a mai Cernavodă környékén az Isztroszon (Dunán) átkelve Bizáncra támadó szkíták már kumánok lehettek, hiszen a besenyők ekkor már sokkal kisebb létszámúak voltak és kun uralom alatt éltek. 1150-55 között is volt egy kumán támadás, akkor Kalamanoszt, azaz Boriszt küldte ellenük a császár, aki meg is halt a harcban. Az eset azért is érdekes, mert a kunok a Dunán az esetet megörökítő Nikéasz Khoniatész szerint éppúgy börtömlőket használtak, mint a magyarok Anonymus szerint a nagy Etil folyón átkelve.³⁶⁵ A kunok magyarországi megjelenése szempontjából a kutatás által nem hasznosított lehetőség Abū Hāmid al-Ġarnāfi 12. század közepi beszámolója. Könnyen elképzelhető, hogy az általa az Alsó-Volga vidékéről közvetí-

360 B. SZABÓ JÁNOS 2016. 150. 154.

361 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2015A. 149.

362 KOVÁCS SZILVIA 2014. 188.

363 KOVÁCS SZILVIA 2014. 27. 38. lj.

364 KOVÁCS SZILVIA 2014. 236-238.

365 KOVÁCS SZILVIA 2014. 189-193.

tett nagyszámú, nomád eredetű muszlim harcos között kumánok is voltak, hiszen abban a korban e táj legjelentősebb népe a kumán volt.³⁶⁶

Megállapítható, hogy Anonymus feltűnő tájékozottsága a lovas nomádok szokásairól, amely leginkább a honfoglaló magyarok leírásában tükröződik, gyökerezhet a 12. században a magyarsággal intenzív kapcsolatban állt, sokszor magyar területre is betelepült nomád csoportok alapos ismeretében is. Ennek legintenzívebb időszaka II. Géza kora lehetett, amikor jelentékeny méretű betelepüléssel is számolhatunk az Alsó-Volga vidékéről, ahol ekkoriban már elsősorban etnikailag kun vagy kun nevet viselő nomád népesség élt. A magyarok hatalma alá került etnikailag vegyes nomád népességet Anonymus több okból is nevezheti *kuman*-nak. Ennek oka lehet egyrészt, hogy többségük valóban *kuman* vagy a *kuman* törzsekbe szervezett más nomád népesség volt. Ez magyarázhatja a magyar krónikák névhasználatát is. Nagyon fontos tényező lehet azonban Anonymus koncepciója is a Kálmánnal szemben a kunok felett is diadalt arató Álmosról. A kunok nem a tömeges betelepülésük utáni időszakra utaló nagy tömegük miatt, hanem a Kálmán- és az Álmos-ág ideológiai küzdelmében fontos szerepet betöltő 1099-es katasztrofális kunok elleni vereség következtében kerülhettek kiemelt pozícióba.

A Fekete-tenger

A Fekete-tenger fekete jelzője középkori európai írott forrásban először 1265-ben tűnik fel, így fontos érként szolgál az Anonymus munkáját IV. Béla korára datáló kutatók érvrendszerében.³⁶⁷ Váczy Péter szerint Anonymus a Fekete-tenger nevét az 1220 után induló kun misszió nyomán ismerhette meg, egy kun 'qara tengiz' alak latin fordításáról lenne szó. Váczy hangsúlyozta, hogy „[a Pontus Euxinus] Fekete-tenger elnevezése teljességgel ismeretlen nemcsak az ókorban, hanem a középkorban is a 13. század közepéig, nem fordul elő sem a keleti (mohamedán, görög, szláv), sem a nyugati (latin, újlatin, germán) irodalomban.”³⁶⁸ Vékony Gábor erre a körülményre is alapozva datálta a Gestát a 13. század második felére, amely körülmény a kérdés fontosságát világosan kiemelte.³⁶⁹ Györffy György azzal a meggondolkoztató feltevessel kísérelte meg feloldani a kétségtelen ellentmondást, hogy a Fekete-tenger nevet a magyarsággal jóval a kunok előtt kapcsolatba került besenyők vagy esetleg a kavarok nyelvéből szár-

366 ABU-HÁMID 65.

367 CSÁKVÁRY ORSOLYA–VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2010. 339.

368 VÁCZY PÉTER 1974. VÁCZY PÉTER 1994. 71-72.

369 VÉKONY GÁBOR 1991. 70.

maztatta.³⁷⁰ Holler László szerint azonban semmilyen adat nem utal arra, hogy a „Fekete-tenger” név a magyar nyelvben a 13. század előtt létezett volna. Magyarul 1618-ban olvasható először, Borsos Tamás törökországi emlékirataiban. Nagyjából egy időben Szepesi Csombor Márton még az „Euxinumtenger” nevet ismeri. Anonymus után négy évszázadon keresztül nincsen nyoma a magyar névalaknak, így Holler szerint szinte teljesen valószínűtlen Györffy elgondolása.³⁷¹ A Fekete-tenger jelzője újabb észrevétel szerint 13. század eleji skandináv forrásokban is megjelenik. Ilyen az 1230 tájára datált „Heimskringla”, amely azonban 12. századi írott és szóbeli forrásokat is használt. E jelző szerepel az 1220 körül keletkezett „Morkinskinna” és a „Fagerskinna” királysága-gyűjteményekben is. A skandináv varégoknak a fekete-tengeri térséggel és a Bizánci Birodalommal ápolt szoros kapcsolatára számos, kelet-európai, kis-ázsiai és észak-afrikai helynév megléte is utal a skandináv forrásokban. A varégokkal szintén gyakran érintkező magyarok tehát kézenfekvő módon megismerhették a Fekete-tenger ezen elnevezését már a 13. század előtt is.³⁷² Elképzelhető egy másik magyarázata is Anonymus vizsgált helyének. Holler logikailag meggyőző módon érvelt amellett, hogy „Anonymus művében eredetileg ez állt: „ut totam macedoniam sibi subiugarent a danubio usque ad ægæum mare”. A(z egyik) másolás során szövegromlás történt: a szkriptor „ægæum mare” helyett „nigrum mare”-t írt, s ez olvasható a korunkra jutott egyetlen példányban.” Macedonia thema ugyanis kelet felé nem ért el a Fekete-tengerig, mert közbeékelődött Thrakia, másrészt mivel a Duna a Fekete-tengerbe torkollik, a kettő között fekvő területről aligha lehet szó. Macedonia thema dél felé valóban elért az Égei-tengerig.³⁷³ Az „ad nigrum pontum” kifejezés Szkítia határainak leírásában is olvasható: „Scythia igitur maxima terra est que dentumoger dicitur uersus orientem. Finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad nigrum pontum. A tergo autem habet flumen quod dicitur thanais cum paludibus magnis.” Holler e helyen szövegromlást gyanít, véleménye szerint Anonymus „forrásának „ab uno ater/atro ponto aquilonali” szavait átrendezte, a részletet értelmessé tevő kiegészítéseket toldott be s az *ater*-t a gyakorlatilag azonos jelentésű *niger*-rel váltotta fel: „Finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad nigrum pontum.”³⁷⁴ Holler úgy vélte, bizonyos, hogy Anonymus nem gondolta ezt a tengert azonosnak a Pontus Euxinusszal, forrása szerint ez a tenger északról határolta Szkítiát. Ha Anonymus ezt a fekete tengert Szkítia déli határára helyezte volna, akkor biztosan utalt volna saját korának terminológiájára is.³⁷⁵ A feltételezett szövegromlás helyett elképzelhető egyszerűbb megoldás is. A ma-

370 GYÖRFFY GYÖRGY 1988. 65. 39. lj.

371 HOLLER LÁSZLÓ 2014. 63.

372 CSÁKVÁRY ORSOLYA–VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2010. 340-341.

373 HOLLER LÁSZLÓ 2008. 307-308.

374 HOLLER LÁSZLÓ 2008. 312.

375 HOLLER LÁSZLÓ 2008. 314.

gyar krónikakompozíció egyik változata szerint „Scitica enim regio in Europa situm habet, extenditur enim versus orientem; ab uno vero latere ponto Aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur a zona torrida distans, de oriente quidem Asiae iungitur.”³⁷⁶ A szövegből egyértelmű, hogy itt az északi tengerről van szó. Amint Váczy idézi, a DAI a fehér horvátok kapcsán ír a tőlük harminc napi útra található sötét tengerről. Ez földrajzi helye mellett azért sem lehet a Fekete-tenger, mert azt a DAI Pontos-tengernek mondja. Idrisi szintén tud egy sötét és vészes tengerről, míg a Fekete-tenger nála is Pontos-tenger.³⁷⁷ A 10-12. század folyamán tehát a köztudatban az északi tenger, a mai Balti-tenger megjelölésére használták a „sötét” kifejezést, amely valóban Szkítia északi határa volt. Anonymus ezt az általa hallomásból ismert elnevezést is visszaadhatta a latin niger szóval, nem kell feltétlenül forrása szövegromlására gondolnunk.

A vlachok

Váczy szerint Anonymus Erdélyben és Ajtony seregében feltűnő Blacus népe a 12. század végéig nem volt Magyarország közvetlen szomszédja, a közvetlen érintkezés csak III. Béla 1192-es balkáni hadjárata után kezdődött. Az anonymsi görög eredetű Blac, Blach alak az 1220-as évektől II. András uralma végéig jelentkezik a magyarországi oklevelekben, Erdéllyel kapcsolatban.³⁷⁸ Valóban, magyar területen vlachok az erdélyi Fogarasföldön 1205-1209 táján (az oklevélben Blaccis) jelentkeznek, az együttélésnek e kezdő dátuma pedig mindenképpen késői ahhoz, hogy azt feltételezzük, Anonymus Gestájában azért szerepelnek Erdélyben, mert már jelentős számban ott éltek saját korában is.³⁷⁹ Nem beszélve arról, hogy a Gesta Észak-Erdélyben, Kolozsvár közelében és Marosvártól délre szerepelteti őket, ahová bizonyosan jóval Anonymus után költöztek csak be. Nyilvánvaló, hogy, akár a kunok és a csehek esetében, a vlachok is a 11-12. századi magyar történelemben szereplő szomszédos népként kerülhettek a Gesta lapjaira. Márpedig 1192-nél van egy jóval korábbi és Magyarországot sokkal közvetlenebbül és kellemetlenebbül érintő szereplésük, amelynek révén színre lépésük jól beilleszthető a valóságban szintén kellemetlenkedő kunok és csehek Gesta-beli legyőzésével Álmos és fia magyarjainak dicsőségét hirdető koncepciójába. Manuel császár az 1166-os szerémségi összeütközést követően Leon Batatzes vezetésével az Euxeinos nevű tenger irányából többek között *nagy tömegű*

376 SRH I. 145. 17.

377 VÁCZY PÉTER 1994. 71.

378 VÁCZY PÉTER 1994. 73-74.

379 MENASÁGI SÁNDOR: ROMÁNOK. IN: KMTL 580-581.

vlach (Βλάχων) részvételével küldött sereget a magyarok ellen, amely Erdélyben nagy pusztítást okozott.³⁸⁰ Bízvást gondolhatjuk, hogy az eset mély nyomokat hagyhatott az erdélyiek emlékezetében, akár még Kolozsvár környékén is. Ime az igazán közvetlen érintkezés és a görög névalak megismerésének lehetősége!

Julianus utazása

Harmatta János joggal vetette fel, hogy Anonymus Szkítia leírásakor, az 1. fejezetben, nem azt a területet írja le, ahonnan a továbbiakban, a 7. fejezetben, kihozza a honfoglaló magyarokat. Szkítia, amelyet Dentumoger-nek neveznek, szerinte ugyanis az északi vidékektől egészen a Fekete-tengerig terjed, hátulról (keletről) a Tanais és annak nagy mocsarai határolják. Ez Harmatta megállapítása szerint lényegében a hérodotosi Skythia. A magyarok ezzel szemben P. mester szerint Szkítiából nyugat felé kijöve sok napon át pusztaságon keresztül vonultak, majd az Etil folyón átkelve, vadászattal és halászattal tartották el magukat, míg nem Rusciába értek, Szuzdalba. A szöveg világosan utal arra, hogy az Etil folyó és Szuzdal közötti vándorlásuk is hosszabb ideig tarthatott. Harmatta szerint az Etil nem lehet a Tanais-szal azonos, mert utóbbi Szkítia keleti határfolyója, míg az Etil a szöveg szerint attól nyugat felé van. Délről sem jöhettek nagy kerülővel, hiszen a vonulás iránya világosan nyugat. Anonymus a Volgai Bulgáriából vagy Baskíriából vándoroltatta ki a magyarokat. Harmatta szerint Kézai azért nem adta meg Szkítia keleti határát és azért azonosította a Tanais-Don folyó Rif-hegyek feletti szakaszát az Etillel, hogy feloldja az anonymusi szöveg ellentmondását. Mivel azonban Szkítia északi határának a Rif-hegyeket meghagyta, ellentmondásba került azzal az állításával, hogy a Don Szkítiában ered. Harmatta szerint ez világos bizonyítéka annak, hogy Kézai Anonymus szövegét próbálta korrigálni, nem a Don magyar Etil névének hagyományáról van szó. A megmaradt ellentmondást a 14. századi krónikakompozíció szövege úgy próbálta feloldani, hogy az Etul-Don folyót tette meg Szkítia nyugati határának, így Ázsiába helyezte azt. Átrendezte ennek megfelelően Szkítia szomszédait is, így viszont a magyar honfoglalás útvonalát zavarta össze teljesen. Harmatta az ösgezta (helyesebben ös-krónika) által átvett Regino-féle, igen bizonytalan Szkítia-leírással magyarázta, hogy Julianusék nem tudták, pontosan merre keressék a hatalmas Szkítián belül a keleten maradt magyarokat.³⁸¹ Harmatta a többek (Györffy, Horváth, Karsai) által feltett magyarázatot az Anonymus-féle Etil-Szuzdal honfoglalási útvonalra, amely

380 MORAVCSIK GYULA 1988. 238-239.

381 HARMATTA JÁNOS 1977. 206-211.

a Gesta szerint Taksony korában Pesten letelepedett volgai bolgár izmaelitáktól származna, két okból utasította el. Egyrészt kizártnak tartotta, hogy ha a magyar királyi udvarban tudtak volna a volgai magyarokról, akkor Julianus nem egyenesen a volgai útvonalon indult volna el. Másrészt úgy vélte, hogy a volgai magyarok olyan jelentéktelen etnikai töredéket alkottak és nem rendelkeztek saját politikai szervezettel sem, hogy őket csak a saját nyelvükön tudó személy lehetett képes azonosítani a nyugati magyarokkal. Harmatta kizárta azt a lehetőséget is, hogy Julianusék a volgai magyarokról tudva fordultak volna északnak, mert a Jelentés világosan megmondja, hogy a közelben levő tatároktól való félelem miatt nem tudták dél felé tartó útjukat folytatni. Harmatta végül arra a megoldásra jut, hogy Anonymus kizárólag Julianus felfedezése következtében kerülhetett ellentmondásba a hagyományos Szkítia-képpel a honfoglalók útvonalát leírva. A Névtelen ezért változtathatott Szkítiáról szóló forrásain, Dentumogert megadva Szkítia neveként, a Fekete-tengert „niger Pontus” nevezve, megemlítve a Tanais folyó vidékén élő sok cobolyt, elhagyva a Szkítia hagyományos északi határát jelölő „montes Riphaei”-t, elkerülve a Volgai Bulgária kizárását Szkítia földjéből. Harmatta elgondolását úgy egyeztetette a Gesta koncepciójának és szemléletének az Aranybulla előtti időre utaló jellegével, hogy a magyarok útvonaláról szóló részt, a 7. fejezetet, utólagos, Julianus első útja utánra, 1237-re datálható beillesztésnek határozta meg.³⁸² Harmatta nézete Anonymust annyira későre datálta, hogy a szakirodalom nem fogadta el nézetét, ugyanakkor a baskíriai őshazakép megjelenítésének okát és a honfoglalás útirányának északi hagyományát nem sikerült megnyugtatóan megmagyarázni.³⁸³

Újabb elképzelés a Gesta keletkezésének 1200 körüli datálása mellett a kétféle őshaza problémáját és az északi honfoglalás-útvonal megjelenését az orosz évkönyvek magyarországi ismertségével magyarázza.³⁸⁴ E kézenfekvő magyarázat mellett legalább ennyire felvethetőek Abū Hāmid al-Ġarnāfi és az általa közvetített muszlim, volgai bolgár vagy akár kun és egyéb nomád eredetű harcosok szóbeli közlései is. Veszprémy László egyetértően utalt Vajay Szabolcsnak arra az észrevételére, mely szerint a Magna Hungariával összefüggő egykorú ismeretek mögött az élénk kereskedelmi kapcsolatokat kereshetjük.³⁸⁵ Az arab utazó a volgai bolgárok mellett baskírokat ismerve nevezhette a kárpát-medencei magyarokat baskírnak, így alig hihető, hogy éppen csak az ugyanott élt keleti magyarokról ne tudott volna és a királyi udvarban, ahol magával II. Gézával is volt alkalma megbeszélést folytatni, ne került volna szóba ez a tény.³⁸⁶ Különösen azért valószínű ez, mivel a király számára harcosok toborzására is megbízást kapott a Volga vidékéről, ami feltételezni a helyi viszonyok, szokások és etnikumok közeli ismeretét, sőt, ismertetését is, a király, de

382 HARMATTA JÁNOS 1977. 218-220.

383 THOROCZKAY GÁBOR 1999. 110.

384 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1990. 10-14.

385 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2015b. 4.

386 RÓNA-TAS ANDRÁS 1996. 224-226.

a II. Géza idejében minden döntésben szerepet játszó királyi tanács előtt is. Ezek a harcok meg is érkeztek Magyarországra. Anonymus beszámolója a Taksony idejében *terra Bular*-ból érkezett izmaelitákról biztos jele annak, hogy erről az egyetlen adatolt érintkezésről a volgai Bulgáriával tudomással bírhatott. Harmatta ugyan úgy vélekedett, hogy Julianuséknak ebben a helyzetben tudomással kellett volna bírniuk a volgai magyarokról, ám teljességgel bizonytalan, hogy az 1150-es években már kialakult volna valódi érdeklődés a pogány magyarság származása iránt. Amint Anonymus koncepciójáról kifejtettem, Gestája nem a pogány magyarság iránti érdeklődés eredménye, hanem az Álmos személyének szól, az Álmos-ág őséivel fennálló névazonossága folytán, bekapcsolva a történetbe saját kora nemzetségeinek a kun és magyar vezérekkel azonosított őseit. A magyar honfoglalás pusztán szimbóluma az Álmos-ág hatalom-foglalásának. Feltűnő, hogy Anonymus a hagyományos, pontusi Szkítiát mondja Dentumoger-nek, az Etilen túl fekvő területet, ahonnan a magyarok kiindulását leírja, nem jelöli így, sőt, amint Harmatta észrevette, még az *Ungaria Maior/Magna Hungaria* nevet sem használja arra a területre. Lehetséges az is, hogy Anonymus nem is tudott a volgai magyarokról, csak a Volgai Bulgáriába vezető útról és az Etil folyóról, Abu Hamid közléseiből. Az útvonal pedig Szuzdal érintése miatt kerülhetett a Gestába. Amint Kijevnek és Szuzdalnak az éves adó fizetése kapcsán olvasható együttes szerepléséről kifejtem, ennek magyarázata II. Géza fő ellenfelének, Jurij Dolgorukijnak az uralma lehet a két fejedelemség felett.

A nemzetségek és a Gesta

Kristó egyetértően idézi Györffy-t arról, hogy „A hulló csillag nem ott születik, ahol az ég megjelenik. A középkori intézmények nem akkor keletkeztek, amikor a forrásokban először feltűnnek.”³⁸⁷ A Gesta keletkezése kapcsán mégis úgy nyilatkozik, hogy a nemzetségek megszületése aligha előzte meg sokkal 1208. évi első okleveles feltűnésüket, korábban hiteles oklevélben nem fordulnak elő, attól kezdve viszont folyamatosan és egyenletesen növekednek az oklevelekben szereplő nemzetségnevek.³⁸⁸ E támpont rendkívüli bizonytalanságára nézve jellemző, hogy maga Kristó a nemzetségek kialakulásáról, a 11-13. századi nemzetségek és a 10. századi nemzetségek lehetséges kapcsolatairól nyilatkozott úgy, hogy a legkorábbi ismert nemzetségi névadó ősök Szent István korában éltek, de a nemzetségek kiformálódása, alakulása folyamatos volt. Jelentős számú, II. Géza kora előtt élt nemzetségnévadó is idéz a forrásokból, akikről a 11-12. században már nemzetségek

387 KRISTÓ GYULA 1994. 27.

388 KRISTÓ GYULA 1994. 54–55.

nevezték magukat. Szent István-kori őssel bír az Aba-, Ajtony-, Csák-, Csanád- és talán a Kán-nem.³⁸⁹ A Gutkeled-nem őse a 11-12. század fordulóján élt, a Rád-nemé a 11. század közepén, a Becsegergely-nem névadóit 1075-ben említik, az Atyusz- és Ákos-nemek névadói az 1120-as években éltek, a Héder-nem névadója II. Géza idejében érkezett az országba.³⁹⁰

Zsoldos Attila a várjobbágy nemzetségek kapcsán fogalmazta meg, hogy a nemzetség sok kísérlet nyomán megfogalmazott egyetlen biztos ismertetőjele, a *de genere* minősítés sem jelent biztos támpontot, mert a *genus* szónak kimutatható a forrásokban 'származás' jelentése és egyes *genus*, *de genere* adatokat a szakirodalom egy része 'nagycsalád' jelentésben értelmezi.³⁹¹ Mivel sokszor csak egyetlen adat minősít egy-egy rokonságot valamely nemzetségből származónak, *de genere* megjelöléssel, amelynek fennmaradása nyilván esetleges, a tekintélyes mennyiségű birtokkal, azon belül elkülönített egyéni birtokrészekkel rendelkező, az oldalági rokonság *consensus* és öröklési jogát számon tartó és érvényesítő *generatio*-kat a *de genere* megjelölés hiányában is nemzetségnek tekinthetjük. Zsoldos megállapítja, hogy a korabeli magyar társadalom földbirtokkal rendelkező részében általánosan jellemző volt a nemzetség intézményének megléte.³⁹² Anonymusnál a honfoglalástól a saját koráig birtoklónak mondott *generatio*-k tehát nagy valószínűséggel nemzetségnek tekinthetők, tekintet nélkül arra, hogy a Névtelen annak mondja-e őket. A kutatás egy része úgy véli, hogy a nagyobb és a forrásokban gyakran szereplő nemzetségek jellemzően az I. István kori birtokszerző ős nevét használták *de genere* nevükként.³⁹³ A kismanes és várjobbágyi, egy faluban birtokos nemzetségének pedig falujuk nevét viselték.³⁹⁴ Más kutató szerint azonban a nemzetségek többnyire nem az I. István-kori birtokszerző ős nevét viselték, inkább a családi hagyományok, a jelentősebb családtagok emlékezete határozta meg a névadót. E felfogás szerint, mivel nem mutatható ki tömeges egyezés a korai vármegyék és a nemzetségek elnevezései között sem, csak négy, egy-egy megye nevével megegyező nevű nemzetséget ismerünk, a vármegyék létrejöttében nem támogatható meg az összefoglaló nemzetségek szerepe és folyamatossága a 11-13. századi úri nemzetségekével.³⁹⁵

A téma minden kutatója egyetért abban, hogy az Árpád-kori nemzetségek tagjait vérrokonság fűzte össze. E társadalmi formáció lényege a föld birtoklásával függött össze. A középkori magyar birtokjog szerint a nemzetség őse, az „első szerző” vagyonát leszármazottai összességének hagyta örökölni, a nemzetség egyes tagjai nem tulajdonosai, csak jelenlegi birtokosai voltak a vagyonnak.

389 KRISTÓ GYULA 1983A. 26-50. 46-47.

390 KRISTÓ GYULA 1983A. 39-41.

391 ZSOLDOS ATTILA 1993B. 15.

392 ZSOLDOS ATTILA 1993B. 19-20.

393 GYÖRFFY GYÖRGY 2000. 253.

394 GYÖRFFY GYÖRGY 1966. 26-27; GERICS JÓZSEF 1967. 584.

395 KRISTÓ GYULA 1983A. 37-39. 42.

Ha valaki el akart adni öröklött birtokát, csak rokonainak az elővásárlási jogról való lemondása mellett tehette meg, éppígy a bírói ítélettel elkobzott birtokokat a rokonság megválthatta. A törvényes (fiú) örökös nélkül elhalt nemzetségtag vagyónára a legközelebbi rokonok jogot formálhattak, még akkor is, ha előzőleg már megosztottak a birtokokon. A nemzetségi birtokok egy részét nem osztották fel, hanem közösen birtokolták a nemzetségtagok. Különösen a nemzetség valamely tagja által alapított nemzetségi monostor volt ilyen, a kegyúri jogokat a nemzetség közösen birtokolta. E jelenség a nemzetség kultikus közösségére utal. A monostor a nemzetség temetkezőhelye volt, az ősök, elsősorban a névadó ős kultuszának színhelye. A nemzetségnév, a nemzetségi monostor, a nemzetség címere és egyes jellegzetes személynevek gyakori ismétlődése a genuson belül. A nemzetségek társadalmi szempontból homogének voltak, a főúri elit, a szerényebb vagyonú birtokos réteg, a várjobbágyok és az udvarnokok előkelői körében egyaránt kimutathatóak. Zsoldos a fő különbséget az Árpád-kori és a honfoglalás-kori nemzetségek között abban jelölte meg, hogy a honfoglalás-kori nemzetségek vertikális jellegűek voltak, soraikban a korabeli társadalom minden rétege megjelent kicsiben, az Árpád-kori nemzetségek azonban horizontális jelleggel bírtak, a társadalom egy-egy rétegére terjedtek ki. A honfoglalók nemzetségeit ezen felül csupán fiktív vérrokonság kötötte össze, minden honfoglaló egy-egy nemzetség tagja volt, míg ez az Árpád-korban nem feltétlenül volt így. Ha a honfoglalás- és az Árpád-kori nemzetségek kapcsolata bizonytalan is, mégsem fogadható el az a vélemény, hogy a nemzetségek 1208-as első megjelenése hiteles oklevélben azok kialakulásának időszakát is jelzi. Az első magánszemély részére kiállított oklevél csak 1162-ből ismert, így természetes, hogy csak az ilyen oklevelek sűrűsödésével tűnnek fel a nemzetségek is. Következésképpen a 11-12. századi nemzetségekre utaló krónikahelyek sem tekinthetők későbbi betoldásoknak. Zsoldos az Árpád példáját hozza fel, amelyre jellemzőek a nemzetségek ismérvei és családjuk „szent királyok nemzetsége” neve arra utal, hogy Szent Istvánt tekintették alapítónak. A nemzetségek 11-12. századi létre e párhuzam mellett világosan utal az a jelenség is, hogy már a 13. század eleji feltűnésükkor számos, egymással össze nem köthető, önálló életet élő ágra bomolva tűnnek fel forrásainkban. Összetartozásukat a közös nemzetségnév és néha az egy-két osztatlanul meghagyott közös birtok mutatja. Teljesen valószerűtlen arra gondolni, hogy egymástól független, különböző eredetű rokonságok rendeződtek volna egy nemzetségbe, így a nemzetségek jóval a 13. század előtt alakulhattak ki. Erre sajnos csak néhány esetben van forrásadat az Árpádokon kívül. A genusok általában a Szent István idejében élt ősről nevezték meg magukat, de adataink arra utalnak, hogy később élt személyek is lehettek névadók.³⁹⁶ Anonymus vezérnév listája eltér a krónikákban megőrzött vezérnévsortól. Zsoldos igen érdekes észrevétele

396 ZSOLDOS ATTILA 1996. 179-186.

szerint a Névtelent két szempont vezette a vezérnévsor megszerkesztésekor és saját kora kiemelkedő nemzetségeinek a honfoglaló vezérekhez való kapcsolásakor. Igyekezett a honfoglaló vezéreket az Árpád-nemzetséggel rokonságba hozni. Ezért lett a krónikákban Álmos apjaként szereplő Előd Anonymusnál Szabolcs apja, Lél apjának Tast, Árpád unokáját tette meg, a krónikákban Léltől származtatott Zovárd nemzetséget viszont az Árpád nagybátyjának mondott Hülektől származtatta, aki esetleg Jeleggel, Árpád egyik valóságos fiával azonos lehet. Nem véletlen az sem, hogy Kund fiának a krónikák Kusydja és Cupanja helyett Kurszánt teszi meg, Gyulát Zombor fivérének mondja és a vezérek között szereplő Tuhutum (Tétény) unokájának. Mindez a Mester eljárásának másik, földrajzi jellegű eleméhez kapcsolódik. Anonymus Árpád szálláshelyét a Csepel-szigetre, illetve Attila király városa, vagyis Óbuda mellé helyezi, utóbbi helyen jelöli meg temetkezőhelyét is. Ezek a helyek a 12-13. század folyamán valóban királyi udvarhelyek voltak, de Taksony és Levente temetkezési helye a 10. századi fejedelmi központot is e tájon sejteti. Anonymus vezérnévsorában olyan nemzetségek ősei jelennek meg, amelyek e vidéken vagy ennek közvetlen szomszédságában (is) birtokoltak. Ilyen a Maglód (Gyulazombor), a Tétény, a Kurszán-Kartal, a Zovárd, a Bárkalán, a Hubától eredeztetett Szemere és a Csák nemzetség. Egyedül a Bárkalán nemmel azonosított Kölce (később Szentemágocs) nem lóg ki a sorból, bár közös ősüknek, Ondnak a Névtelen a Bárkalánok Duna-Tisza közti birtokait adja, így ezekre helyezi a hangsúlyt. Zsoldos szerint a Névtelen azért emelt be egyes nemzetségeket a vezérektől leszármazók közé, illetve hagyott el a krónikák által tőlük származtatott egyes nemzetségeket, mert információi voltak az általa említett nemzetségek őseinek az Árpádokkal való rokonságára, amit a Csákok esetében forrásadat is bizonyít. Ilyen okból részesíthette előnyben a Gyulazombor hagyományt Téténnyel kapcsolatban az erdélyi Gyulák helyett, de ez lehet az oka Kurszán szereplésének is. Zsoldos azt is lehetségesnek tartja, hogy az Anonymus által említett nemzetségeket pusztán birtokaik földrajzi közelsége kapcsolta össze.³⁹⁷

Mindenképpen indokolt Zsoldos óvatossága abban a tekintetben, hogy az Árpádokkal rokonságba hozott vezérek valóban a fejedelmi család leszármazottai lettek volna, azaz Anonymus ténylegesen ősi hagyományt őrzött volna meg. Anonymus feltételezhette ezt ugyan a tárgyalt nemzetségek birtokainak az Árpádok központjai környezetében való elhelyezkedése alapján, de alig hihető, hogy a krónikák Anonymusnál nyilván korábbi ismeretanyaga ne tartalmazta volna ugyanezt az ismeretet. Anonymus tudatos módosításai a vezérnév listán és a leszármazó nemzetségeken ellentmondanak a megőrzött hagyomány valószínűségének, sokkal inkább gondolhatunk arra, hogy saját kora vezető szerepű nemzetségeit igyekezett a királyi házzal közelebbi, fiktív kapcsolatba hozni. Nem

397 ZSOLDOS ATTILA 1996. 187-191.

valószínű, hogy éppen saját kora vezető nemzetségei lettek volna vezető szerepben már a 10. században is, de az sem, hogy éppen a vezérnévsor kapcsán ne alkalmazta volna következetes módon saját kora vezető szerepű személyiségeinek és nemzetségeinek kiemelését, ami a Gesta számos részletéből igazolható. Anonymus saját kora azon vezető nemzetségeinek rokonságát igyekszik megtámogatni az Árpádokkal, akik szerinte a vérszerződés részesei voltak. E két jelenség nyilván összefügg, hiszen a vérszerződés éppen fiktív vérrokonság létesítését jelenti. Az Árpádokkal Anonymus Gestájában fiktív vérrokonságba került nemzetségek birtokszerzéseinek időpontja és módja egyaránt ismeretlen, de, talán a Csákok kivételével, aligha vezethető vissza a honfoglalás idejére, bárhogya is próbálta ezt Anonymus megtámogatni. A nemzetségekre vonatkozó 12. századi adataink hiánya miatt nem tudjuk birtokszerzéseiket és politikai szerepüket nyomon követni. Annyit állapíthatunk meg, hogy a Csákok és a Bárkalánok kivételével, a 12-13. század már oklevelekkel is adatolt fordulóján, egyik nemzetség vezető politikai szerepe sem állapítható meg. Helyettük az Atyusz, Bárkalán, Csák, Csanád, Győr, Honpázmány, Ják, Kán, Miskolc, Tétény nemek vezető szerepe adatható. A 12. század második feléből egyedül a Héder-nemre nézve vannak adataink.³⁹⁸ Anonymusnak a politikai elitről alkotott képe tehát nem a 12-13. század fordulójának korabeli adatokból kiolvasható állapotának felel meg, hanem ennél korábbi időre kell gondolnunk. Ezek pedig az 1160-as, 1170-es évek lehetnek,

398 **ATYUSZ-NEM:** ORSZÁGBÍRÓ 1215-17 SZLAVÓNIAI BÁN 1214. 1220-22. POHÁRNOKMESTER 1217-21. TÁRNOKMESTER 1214-15. MEGYÉSI SPÁN 1202-03. 1207. 1209-12. 1214-15. 1219. ZSOLDOS ATTILA: MAGYARORSZÁG VILÁGI ARCHONTOLÓGIÁJA I. (1000-1301) BP. 2011. 28.43.44.59.62. 127.142.151.160.183.192.197.223. 227.230.

BÁRKALÁN-NEM: ORSZÁGBÍRÓ 1222. SZLAVÓNIAI BÁN 1193. ÉRSEK 1205. PÜSPÖK 1192-1218. ZSOLDOS 2011. 29.42.80.94.

CSÁK-NEM: ASZTALNOKMESTER 1217-30. PÜSPÖK 1175?. 1192-1204. ÉRSEK 1204. MEGYÉSI SPÁN 1214. 1219-22. ZSOLDOS 2011. 54.102.91.80.164. 223.

CSANÁD-NEM: ORSZÁGBÍRÓ 1199-1200. MEGYÉSI SPÁN 1199-1200. 1219. ZSOLDOS 2011. 27.141.145.143.165.

GYŐR-NEM: 1213 NÁDOR 1206-1212. ÉRSEK 1192-1201. PÜSPÖK 1188-1191. MEGYÉSI SPÁN 1199-1200. 1202-12. 1214-15. ZSOLDOS 2011. 17.84.86.126. 162.168.169.196.

HÉDER-NEM: HÉDER NÁDOR 1162-63. 1164k. ORSZÁGBÍRÓ 1150-57. ZSOLDOS 2011. 16.26.

HONTPÁZMÁNY-NEM: SZLAVÓNIAI BÁN 1202. 1212-13. POHÁRNOKMESTER 1209-17. ZSOLDOS 2011. 42.43.59.

JÁK-NEM: NÁDOR 1199-1201. ORSZÁGBÍRÓ 1199. SZLAVÓNIAI SPÁN 1206-07. TÁRNOKMESTER 1198. MEGYÉSI SPÁN 1199-1201.1207.1215. ZSOLDOS 2011. 17.27.43.62.126.138.192.223.

KÁN-NEM: NÁDOR 1215-17. 1222-26. ERDÉLYI VAJDA 1201. 1214. ORSZÁGBÍRÓ 1202-1204. 1212-1213. SZLAVÓNIAI BÁN 1213. 1219. LOVÁSZMESTER 1217-21. POHÁRNOKMESTER 1222-28. MEGYÉSI SPÁN 1201-15. 1219. 1222-24. ZSOLDOS 2011. 18.37.28.43.56.59.126.141.142.146.1 51.192.196.197.210.223.

MISKOLC-NEM: DOMOKOS ORSZÁGBÍRÓ 1188-93. SZLAVÓNIAI BÁN 1195k. MEGYÉSI SPÁN 1192-93. ZSOLDOS 2011. 27.42.141.

TÉTÉNY-NEM: ORSZÁGBÍRÓ 1207. 1212-14. MEGYÉSI SPÁN 1206-12. 1214. ZSOLDOS 2011. 28.126.138.146.162.197.

amikor nemcsak a Szemere és Baracska nemzetségek részvéte adatolt a politikai elitben, de a Csákok szerepére is van információnk, a Bors, Kölcse, Katapán nevek is előfordulnak vezető vagy fontos pozíciókban.

Óbuda és Attila

Királyi udvarhelyek a 12. században

Anonymus és Óbuda a Gesta által sugallt szoros kapcsolatában lényegében egyetért a kutatás. Györffy György már régen észrevette, hogy a Gesta földrajzi névanyagát térképen ábrázolva két terület reprezentálása a leghangsúlyosabb, Óbuda a Csepel-szigettel együtt és a Felső Tisza-vidék. Györffy szerint a 12. században minden vármegyében megtalálható királyi udvarhelyek között Óbuda és a Csepel-sziget kiemelkedését a Gestában a III. Béla és Imre idején ismert helyzet magyarázhatja. Bár Béla Esztergomban épített palotát, de Barbarossa Frigyessel mindkét helyre ellátogatott. Imre ugyan Óbudát eladományozta, de a Csepel-szigeti udvarhely mellett kialakította a sárospataki uradalmat. Mindez Györffy szerint azt jelenti, hogy a Csepel-sziget és „Ketelpataka” Gesta-beli szerepeltetését a két Imre-kori fő udvarhely magyarázza.”³⁹⁹ A régészeti adatok és az írott források azonban arról tanúskodnak, hogy a Csepel-sziget már a 11. században fontos udvarhely lehetett: „...a Szabad kikötő területén megtalált és teljesen feldúlt nagy temetőt pedig már XI. századi királyi központ szolgálatára kötelezett falu népe használta. A szigetet XI. században királyi szigetnek nevezték, és arra is van adat, hogy itt őrizték a király egyik ménését.”⁴⁰⁰ A Nagysziget már Szent István óta otthont adott a királyi ménesnek, így feltehető, hogy királyi udvarhely is létezett már akkoriban.⁴⁰¹ Anonymus állítását arról, hogy Ketelpataka I. András óta fontos királyi udvarhely volt, írott és régészeti adatok is megerősítik. Szűcs Jenő Sárospatak kezdeteivel foglalkozó tanulmányban a mai plébániatemplom mellett előkerült, a veszprémi székesegyházzal és a segesdi parochiális egyházzal egyezően Szent Mihály titulusú, a veszprémihez hasonló 11. századi rotunda és a pataki egyház feltehetően ettől örökölt, az egész középkoron át a királyi magánegházakhoz hasonló kiváltságos helyzetével támogatta meg az I. András-kori pataki királyi uradalom anonymusi hagyományát.⁴⁰² Csepel és Ketelpataka Gesta-beli említése tehát aligha egyértelmű bizonyíték Imre király kora mellett.

399 GYÖRFFY GYÖRGY 1970A. 10.

400 IRÁSNÉ MELIS KATALIN 1999. 291. IRÁSNÉ MELIS KATALIN 1983. 15.

401 GYÖRFFY GYÖRGY 1998. 191.

402 SZÜCS JENŐ 1993. 1-13.

Bácsatyai Dániel a Györffy által hangsúlyozott *amor del natio loco* elvét elfogadva úgy vélekedett, hogy akár helyes, akár nem Györffy azonosítása Péter óbudai prépostról, a mesternek itt, hasonlóan Geoffrey-hez, bőven lehetett alkalma az antik romok között felidézni Nyugat-európai szellemi társaiéhoz hasonló rajongását az antikvitás iránt. Kiemelte azt is, hogy Óbuda megjelenítése összhangban állt a Gesta politikai céljaival. Antik romjaival jogi szempontból hidat alkotott az Attilát, Árpádot és jó emlékezetű Béla királyát elválasztó évszázadok között, emelve a dinasztia tekintélyét.⁴⁰³ Veszprémy László az 1063-as magyarországi német hadjáratról és az 1064-1065-ös német szentföldi zárandoklással kapcsolatban írja, hogy „...a német hadjáratban, majd a zárandokúton az Attila-kérdés legjobb „szakértői” vettek részt, s első kézből tájékozódhattak a pannóniai helyszínek felől. Nyilván meg is találták, amit kerestek: a látott római romok meggyőzhették őket arról, hogy valóban Attila földjén járnak, s a romok az ő hajdani birodalmának a maradványai.”⁴⁰⁴ Így a Nibelung-ének 1200 körüli lejegyzését közel másfél évszázaddal megelőzően már Magyarországon is tudhattak az Attila-hagyomány pannóniai kötődéséről: első kézből, éppen akkor és éppen ott, amikor ez a lokalizáció kialakulhatott. Óbuda népe körében a tudós idegenek szóbeszéde gyorsan elterjedhetett: „Az anonymusi fama volante kifejezés Attilával kapcsolatban nemcsak a tudós német szóbeszédre, hanem az esetleges népi elbeszélésre, fabulae populares-ra is vonatkoztatható.”⁴⁰⁵ Veszprémy végül határozottan állást foglal a mellett, hogy 1200 előtt is kellett léteznie hazai hun/Attila-hagyománynak, de annak folyamatossága a honfoglalás előtti időkkel megkérdőjelezhető.⁴⁰⁶ Anonymus a latin *civitas Atthile* alak mellett négy alkalommal is a német *Ecilburgu* formát használja, ami a szerző német nyelvi ismereteinek hiányát figyelembe véve a mondanakör korabeli német eredetére egyértelmű bizonyíték Veszprémy szerint. Erre Anonymus maga is utal: „...que per linguam Hungaricam dicitur nunc Buduvar et a Theotonicis Ecilburgu vocatur.” A magyar *Budavár* alak arab átírásban 1154-ből fennmaradt Al-Idrisi munkájában is.⁴⁰⁷ Veszprémy egy nagyon fontos, az Attila-hagyománynak a 12. század közepi Óbudához kötődését bizonyító adatra is felhívta a figyelmet, a korabeli német *Kaiserchronik* beszámolójára. Eszerint Budán (*ze Ovene*) temették el Attilát, a hun király, Attila pedig itt ölte meg testvérét, miután Buda, fivére tiltása ellenére, a saját nevére nevezte el a várost. Veszprémy hangsúlyozta, hogy „...a magyar Névtelen a magyar királyi székhelynek az Attila-hagyományba való beemelését tekintette elsődleges feladatának.”⁴⁰⁸ Veszprémy szerint jogos az a nézet, mely

403 BÁC SATYAI DÁNIEL 2013. 312.

404 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2013. 32.

405 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2013. 42.

406 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2013. 43.

407 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2013. 34-35.

408 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2013. 32.

szerint Árpád alakjának megrajzolásakor Anonymus saját Attila olvasmányai-ból is meríthetett.⁴⁰⁹ Óbudán tehát már a 12. század közepén is léteznie kellett valamilyen erődítménynek, talán éppen az Attilához kötött nagyszabású romok nyújtották a Budavár névalak megszületésének indítékát. Anonymus névhaszná-lata nemcsak a magyar elnevezés szempontjából korszerű a 12. század közepére nézve, de a német névalak szintén ismert lehetett már ekkoriban.

Györffy a királyi főegyházakat vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy Anonymus földrajzi ismeretei Óbuda vonatkozásában minden mást túlszárnyal-nak. Szerinte P. mester III. Béla jegyzőjeként jól ismerhette ugyan Óbudát, mint királyi udvarhelyet, de számos más udvarhely létezése mellett az sem erősíti meg ezt a magyarázatot, hogy már Imre király eladományozta udvarházát az itteni prépostságnak. Györffy a valódi magyarázatot Óbuda kiemelkedésére abban a körülményben lelete meg végül, hogy a 12. század második felében rendre királyi jegyzők kerültek a budai préposti székbe. Így 1164-ben Barnabás, aki előtte kirá-lyi jegyző volt, 1178-ban Boleszló, aki korábban királyi oklevelet állított ki, majd 1186-ban Adorján, aki 1185-ben jegyzőként, később kancellárként szerepel.⁴¹⁰ Spekner Enikő az 1180-as években kiformalódó királyi kancelláriát vezető óbu-dai prépost, Adorján nevéhez köti a királyi udvar és a prépostság szorossá váló kapcsolata folytán Óbuda szerepének felértékelődését, királyi székhely jellegé-nek kialakulását. Jóllehet maga is hangsúlyozza, hogy feltevésének ellentmond III. Béla esztergomi palotaépítése, amely a királyi székhely esztergomi helyét támogatja, két érveléssel mégis megerősíthetőnek véli azt. Frigyes császár óbudai vendégül látása önmagában ugyan még nem utal az itteni udvarház kiemelkedő jelentőségére, azonban Spekner szerint Attila városának kiemelt kezeléséből a Gestában Óbuda Anonymus-kori kiemelt szerepére következtet. Azt is hangsú-lyozza, hogy a fehérvári analógia (Zsoldos Attila kutatásai) nyomán elképzelhe-tő, hogy a királyi udvarháznak a prépostság adott otthont. Újabb, több szerzős tanulmányában ír arról, hogy Anonymus *domus ducalis*-a⁴¹¹ az óbudai királyi vár felépítése előtti időben, II. András egy keltezetlen oklevelében *domus regia* né-ven szereplő királyi kúriával lehet azonos, amely III. Béla idejében Barbarossa Frigyes fogadására is alkalmas volt.⁴¹² Anonymus Attila korára vonatkoztatott leírása a római romok felújításáról, királyi székhely kialakításáról, lovagi tornák és lakomák rendezéséről azonban nem csak III. Béla és II. András korára kép-zelhető el, ahogy a szerzők feltételezik, hanem már III. István, de akár II. Géza korában is hasonlóan kiemelt szereppel bírhatott e helyszín, amit a prépostság kiépítésének legfontosabb lépése, felújítása, gazdag megadományozása bizonyít,

409 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2013. 36.

410 GYÖRFFY GYÖRGY 1970A. 11.

411 SRH I. 99.

412 B. SZABÓ JÁNOS-KANYÓ FERENC-SPEKNER ENIKŐ: Hogyan kerülhetett Sicambria Óbudára? Egy hagyomány genezise. Budapest Régiségei XLVIII. 2015. 189-202. 192.

éppen II. Géza által. A szerzők is hangsúlyozzák az óbudai révátkelő fontosságát II. Géza korában, amit a király adományába foglalt hajóvám igazol.⁴¹³ Írott forrásban ugyan csak Kézainál jelenik meg elsőként Sicambria azonosítása Óbudával, Viterbói Gotfried munkája nyomán, azonban a magyar krónikában pontosan nem datálható feltűnése lehet korábbi is Kézai szövegénél.⁴¹⁴ A magyar-francia kapcsolatok II. Géza-III. Béla-kori kiépülése egybeesik Viterbói Gotfried tevékenységével, a német szerzőnél megjelenő azonosítás forrása kereshető a 12. század második felében élénkké váló francia-magyar kapcsolatokban is, amelyeknek a krónikában számos más nyoma is van. A magyar királyok 11-12. századi itineráns életmódját okleveles adatok alapján vizsgáló Veres Kristóf György eredményei szerint az óriásvármegyék megszűnésével az udvar mozgása előbb a Medium Regni-be szorult vissza (Esztergom-Óbuda-Fehérvár), majd Óbudára. A szerző hangsúlyozza, hogy a királyi udvar valódi vándorló életmódja a 12. század közepére megszűnt. Óbuda II. András idején alakuló székvárosi pozíciója nem egy csapásra, a novae institutiones kapcsán alakult ki, hanem évszázadnyi hosszúságú, lassú változás nyomán. Óbuda szerepe fokozatosan nőtt meg, az évek előrehaladásával egyre több időt töltött ott a királyi udvar.⁴¹⁵ E folyamat leghangsúlyosabb állomása az óbudai prépostság 1148-as gazdag megadományozása, épületeinek újjáépítése és a királyi ház ekkora valószínűsíthető felépítése lehetett. II. Géza gyakori hadjárataihoz kitűnő kiindulási pontot nyújthatott az (Ó) budai gyülekezőhely, hiszen az országon belüli centrális fekvése folytán nemcsak a hadak összegyűjtését könnyíthette meg, hanem az egyik legfontosabb dunai átkelőhelyként az Orosz kapu és a Zimony és Nándorfehérvár felé haladó utak kiindulópontja is volt. Ugyanakkor még fia, III. Béla is Esztergomban építette meg új palotáját, Óbuda még ekkor sem volt kizárólagos királyi tartózkodóhely. Ebben az átmeneti állapotban a Gestának a korabeli főúri elit politikai törekvéseit propagáló alapcélja mellé jól illeszkedhetett a szerző számára kedves Óbuda székvárosi szerepének hangsúlyozása.

Spekner a II. Géza 1148-as adománya nyomán megnövekvő jelentőségű prépostság előljárói közül csak Adorján prépostot említi, mint akinek személye szorosan kötődik az uralkodóhoz, ám az első ilyen személyiség éppen Barnabás, királyi notárius, 1162-től (ó)budai prépost, az 1148-as oklevél scriptora volt. Az (ó)budai királyi ház III. István idején is fontos szereppel bírhatott. A király több oklevele esetében valószínűsíthető, hogy ezen a helyen keletkezett, ugyanis az aktuális budai prépost is a jelenlévők között szerepel: Boleslaus Budensis Prepositus⁴¹⁶ és Barnabas Budensis Prepositus.⁴¹⁷ Joggal feltehetjük, hogy a III. Béla személyére és

413 B. SZABÓ JÁNOS-KANYÓ FERENC-SPEKNER ENIKŐ 2015.192.

414 B. SZABÓ JÁNOS-KANYÓ FERENC-SPEKNER ENIKŐ 2015. 191.

415 VERES KRISTÓF GYÖRGY 2014. 364-383, különösen 382-383.

416 1162 RA 101. CAH 29; 1162-72? CDH VII. 1. 161-163. RA 124.

417 1164k/1166-68 RA 106. CAH 35; 1178. Magyar Történelmi Tár 3. sorozat 21. kötet 1898.

korára értelmezett anonymusi hely: „... (Attila) a Duna mellett a hévizek fölött a király egy székhelyet (regalem locum) épített az ott talált régi épületek (értsd római romok) megújításával, majd az egészet igen erős fallal vették körül, amit magyarul Budavárnak, németül „Ecilburg”-nak neveztek.” valójában a prépostságot kivételes jelentőségre emelő, ennek kapcsán ott királyi székhelyként is funkcionáló udvarházat emelő II. Géza személyére vonatkozik. Az is kézenfekvőnek látszik, hogy a király, vagy már annak fia, III. István nem véletlenül tette óbudai préposttá két évtizeden át hűséges emberét, Barnabást. A kiemelt személy kiemelt helyre került.⁴¹⁸

Mire használja a Névtelen a múltat?

A Gesta színpadán az Álmos-ág honfoglalása

Régóta ismert megállapítás, hogy a Gesta nem a magyar honfoglalás történetének hiteles vagy arra törekvő leírása, hanem saját kora politikai-társadalmi törekvéseinek propagálását célozza, a honfoglalás történetét annak keretként felhasználva. Számos 12–13. századi esemény, hadjáratok, társadalmi mozgalmak felmerültek a Gestában leírtak azonosítására, ám ezek többségét a mű kronológiai helyzetének meghatározása szempontjából vizsgálták. Úgy vélték kutatóink, Anonymus csupán a honfoglalás általa nem ismert részleteinek bemutatására használta ezeket. Nem merült fel az a lehetőség, hogy Anonymus saját kora aktuális eseményeit rendszerszerű összefüggésben aktuálpolitikai üzenetként használhatta Gestájában. A Gesta létrejöttét magyarázó hipotézisek nem nyújtanak választ arra az alapvető problémára, hogy szerzőnk miért a honfoglalás eseményeit és helyszíneit használja mondanivalója kifejtésére, maga a „honfoglalás” fogalma miképpen reflektálhat műve eszmei hátterére. Miért lehetett szükséges műve feladatának betöltéséhez éppen a honfoglalás történetének felhasználása? Úgy vélem, mind a konkrét események, a földfoglalások és adományozások, mind a honfoglaló ősök származása, politikai és katonai ereje, függetlensége konkrét és szoros kapcsolatban áll saját kora bel- és külpolitikai viszonyaival és törekvéseivel.

A 7. caput fiktív történetének, Álmos kijövetelének Szkítiából, a hét vezér mellett nagybátyával és a szövetséges népek sokaságával, valós történeti előképe II. Béla sógorának, II. Géza nagybátyának, anyja testvérének, Belus bánnak kiemelkedő kormányzati szerepe lehet, valamint Béla nagyon sikeres szövetségpolitikája.⁴¹⁹

418 SPEKNER ENIKŐ 2010. 4.

419 MAKK FERENC 1994B. 236.

A 8. caput fiktív történetében Álmos fejedelem legyőzi az oroszok által segítségül hívott kunokat, akik meghódolnak neki. Ennek történelmi háttere Álmos herceg bátyjának, Kálmán királynak az oroszok által segítségül hívott kunoktól elszenvedett súlyos 1099-es veresége lehet, amelynek megbosszulását tizenhét évvel később még fiára, II. Istvánra is ráhagyományozta.⁴²⁰ Anonymus e helyen a Kálmántól megvakított Álmos herceg és utódai hadi kiválóságát, uralomra alkalmasabb mivoltát hangsúlyozhatja. Hatásos színezése ennek Álmos fejedelem beszéde a kutyáikhoz hasonló oroszok és kunok azonnali megjuhászkodásáról uruk szavára, a francia reneszánsz jegyében a perzsa királyokat és Nagy Sándort is legyőző szkítákat emlegetve.

A 8. caput másik fiktív története Kijev városának meghódolása, a kijevi és szuzdali fejedelem adófizetése Álmos fejedelemnek. A kijevi rusz fejedelem meghódolása a kijevi fejedelem unokája, II. Béla és II. Géza trónjának követelője, Kálmán király állítólagos fia, Borics megalázása, alávetése miatt lehet fontos. Az adófizetésnél Kijev és Szuzdal fejedelmeinek kiemelése pedig egyedül Jurij Dolgorukijra utalhat, aki Borics nagybátyjaként, II. Géza és sógora, Izjaszláv fő orosz ellenfeleként, 1125-től vlagyimir-szuzdali, Izjaszláv ellenében 1149-től 1151-ig és 1155-től 1157-es haláláig kijevi nagyfejedelem volt.⁴²¹ Borics mind II. Béla, mind II. Géza idején jelentős külföldi támogatókkal az Álmos-ág királyainak uralmát komolyan veszélyeztette. Borics jelentős hazai támogatottsággal bírt, hiszen az 1132-es Sajó menti támadásakor az előkelőket Borics fattyú mivoltáról kikérdező Béla király nagyszámú bizonytalankodót mérsároltatott le. Kálmán törvényes leszármazottjaként való elismerése az egyenes ági öröklés elve előtérbe kerülésének ezen időszakában uralmának legitimitását kérdőjelezte volna meg. A vak Béla számára Borics testileg alkalmasabb mivolta is súlyos veszélyt jelentett, éppígy a gyermekként uralomra kerülő II. Géza számára. A Borisz-párt egyik vezetője, Sámson (Torda apja) mondta II. Bélának a Sajónál: „Mit csinálsz a királysággal, te nagyon hitvány kutya!? Hasznosabb lenne, ha urad, Borisz bírná a hatalmat, és te élj kolostorban, miként atyád élt.”⁴²²

13. caput fiktív története szerint Álmos még életében, előkelői belegyezésével fiát, Árpádot fejedelemmé teszi. Történeti háttér: Kálmán után II. Béla, II. Géza és III. István jelölték utódaiknak fiaikat, sőt utóbbi két esetben társuralkodóként is megjelennek.⁴²³

A 18. caput fiktív története szerint a Borsod és Bars várát is felépítő Bors a Zólyom-erdőben emel kőből és fából erődítéseket, hogy a csehek vagy lengyelek

420 FONT MÁRTA 1980. 33–39.

421 FONT MÁRTA 1980. 33–39.

422 SRH I. 450.

423 II. Béla másodszülött fia. László boszniai herceg. így Géza kijelölt trónörökös lehetett: RA 74; 1152-ben Géza uralkodott fiával. István herceggel: CAH 24; 1169-ben III. István ad ki oklevelet maga és fia nevében: RA 113.

ne tudjanak a magyarok országába betörni.⁴²⁴ E két néppel a 11. század közepétől békés, sőt szövetségi kapcsolatokról beszélhetünk egészen II. István koráig. A feszült viszony kifejezetten a 12. század első felére jellemző. A csehek század eleji nyugat-felvidéki pusztításai mellett a magyar-lengyel viszony nyílt összeütközésbe éppen Bors földjén, a Sajónál torkollott, amikor a lengyelek 1132-ben Boriszt támogatva törtek be az országba. II. Géza korától (1149-1150) viszont egészen 1189-ig nincs nyoma szorosabb magyar-lengyel kapcsolatnak, 1189-ben már újból szövetségi, nem ellenséges a viszony, a 13. századtól már élő a lengyel-magyar barátsági eszméje.⁴²⁵ Az előkelők által II. István ellenében királlyá tett, majd Bizáncba száműzött, és ott az Álmos-párthoz csatlakozhatott Bors comes joggal szerepelhet itt.⁴²⁶

A 22. caputban Anonymus Árpád országának határaként a Meszesi kaput jelöli meg. Említése amint feljebb láttuk, aligha magyarázható a Gyalu legyőzését tárgyaló fejezet utólagos betoldásával. Az Erdélybe vezető sószállító út, a Királyuta hágóját jelölheti, amely elsőként 1165-ben szerepel oklevélben *porta Meches* néven, az Álmos herceg által 1106 előtt alapított bencés monostorral együtt. Említését e fontos földrajzi pontnak közismert kötődése Álmos herceghoz indokolhatta.⁴²⁷

A 35. 36. és 37. caputok fiktív történetében Attila király halála után a csehek fejedelme foglalta el a Vág, Garam, Morva folyóktól a Dunáig terjedő földet. A csehek nyitrai jelenléte, elűzésük Álmos fia vezéréitől azzal magyarázható, hogy Nyitra városát a nagy rivális Kálmántól 1109-ben foglalta el Szvatopluk cseh király, de fia, II. István csehek elleni veresége az Olsavánál, szintén közrejátszott a motívum megszületésében.⁴²⁸ Az olsavai ütközet krónikabeli leírása újabb vélemény szerint inkább a II. Istvánnal szemben ellenséges érzületű Álmos-ági krónikairó beállítására lehet. Az író a csehek feletti győzelmet a nádornak tulajdonítja a király helyett, a csatát pedig valószínűtlen fordulattal zárja le a csehek győzelmével.⁴²⁹ Az ütközet a valóságban talán döntetlen lehetett, viszont a Gesta kikövetkeztethető, a krónikához hasonló álláspontja megerősíti a szerző érintettségét II. István és II. Béla ellentétében.

A 38-39. caput fiktív történetében a krónikák morva Szvatoplukja szerepében a bolgár Salán a magyarok fő ellenfele. A névcseré azzal magyarázható, hogy II. Béla nagyapját, Álmos herceg apósát, a kijevei fejedelmet szintén Szvatopolknak hívták, akinek nevét aligha lett volna szerencsés a magyarok ellenfeleként szerepeltetni.⁴³⁰ A Salánnak ajándékba küldött 12 fehér ló egyetlen 12. századi magyar párhuzama az 1134-ben Lothár császárnak II. Béla követe, Péter fehervári püs-

424 SRH I. 76.

425 KRISTÓ GYULA 2000. 1-18.

426 MAKK FERENC 1972. 31-49.

427 CAH 32, RA 107; BENKŐ ELEK 1994.

428 KRISTÓ GYULA 1986A. 73-74.

429 SZABADOS GYÖRGY 2007. 153-156.

430 Álmos herceg 1104. augusztus 21-én vette feleségül Predszláva hercegnőt. II. Szvatopolk kijevei nagyfejedeleme lányát. akitől három gyermeke született. MAKK FERENC 1994A, 40.

pök által ajándékba vitt két fehér paripa.⁴³¹

A 38, 39, 40, 41, és 42. caputok fiktív történeteiben a görög császár nyújt katonai támogatást Salán fejedelemnek, a görögök az alpári ütközet után a Görög-révnél menekülnek. Ezt követi Bolgárfehérvár, Bulgária hódoltatása, Konstantinápoly ostroma. A 45. caput Barancs, Szeredőc, Bazil-kapu, Philippopolisz, Neopatrász, Durazzó magyar hódoltatásáról szól. Az események történelmi hátterében az 1150-es, 1160-as évek magyar-bizánci hadjáratai állhatnak, különösen az 1164-es, amikor Manuel Bácsig jutott. A Gesta Alpárját az Újvidék melletti településsel, a Görög-révet a Bács közelében található Geréci révvel azonosíthatjuk. A 12. század első felétől számos magyar hadjárat hatolt be mélyen az Észak-Balkánra, egészen Szófiáig.⁴³²

A 42. caput fiktív története, a Bazil-kapu, Rácföld, Spalato és egész Horvátország hódoltatása Álmos herceg horvát királyságának, Dalmácia, Spalato, Bosznia és Ráma II. Béla általi visszahódításának hangsúlyozásaként kerülhetett a Gesta lapjaira. Zolta fejedelem határkijelölése (Göncöl-hídja, Dalmácia, Spalato, Basil kapuja, Szerdika) a 12. század közepi állapot, II. Béla és II. Géza hadjáratainak hű tükré.⁴³³

A 48-49. caput fiktív története a rómaiak pannóniai uralmáról, legyőzéséről és menekülésükről szól a Lapincs folyón át, Németországba. A rómaiak és a németek összekapcsolása a Német-római Birodalomra utal, történeti hátterében II. Géza 1146-os döntő győzelme kereshető a németek ellen és azok menekülése a Lajtánál.⁴³⁴

Hylaris dator: a jegyző Béla királya

A Gestában a honfoglalás harcaiként beállítva megörökített 12. századi események Kálmán és Álmos utódainak küzdelméhez kapcsolódnak tehát. Álmos első fejedelemként való beállítását már Jakubovich Emil a Gesta történetének Álmos herceg személyéhez való kapcsolódásával magyarázta.⁴³⁵ Joggal, hiszen fia, a honfoglaló Árpád első fejedelemségének 10. század közepi magyar hagyomá-

431 CFHH I. 442.

432 KRISTÓ GYULA 1986a. 89. 75. 77-78. 83. 96-97.

433 PAULER GYULA 1899. II. BÉLA: 237-249. II. GÉZA: 249-294. HÓMAN BÁLINT-SZEKFÜ GYULA 1928. II. BÉLA 370-372. II. GÉZA: 372-381. MAKK FERENC 1978. 3-24. KRISTÓ GYULA 1986a. 77-88. II. GÉZA. FONT MÁRTA 1980. 33-39. MAKK FERENC 1980. 41-56. KRISTÓ GYULA-MAKK FERENC 2000: II. BÉLA 177-188. BOSZNIA: 187. II. GÉZA: 189-204. ROKAY PÉTER 1994, 122. ROKAY PÉTER-TAKÁCS MIKLÓS 1994, 123-124.

434 KRISTÓ GYULA 1986a. 79.

435 SRH I. 40. 3. lj.

nyát egykorú forrásunk, a *De Administrando Imperio* (DAI) bizonyítja.⁴³⁶ A nemzetségs Álmos első fejedelemsége a pogány-kori kettős fejedelemség rendszerét nem ismerő, a mitikus nemzetségsöt az első fejedelemmel azonosító Anonymus találmánya lehet. A 6. caput fiktív története, Álmosnak a Gestában mesterien kihangsúlyozott kiválasztottsága csak Álmos herceg utódainak, a vak II. Bélának és a kisgyermek II. Gézának, a német császártól elismert Kálmán-örökös Borisztól és II. István kijelölt örökösétől, Saultól is fenyegetett legitim uralmának igazolását szolgálhatja. Feltűnő a párhuzam a két Álmos története között. A Gesta szerint Álmost fejedelemmé (dux) az előkelők közös akaratukból tették, származása okán, utódaira is érvényesen, Álmos herceg (dux) fiát, a vak Bélát az előkelők éppígy közös akaratukból tették királlyá származása és élő örököse (II. Géza) okán, Saul ellenében.⁴³⁷ A vérszerződés büntetése a királyi családban vizsályt szító, Álmos és Béla megvakításában bűnös Kálmán- és Borics-párti előkelőknek az aradi gyűlésen (1131) és a Sajónál (1132) történt példátlan, tömeges legyilkolására utalhat.⁴³⁸ Az Álmost/Bélát megválasztó előkelőknek a vérszerződésben biztosított örökös helye a tanácsban és a méltóságokban szintén nem elvi útmutatás, tényleges elitváltásra utalhat. II. István önkényével szemben II. Béla és II. Géza idején a királyi tanács komoly súllyal bírt a döntésekben. Az olsavai csata és a halicsi hadjárat eseményei arra utalnak, hogy a tirannus II. István csökkenteni akarta a legfőbb előkelőket tömörítő királyi tanács befolyását. A vak II. Béla viszont rászorult környezete támogatására. Az aradi gyűlés összehívásának célja II. Béla uralma társadalmi bázisának szélesítése lehetett, ezért vehettek azon részt a szegényebb közrendűek is, akár csak az 1060-61-es fehérvári I. Béla-féle népgyűlésen. Ez adott alkalmat a király és apja megvakításában elmarasztalható főurak lemészárlására, amely az Álmos-ági főurak hatalomátvételéhez volt szükséges. Jóllehet a krónika szerint a király javaikat a székesegyházaknak adományozta, saját világi hívei, az Álmos-párti főurak is bőségesen részesülhettek a hatvannyolc előkelő birtokaiból.⁴³⁹ II. Béla kormányzata új honfoglalást hajtott végre: tabula rasa történt az elit körében.⁴⁴⁰ A magyarok minden fontos ügyet körülményesen megtanácskoztak II. Géza korában is.⁴⁴¹ Amint a korabeli oklevelek is rögzítik, a döntések „communi consilio” történtek, ahogy az a Gestában is olvasható!

A Prológus „bone memorie Bele regis notarius” titulusa az oklevelek „notarius regis Barnabas” (1146), „notarius Barnabas...scripsit” (1150) megnevezéseivel

436 I. erre részletesen: TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ 2015. 201–214.

437 II. Béla trónra kerülésére lásd: MAKK FERENC 1972. 40–48.

438 SRH I. 447–451.

439 MAKK FERENC 1972. 41. 46. 110. l.j. SRH I. 447.

440 MAKK, FERENC 1989. 40.

441 „In hoc tamen Grecorum imitantur sollertiam quod nullam rem magnam sine crebra et longa consultatione adgrediuntur.” FREISINGENI OTTÓ: CFHH III. 1767.

formailag megegyezik, az oklevélformulák használatához hasonlóan a hitelességre törekvés jele.⁴⁴² Az Álmos-ág uralmát megalapozó Béla király személye hitelesíti a Gestát, de nem feltétlenül valóságos, szemben az oklevelek kiadóiként megjelölt uralkodókkal. A királyi hatalom apai örökség jogán történt elnyerésének hangsúlyozása egyedül II. Géza idejében jelenik meg az oklevelekben. Az Álmos-ági királyok, II. Géza, III. és IV. István esetében az intitutatio-nak több esetben része a királyi hatalomnak apától az uralkodóra szállásának kiemelése. Barnabás okleveleiben ez kiegészül az örökség jogának rögzítésével: „sceptra paterni regni iure hereditario obtinens” vagy „regnum paternum iure hereditario obtinens”. Becen, III. István jegyzője már nem használja ezt a kitételt. Barnabás utódai kivétel nélkül az uralkodói hatalom isteni eredetére hivatkoztak „Deo gratia rex”.⁴⁴³ II. Béla személye II. Géza okleveleiben és a Gestában is az Álmos-ág hatalmának megalapítása miatt bírhatott meghatározó fontossággal. Az Álmos-ág jogszerű uralmának elvi megalapozásaként íródott Gesta szerzője az oklevelek módjára hivatkozik (fiktív?) királyára. Az oklevélformulák, a notariusi cím és Béla király (fiktív?) személye a tőle származó Álmos-ág fiktív honfoglalás-történetét hitelesíthetik.

Míg a Gesta nem pontosítja Béla király személyét, az oklevelekben többször megtalálható az uralkodó apjának vagy sorszámanak megjelölése is. II. Géza esetében 20-ból 14 oklevélben nincsen pontosabb identifikáció, III. Béla esetében viszont 24-ből csak 11 oklevélből hiányzik ez a megjelölés. III. Béla tehát már az esetek felében pontosította önazonosságát.⁴⁴⁴ A Gesta olvasói számára egyértelműnek kellett lennie, melyik Bélára gondolhat a szerző. Géza esetében aligha lehetett ez kétséges, ám III. Béla azonos nevű nagyapját mindössze 30, öt azonos nevű unokája, IV. Béla, csupán 40 évvel követte a trónon. Az egy-egy nemzedéknél alig hosszabb időközök mindenképp igényelték volna a pontosabb identifikációt. Enélkül egyedül az I. Bélát 70 évvel követő II. Béla személye nem lehetett kétséges. Egyedül II. Béla adományozott a Gesta Árpádjához hasonlóan, áldomást téve, szinte naponta lerészegedve birtokokat híveinek. A krónika szerint Béla mámoros jókedvében sokszor meggondolatlanul adakozott: szó szerint illik rá a Gesta Álmosának jelzője, a *hylaris dator*.⁴⁴⁵ Az Aradon kivégzett Kál-

442 RA 73. 78.

443 KUBINYI ANDRÁS 1975. 73-74.

444 II. Béla 2 esetben a sorszám. ebből az egyik oklevél az apa nevét is megadja. 3 esetben nincsen sem az apa. sem a sorszám megjelölve. RA 59. 63. RA 60. 61. 66. II. Géza 4 esetben a sorszám. 2 esetben az apa identifikálja. 14 esetben nincsen sem az apa. sem a sorszám sincsen megjelölve. RA 77. 84. 94. CDH II. 138-140. RA 85. 93. RA 69. 70. 71. 72. 73. 74. 76. 80. 81. 82. 83. 86. 87. 92. III. Béla 6 esetben a sorszám szerepel. 5 esetben sorszám és apa. 2 esetben az apa. 11 esetben nincsen sem az apa. sem a sorszám megjelölve. RA 136. 138. 142. 144. 146. CAH 48. RA 131. 136. 140. 148. 151. RA 157. 159. RA 129. 130. 133. 137. 139. 147. 149. 152. 154. 155. CAH 50.

445 SRH I. 452.

mán-párti főurak birtokait a székesegyházaknak adományozta a király. Feltehető, hogy ekkor a király világi hívei is kaptak javakat.⁴⁴⁶

Az oklevéladást II. Géza és III. István idejében magához vonó királyi kápolna francia tanultságú, írói vénájú jegyzője az oklevelekkel egyenrangúnak számító, ám a befolyásos igénylők teljes körét kiszolgálni képes eljárást választva egy, az első foglalat hitelesnek tűnően megörökítő, narratív történeti jellegű írásművet alkotott. Ebben az Álmos-ági előkelők régi és Arad után nyert új adománybirtokaik biztosítására irányuló igénye az Álmos-ági uralkodók legitimációs kényszerével összekapcsolva egymást kölcsönösen megerősítő eseménysorozatként jelenik meg. Az Aradon kivégzett Kálmán-kori elit helyébe lépő előkelőségek ősfoglalásának írott bizonyítéka a néhai Béla király nevével oklevélszerűen nyert hitelesítést. Az Álmos-ág és híveik jogbiztosítása hivatalos formulákkal narratív forrásban nem szokatlan jelenség abban a korban. Az elbeszélő források az oklevél nélküli korban primer szerepet élveztek.⁴⁴⁷ Még Nagy Lajos is a (Hartvik-féle) Szent István-legendából akarta megtudni a karakói vár jobbágysai és népei jogait.⁴⁴⁸

A Névtelen személye

Venerabilis N. – N. Strigoniensis ecclesie archiepiscopus

A szerző nevének „P” rövidítését Jakubovich Emil állásfoglalása nyomán egy „P” kezdőbetűs személynév rövidítésének, szíglájának értelmezi a kutatás. Jakubovich érvelésében perdöntő bizonyítéknak fogadták el, hogy a kivakart előlapon a jelenlegi kezdőlap szövegének maradványa mutatható ki, ezért az „előbb mondott” értelmezés valószínűtlen, hiszen nem mutatható ki az eredeti kezdőlapon a szerző megnevezése. A Gesta azonban csupán 13. századi másolatban maradt ránk, így a kezdőlap vonatkozásában Jakubovich észrevétele nem lehet perdöntő. Az egyetlen fennmaradt példányban olvasható „Pdictus” kifejezés Fejérpataky László észrevételének megfelelően írástörténeti alapon „Predictus” alakban értelmezhető.⁴⁴⁹ Jakubovich „P. dictus” javaslata a szintén indokolt „Predictus” javaslattal szemben a jegyző személyének azonosításához az új olvasat által nyújtott lényegi előrelépés miatt vált széles körben elfogadottá. Elfogadható azonosítás ennek ellenére azonban nem született, holott a 12. századi királyi jegyzők elég jól

446 MAKK FERENC 1972. 46. 110. l. j. SRH I. 447.

447 KRISTÓ GYULA 1969. 21.

448 KRISTÓ GYULA 1969. 23.

449 KRISTÓ GYULA 1994. 8.

ismertek. A kisebb időbeli hiátusok mellett (pl. 1138–1141) a kutatás ezért azt a jelenséget próbálta meg kiaknázni, hogy az 1180-as évektől kezdve több jegyző is működött egy időben a királyi kancellárián, akik között valóban „névtelenül” megbújhatott Anonymus is. A „P” kezdőbetűs személyekkel való azonosítás nemzedékek óta sikertelen próbálkozásai után a kutatásban az a vélemény alakult ki, hogy a Gesta koncepciójának megismeréséhez a szerző személye a szóba jöhető személyek kevésbé ismert életpályája miatt nem bír jelentőséggel.⁴⁵⁰

A Gesta bemutatott keletkezési körülményeihez jól illeszkedő életpályájú Barnabas notarius Konrad Heilig által felvetett személyét nevének „B” kezdőbetűje mellett azért vetette el a kutatás, mert úgy vélték, II. Géza jegyzőjeként az egykori II. Béla jegyzőjének aligha nevezte volna magát: „Általában alig képzelhető, hogy valaki, aki egy uralmon lévő király nótáriusa, csak azért, mert már annak elődje alatt is viselte ezt a tisztelet, az előd alatti hivataloskodásra hivatkozzék.”⁴⁵¹ A Gesta levél formájában íródott, Kristó szerint Anonymus azért nevezte magát a néhai Béla király jegyzőjének, mert a címzett, barátja, ebben a minőségében ismerte őt.⁴⁵² Könnyen elképzelhető, hogy, amennyiben a „Predictus” olvasat a helyes, a szerző művében eleve nem is nevezte meg magát, hiszen korábbi levélváltásukra is utalhat az „előbb mondott” kifejezés. Régi probléma az is, hogy szerzőnk miért nevezi magát a néhai Béla király jegyzőjének, hiszen e pozíció betöltői rendszerint magasabb egyházi méltóságba kerültek később. A név szerint ismert 12. századi királyi notariusok közül János egyidejűleg somogyi⁴⁵³ vagy dömösi prépost volt⁴⁵⁴, Barnabas egyidejűleg fehervári kanonok, majd (ó)budai prépost,⁴⁵⁵ Becen egyidejűleg prépost,⁴⁵⁶ Paulus egyidejűleg prépost, majd erdélyi püspök,⁴⁵⁷ Péter püspök,⁴⁵⁸ Adrianus erdélyi püspök,⁴⁵⁹ Kalán kancellár pécsi püspök lett,⁴⁶⁰ Katapan kancellár egyidejűleg fehervári prépost volt.⁴⁶¹ Ennek alapján Anonymus már notariusként kanonok lehetett, utóbb legalább préposti pozícióba kerülhetett. Hivatkozása korábbi, alacsonyabb rangjára, az elhunyt királynál betöltött pozíciójára csak e ténynek műve mondanivalójához való szoros kötődésével magyarázható.

Anonymus személyét és korának magyar társadalmában betöltött pozícióját illetően úgy vélem, Szilágyi Loránd Miklós esztergomi érsekben megtalálta a

450 KRISTÓ GYULA 1994. 8.

451 DOMANOVSKY SÁNDOR 1933. 54.

452 KRISTÓ GYULA 1994. 39.

453 KUBINYI ANDRÁS 1975. 62.

454 KARÁCSONYI JÁNOS 1928. 589–591.

455 CAH 26. 66. 35. 75.

456 KUBINYI ANDRÁS 1975. 62.

457 CAH 39. 81. 40. 82.

458 CAH 40. 83.

459 CAH 47. 96.

460 CAH 46. 92. 47. 96.

461 CAH 46. 92. 47. 96.

probléma megoldásának kulcsfiguráját. Miklós francia műveltségű klerikusai közül Kalán (1181, 1183) III. Béla kancellárja lett, utána a szintén az esztergomi káptalan tagjai közé tartozott Adorján lett királyi notarius, majd kancellár 1185-től. A következő két évtizedben, a királyi kancelláriában esztergomi kanonokok töltötték be a kulcspozíciókat. Okleveleikben sorra megtalálhatók a Gesta-ból ismert formulák.⁴⁶² Az első szíglás magánoklevél a Gesta ritmikus mondataival (1183) Miklós érseké, aki II. Géza idején a comes capellae tisztét viselte (oklevelekben 1148-1157/58), így ő volt Barnabás notarius főnöke. III. István idején váradi püspök lett (1163-1180), életét esztergomi érsekként fejezte be (1181-83). Ő koronázta meg apja életében, 1182-ben III. Béla fiát, Imrét.⁴⁶³ Barnabás személye több szempontból is figyelemre méltó. A királyi kancelláriának egyre szilárdabb szervezetére utal, hogy tizenkét évig (1146-1158), mindvégig Barnabás notarius és Miklós comes capellae szerepel az okleveleken. Barnabás 1156-ban fejeárvári kanonok, első példájaként a fejeárvári káptalan később törvény is biztosította szerepének a kancelláriában. 1158-ban pedig három oklevél is cancellariusnak nevezi, de munkája ugyanaz, írja és a comes capellae-vel együtt megpecsételi az okleveleket.⁴⁶⁴ 1166-68 táján III. István egyik oklevelének tanúsorában ott találjuk Barnabas Budensis p(re)positus-t.⁴⁶⁵ 1178-ban III. Béla oklevelében tűnik fel B. Budensis prepositus.⁴⁶⁶ Nem ő az egyetlen volt királyi notarius, aki óbudai prépost lett, a kutatók közül nem egy éppen e méltóság viselőjében kereste Anonymust, Gestájából kitűnő Óbuda és Fehérvár-környéki alapos helyismerete miatt. Barnabás személye több szempontból is unikális az Anonymus-jelöltek között. Egyedi módon majd másfél évtizeden át fogalmazta királya okleveleit, felkészültségét és széles látókörét jól jellemzi az a tény, hogy munkálkodása során vonta magához a királyi kápolna az oklevéladást. Különleges abban a tekintetben is, hogy hivatali főnöke, végig kollégája, szellemi társa, vélhetően barátja, Nicolaus comes capellae szíglája éppúgy N, mint Anonymus iskolatársáé és levelezésükből kitűnően szellemi társáé. Nicolaus joggal tisztelhető venerabilis-nak is, mint váradi püspök majd esztergomi érsek.

A Gesta több formulája két évtizednyi lappangás után, az 1180-as évek elején tűnik fel újra. Az 1156-os és 1158-as oklevelek scriptora, Barnabas notarius hivatali főnöke, a királyi kápolna vezetője, Miklós, 1180-tól esztergomi érsek udvarában nevelkedett klerikus, Kalán oklevelében tűnik fel 1183-ban az oklevél „pagina” neve. Kalán 1181-es oklevelében jelenik meg újból a Crowatie alak, az

462 SZILÁGYI LORÁND 1937. 182–187.

463 KUBINYI ANDRÁS 1975. 94.

464 FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1885. 24–27.

465 CAH 35. 75.

466 MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁR – 3. SOROZAT 21. KÖTET – 1898. 338-339. RA 129. Domanovszky érvelésével szemben így Barnabás már Szuzdal oroszországi hegemoniájáról is értesülhetett akár.

„in perpetuum” formulával együtt.⁴⁶⁷ Honnan kerültek elő egyszerre ezek a terminusok? Miklós klerikusai, Adorján, Kalán és Katapán hozták volna magukkal Franciaországból, ahogy Szilágyi véli? Sólyom Károly részletesen bizonyította, hogy a Szilágyi által azonosított esztergomi kanonokok nem lehettek azonosak a Párizsban tanult klerikusokkal.⁴⁶⁸ Fontos észrevétele Sólyomnak, hogy „A cancellária, s az ehhez szükséges testület 1185 körüli megalakulásakor a régi nótárius elnevezést a cancellarius cím váltja fel, a nótáriusok pedig egyszerre eltűnnek a szemünk elől.” Adrian volt az utolsó, aki használta.⁴⁶⁹ Notariusunk aligha működhetett 1185 után! Szilágyi szerint „Ez az érdekes találkozás figyelmeztetésül szolgálhat arra, hogy mily sokféle bonyolult úton vándorolhatott tovább egy-egy stílusmotívum, tehát mennyire helytelen csak egy nyomon elindulni, anélkül, hogy az egészet néznénk. Nem lehetetlen, hogy egyes kifejezések, melyek Gestánkban kapcsolatban Barnabás írásából annyira megkapták Heiliget, valóban tőle származtak és jutottak el Miklós érsek fiatal klerikusaihoz.”⁴⁷⁰ Barnabás kifejezéseit, amint Szilágyi sejteti, közel 20 év után N. élszóban adta volna át? Valójában Miklós, aki 1183-ban „N. Strigoniensis ecclesiae archiepiscopus”, lehet a Gesta Prológusában olvasható „venerabilis N”, aki a Gestát ajándékba kapta. Barnabást II. Béla küldhette tanulni külföldre, 1146-1158 (1162) között fiának jegyzőjeként példátlanul hosszú ideig szolgálta királyát. Hivatali tevékenysége és az esztergomi klerikusok által forgatott Gestája a királyi oklevelezés mintája lett. Nem lehetetlen, hogy az ösleges szerzője, aki munkája tanúsága szerint Anonymushoz hasonló pályát futhatott be és a Névtelennek személyes ismerőse is lehetett, azonos Miklóssal, aki még az 1170-es években, III. Béla első éveiben, váradi püspöksége idején alkothatta meg a Barnabással közös iskolájában elsajátított műveltségével saját krónikaszerkesztményét.⁴⁷¹

A Gesta megszületése talán nem független III. István és nagybátyjai konfliktusától. Megírását motiválhatta a gyermek III. István politikai-katonai gyengesége, szemben hősének, II. Gézának határozott, erőteljes vezetésével. Miklós, II. Géza kápolnaispánja (comes capellae) ugyanis IV. István egyetlen oklevelének tanúsorában már váradi püspökként szerepel. Azzal a Broccha curialis comessel egyetemben, akit Györffy az anonymusi Baracska-nemmel hozott összefüggésbe.⁴⁷² Ahogy Miklós, talán maga Barnabás is az alkalmasabbnak tűnő, „idoneus” II. Lászlóhoz, majd IV. Istvánhoz csatlakozhatott. A Gesta az 1160-as, esetleg 1170-es évekbeli óbudai prépostsága idején születhetett, amikor barátja, Miklós, váradi püspök volt. Szembeötlő Anonymus jártassága a váradi egyházmegyében,

467 SZILÁGYI LORÁND 1937. 183.

468 SÓLYOM KÁROLY 1966. 58-59.

469 SÓLYOM KÁROLY 1966. 61. 33. l.

470 SZILÁGYI LORÁND 1937. 183. 2. l.

471 KRISTÓ GYULA 1994. 100.

472 RA 102. CDH II. 165-167.

különösen a középkorban az egyházmegyéhez tartozó Kalotaszeg vidékén, amely egyetlen erdélyi helyszíne Gestája cselekményének. Gyakori levelezésük mellett személyesen is meglátogathatta barátját, régi iskolatársát, hajdani kollégáját. Nem lehetetlen, hogy a régi tervének megvalósítását sürgető Miklós a II. Géza halála után kialakult nehéz helyzetben, III. és IV. Istvánnak Bizánc fenyegető árnyékában lezajlott trónviszálya idején kérte fel barátját a honfoglalás történetének aktualizált formában történő megírására. A Gesta a legyőzhetetlen szkíta ősök elődeikhez hasonlatosnak mondott utódaiban kívánhatta táplálni a két Impériumtól független államiság lángját. Minden sorában tükröződik Álmos és Árpád utódainak, a szent királyoknak és hercegeknek az alájuk rendelt emberek és földek sorsát minden külső hatalomtól függetlenül elrendelő önálló hatalma. Éppúgy a hatalmi kérdés áll középpontban Árpád esetében, mint a krónika harcos Szent István képében.

A Gesta utóélete

Jóllehet Kézai a jelek szerint ismerte és használta a Mester művét, sőt a Tarih-i-Ungurusz tanúsága szerint 1543-ig a Képes Krónikával együtt őrizték,⁴⁷³ mégis, egyetlen fennmaradt másolata 1235 előtt elkészülhetett. Vajon miért nem készült több, s miért használta minimális mértékben az utókor? Veszprémy Lászlónak nyilván igaza lehet abban, hogy belpolitikai szempontból az 1210-es évek-re elavulhatott, az Aranybulla kora már más hatalmi és társadalmi környezetre utal.⁴⁷⁴ Külpolitikai szempontból pedig már jóval előbb, 1204-re mindenképpen, de saját véleményem szerint már 1180-ra idejét múlttá vált üzenete. Kinek s miért lehetett érdekes mondanivalója az 1230-as években? A fehérvári prépostság országos levéltárából került török kézre, így leginkább az uralkodóházban vagy környezetében kereshetjük a megrendelőt. Ekkoriban egyetlen mondanivalója lehetett még aktuális és ez az összefoglaló nemzetségek birtokjoga, valamint az, hogy birtokjoguk nem saját foglalásuk, hanem az uralkodó kegye révén lett örökbirtokuk. Tehát eszerint az uralkodó bármikor diszponálhat földbirtokaik felett. (IV.) Béla herceg lehetett az, aki a királyi földek visszaszerzésének jogosságát igazoló dokumentumot lehetett fel a Gestában. De a kunok alávetéséhez is muníciót szolgáltatathatott a Gesta. Eredeti értelmét, a keletkezéskor fontos pozícióban volt előkelők és az Álmos-ág jogainak biztosítását a szimbolikus történetet értő személyek halálával ekkor már évtizedek óta elveszthette. Hitelessége ettől érthető módon fokozódhatott. Ennek valószínűsége közvetve azt is valószínűsíti, hogy az eredeti sok évtizeddel 1235 előtt, aligha 1200 után születhetett.

---

473 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2014A. 281.

474 VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2005. 348.

Epilógus

A Gesta elemzése során tett megfigyeléseim bizonyító ereje nyilvánvalóan nem azonos súlyú. A belpolitikai háttérként megjelölt folyamat, a Kálmán- és Álmos-ág küzdelme ugyan a Gesta számos eseménye mögött megragadható, ám összetettsége, szubjektivitása miatt mégsem hordoz magában teljes bizonyosságot. Anonymus Gestája minden kétségen kívül irodalmi alkotás és ennek minden jellegzetességét magán viseli. Ennélfogva elemzésekor elsődlegesen eszményei-céljai korabeli összefüggéseinek és stíluskészlete forrásvidékének vizsgálata nyújtja további megismerésének alapjait. Aligha kétséges, hogy mindkét fő jellemzőjét a 12. század közepétől kiteljesedő francia reneszánsz határozza meg, e forrásvidékének szoros itáliai és angliai összefüggései jól magyarázzák műve ilyen irányú kapcsolatait. De mindemellett figyelmesnek kell lennünk a 12. század második felének kül- és belpolitikai összefüggéseire is, amely nemcsak a célokra volt meghatározó befolyással, de a stíluskészletet is alakította. Jóllehet a nyugat-európai egyetemek látogatására, amely Anonymus irodalmi és jogi műveltségének forrása, biztos adataink csak a 12. század utolsó éveiből vannak, Lukács érsek esete mégis ennek korábbi, 12. század közepi kezdeteire utal. Ez a kronológiai bizonytalanság azért hangsúlyozandó, mert a Gesta soraiban az így megszerzett irodalmi és jogi ismeretek a 12. század harmadik negyedében, 1150-1180 között aktuális külpolitikai szituációra reflektálnak. A magyar királyok független hatalmát argumentálják I. Manuel császár Bizáncának hatalmi igényeivel és Barbarossa Frigyes római császári univerzalizmusával szemben. A Gestából kiolvasható jogi érvelés ráadásul Gerics megállapítása szerint már Barbarossa elődje, Konrád idejére vonatkozóan is tükröződik a magyar krónikában. 1180-1190 után aktualitását és értelmét teljesen elvesztette a Gesta külpolitikai üzenete. A problémának a 13. század első évtizedeiben újból aktuálissá válása a Gestában a vele szorosan összefüggő bizánci vonatkozások miatt már nem jöhet szóba. Az 1146/1158-1178/1185 között feltűnő oklevélformulák bizonyító ereje az aktualitás logikusan következő igényéből származik. Végül a Gesta szereplőivel azonosítható személyiségek életútja együttesen újra csak az 1160-1170-es évtizedre szolgált elég erős bizonyítékot. II. Géza és III. István korának diplomatikai és külpolitikai aktualitásai 1180 után is az emlékezetben élhettek még, ám ezen, akkor már időszerűtlen elemek aligha támogathatták volna Anonymus Gestájának saját korára érvényes mondanivalóját. Ehhez alkotói tudatosságát kellene megkérdőjeleznünk.

Felhasznált irodalom

- Abu-Hámid Al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131-1153. Közzéteszi: O. G. Bolsakov, A. L. Mongajt. Fordította: Iványi Tamás. Gondolat, Bp. 1985, 65.
- Albericus Trium Fontium. *Chronica Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata*. Ed.: Paulus Scheffer-Boichorst. In: *Monumenta Germaniae Historica. I-XXXVIII. Hannoverae-Lipsiae. 1826-2000. (MGH SS) XXIII. 631-950.*
- Álmási Tibor (1994): *serviens regis*. In: KMTL 599-600.
- Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Hasonmás. Ford.: Pais Dezső, szerk.: Györffy György, Budapest, Magyar Helikon, 1975.
- ÁUO. Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I-XII. Bp. 1860—74.*
- B. Szabó János (2016): 'Magrebiták', úzok – 'kunok', berendek és besenyők. Egy XII. századi keleti betelepülés nyomában. *Hadtörténelmi Közlemények* 129 (2016) 148-159.
- B. Szabó János-Kanyó Ferenc-Spekner Enikő (2015): *Hogyan kerülhetett Sicambria Óbudára? Egy hagyomány genezise. Budapest Régiségei XLVIII. 2015. 189-202.*
- Bácsatyai Dániel (2010): *Levéliírás és prologus 12. századi forrásainkban. Történelmi szemle* 52 (2010) 125-132.
- Bácsatyai Dániel (2013): *Gesta eorum digna aeternitate laudis: közös motívumok Geoffrey of Monmouth és P. mester regényes gestaiban. Századok* 147 (2013) 279-315.
- Béli Gábor (2014): *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Bp. 2014.*
- Benkő Elek (1994): *Meszes*. In: KMTL 454.
- Benkő Loránd (1994): *Anonymus gesztája nyelvészeti revíziójának szükségességéről. Magyar Nyelv* 90, 1994. 131–137.
- Benkő Loránd (1998a): *Helynév-személynév-történés korrelációjának szerepe P. magiszter munkamódszerében. In: Benkő Loránd: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1998. 11-27.*
- Benkő Loránd (1998b): *Anonymus beszélő személynevei. In: Benkő Loránd: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1998. 28-39.*
- Benkő Loránd (1998c): *Anonymus „kunjainak” személynevei. In: Benkő Loránd: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1998. 40-57.*

- Benkő Loránd (2003a): Szabolcs vezér. Adalékok a Csák-nemzetség történetéhez. In: Benkő Loránd: Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Budapest, 2003. 38-67.
- Benkő Loránd (2003b): Castrum Borssed Zouolvn. In: Benkő Loránd: Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Budapest, 2003. 140-150.
- CAH. Chartae antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196. Composuit Georgius Györffy. Balassi Kiadó, Budapest, 1994.
- CDH. Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus I-XI. (Budae, 1829-1844.)
- CFHH. Gombos, F. Albin: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I-IV. Bp. 1937-1943.
- Csákó Judit (2015): Volt-e krónikása II. Andrásnak? Megjegyzések gestaszerkesztményünk 13. század eleji átdolgozásának problematikájához. Századok 149 (2015) 301–332.
- Csákó Judit (2018): Kegyes királyné vagy rosszakarat mérgével teli vipera? Megjegyzések Bajorországi Gizella krónikásirodalombeli portréjához. Századok 152 (2018) 543-590.
- Csákváry Orsolya–Veszprémy László (2010): A Fekete-tenger említése Anonymus krónikájában és a skandináv forrásokban. Magyar Nyelv 106 (2010) 339–342.
- Csapodi Csaba (1978): Az Anonymus-kérdés története. Bp. 1978.
- Csóka J. Lajos (1962): Ki volt Anonymus? Magyar Nyelv 58 (1962) 153-159, 336-346.
- Csóka J. Lajos (1976): Észrevételek a „P. dictus magister” értelmezéséhez (Anonymus hovatartozása). Levéltári Közlemények 1976/02. 194-201.
- Deér József (1935): Újabb történeti regények. Magyar Szemle 23 (1935) 41–49.
- Deér József (1938): Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest, 1938.
- DHA. Diplomata Hungariae antiquissima: accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. Praefuit Georgius Györffy; adiuverunt Johannes Bapt. Borsa et al. Budapestini: in aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, 1992.
- Domanovszky Sándor (1902): A Budai Krónika. Századok 36 (1902) 741- 752, 811-829.
- Domanovszky Sándor (1906): Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány. MTA, Bp. 1906.
- Domanovszky Sándor (1907): Mügel H. német nyelvű krónikája és a rímes krónika. Századok 41 (1907) 20-35, 119-142.
- Domanovszky Sándor (1933): Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. Századok 67 (1933) 38-54, 163-184.
- Fehértói Katalin (2004): Árpád-kori személynévtár. Bp. 2004.

- Fejérpataky László (1885): A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885.
- Fejérpataky László (1895): Oklevelek II. István korából. Értekezések a Történettudományok Köréből 16. 1895. 154-204.
- Fnesz: Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II. Bp. 1997.
- Font Márta (1980): II. Géza orosz politikája. 1141-1162. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica 67. 1980. 33-39.
- Font Márta (1999): Anonymus „Ruscia”-képének alapjai és forrásértéke. In: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs (Szerk.): Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. A középkor szeretete. Budapest, 1999. 207-218.
- Gerics József (1967): Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. Irodalomtörténeti Közlemények 71 (1967/5-6) 583-598.
- Gerics József (1974): A krónikakutatás és oklevéltan határán. (A 90. krónikafejezet kritikájának egyes módszertani vonatkozásairól). Irodalomtörténeti Közlemények 1974, 281-287.
- Gerics József (1975): Az államszuverenitás védelme és a „két jog” alkalmazásának szempontjai XII-XIII. századi krónikáinkban. Történelmi szemle, 18 (1975) 353-372.
- Gerics József (1987): A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp. 1987.
- Glaser Lajos (1929): Dunántúl középkori úthálózata. 1. közlemény. Századok 63 (1929) 4-6. 138-167.
- Györffy György (1966): Egy krónikahely magyarázatához. Történelmi Szemle 9 (1966/1) 25-35.
- Györffy György (1970a): Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. Irodalomtörténeti Közlemények 74 (1970) 1-13.
- Györffy György (1970b): Becket Tamás és Magyarország. Filológiai Közlöny 16 (1970) 155.
- Györffy György (1988): Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás. Válogatott tanulmányok. Bp. 1988.
- Györffy György (1994): Megjegyzés Turda püspökről. Magyar Nyelv 90 (1994) 317-319.
- Györffy György (1998): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 4. Bp. 1998.
- Györffy György (2000): István király és műve. Budapest, 2000.
- Győry János (1942): P. mester franciaországi olvasmányai. Magyarságtudomány 1 (1942) 8-25.
- Győry János (1948): Gesta Regum – Gesta Nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Bp. 1948.

- Hajnal István (1993): Árpád-kori oklevélírárok és a francia egyetemek (1920)
In: Technika, művelődés. Tanulmányok. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket és az összekötő szöveget írta Glatz Ferenc.) Budapest, 1993. 3–13.
- Harmatta János (1977): Anonymus a magyarok kijöveteléről. Antik Tanulmányok 24, 1977. 206–220.
- Historia Regum Norwagiensium: Theodorici Monachi Historia de antiquitate Regum Norwagiensium cap. XVII. Scriptores rerum danicarum Medii Aevi, partim hactenus inediti, partim emendatius editi, quos collegit, adornavit Jacobus Langebek, Sacr. Reg. Maj. a consiliis status et tabularii sanctioris praefectus. Post mortem autem viri beati recognovit, illustravit, publicique juris fecit Petrus Fridericus Suhm. Tomus V. Hauniae 1783. 311–361.
- Holler László (2008): Anonymus és a „Fekete-tenger” Magyar Nyelv 104 (2008) 306–316.
- Holler László (2014): Anonymus és a „Fekete-tenger”. 2. rész: További megjegyzések. Magyar Nyelv 110 (2014) 56–67.
- Hóman Bálint (1925): A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925.
- Hóman Bálint-Szekfü Gyula (1928): Magyar történet I. Bp. 1928.
- Horváth János (1954): Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954.
- Ifj. Horváth János (1966): P. mester és műve. Irodalomtörténeti Közlemények 70. 1966, 1–53. 261–282.
- Inokai Tóth Zoltán (1947): Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. Századok 1945–1946 (1947), 21–84.
- Irásné Melis Katalin (1983): Adatok a Pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez. Monumenta Historica Budapestinensia 4. Bp., 1983.
- Irásné Melis Katalin (1999): Régészeti adatok a budapesti 11–13. századi királyi udvarhelyek kutatásához. Budapest Régiségei 33 (1999) 291–312. 291.
- Jakubovich Emil (1925): P. mester. In: Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Bp. 1925. 169–213.
- Jankovits László (1998): P. mester, a hazugok, a fecsegők és az álmodozók. Irodalomtörténeti Közlemények 102/1–2 (1998) 1–9.
- Juhász Péter (2017): Az Árpádok trónöröklési rendje a 10–12. században. Aetas 32/4. (2017) 17–35.
- Kádár Tamás (2017): Saul herceg, Bors ispán és Iván úr. Megjegyzések, észrevételek a II. István király uralkodása vége körüli trónutódlási küzdelmek történetéhez. Századok 151 (2017) 79–100.

- Kálmán sírja: visszatérés Fehérvárra. <http://archeologia.hu/kalman-sirjavisszateres-fehervarra> letöltés 2018-03-25.
- Kapitánffy István (2017): Római jogi és kánonjogi terminológia a XII–XIV. századi magyar történetírásban. In: Kapitánffy István válogatott tanulmányai. *Philologia Nostra* II. Szerkesztette: Farkas Zoltán és Mészáros Tamás. Bp. 2017. 93–104.
- Karácsonyi János (1900): A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1. Bp. 1900.
- Karácsonyi János (1901): A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 3/1. Bp. 1901.
- Karácsonyi János (1909): A Szent István anyjáról szóló adatok új megrostálása. *Turul* 1909. 3–4.
- Karácsonyi János (1928): A megvakított Álmos herceg krónikása. *Századok* 62 (1928) 589–591.
- Katus László (2001): A középkor története. Budapest 2001.
- Kiss Lajos (1988): Az anonymusi tulbou és a tömlő. *Magyar Nyelv* 84 (1988) 67–69.
- Klaniczay Gábor (2014): A Szent László-kultusz kialakulása. In: Zsoldos Attila (ed.) *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéről* 1. Nagyvárad: Varadinum, 2014. 7–39.
- KMTL. *Korai Magyar Történeti Lexikon*. 9–14. század. Főszerkesztő: Kristó Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Konrad Heilig (1932): P. magister quondam Bele regis Hungarie notarius: Gesta Hungarorum. Edidit Ladislaus Juhász. *Századok* 66 (1932), 416–420.
- Kordé Zoltán (1990): A magyarországi besenyők az Árpád-korban. *AUSz Acta Historica* 90 (1990) 3–21.
- Kordé Zoltán (1994). *Gesta*. In: *Kmtl* 234.
- Kovács Szilvia (2014): A kunok története a mongol hódításig. *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 29. Balassi, Bp. 2014. 223–224.
- Körmendi Tamás (2014): A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Ferenczy Múzeum kiadványai. Monográfiák 2. Szerk. Majorossy Judit. Szentendre 2014. 95–124.
- Kristó Gyula (1969): Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. Tomus XXI.* (1969)
- Kristó Gyula (1972a): I. István és családja. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 40 (1972) 51–74.
- Kristó Gyula (1972b): Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. *Magyar Könyvszemle* 88. évf. 1972. 3–4. 166–174.

- Kristó Gyula (1983a): Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983, 26-50. 1983a
- Kristó Gyula (1983b): Szempontok Anonymus Gestájának megítéléséhez. In: Kristó Gyula: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983, 369-392. 1983b.
- Kristó Gyula (1984): A korai feudalizmus (1116-1241). In: Magyarország története II. Bp. 1984, 1007-1416.
- Kristó Gyula (1986a): Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986.
- Kristó Gyula (1986b): A Képes Krónika szerzője és szövege. In: Képes Krónika. Fordította: Bellus Ibolya. Bp. 1986, 459-504.
- Kristó Gyula (1994): A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Budapest. 1994.
- Kristó Gyula (2000): A magyarok és a lengyelek kapcsolatai a 10-12. században a források tükrében. Történelmi Szemle XLII (2000), 1-18.
- Kristó Gyula (2001): II. András király „új intézkedései”. Századok 135 (2001) 251-300.
- Kristó Gyula (2002): Magyar Historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest, 2002.
- Kristó Gyula (2005): A székelyek eredete. Bp. 2005.
- Kristó Gyula-Makk Ferenc (2000): Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. Szeged, 2000. 201.
- Kubinyi András (1964): Budafelhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. Tanulmányok Budapest Múltjából 16. (1964)
- Kubinyi András (1975): királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények 46. (1975). 59-121.
- Madzsar Imre (1926): A II. Géza korabeli Névtelen. Értekezések a Történeti Tudományok köréből XXIV. 11. kötet. Bp. 1926.
- Magyar Történelmi Tár 3. sorozat 21. kötet (1898).
- Makk Ferenc (1972): Megjegyzések II. Béla történetéhez. Acta universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta historica. Tom. XL Szeged 1972. 41-46.
- Makk Ferenc (1974): Megjegyzések II. István történetéhez. In: Horváth János–Székely György (szerk.): Középkori kútfontok kritikus kérdései. Budapest, 1974.
- Makk Ferenc (1978): Megjegyzések II. Géza történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. Tomus LXII. Szeged 1978, 3-24.
- Makk Ferenc (1980): Megjegyzések a II. Géza-kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. Tomus LXVII. 1980. 41–56.
- Makk Ferenc (1982): III. Béla és Bizánc. Századok 116 (1982) 33-61.

- Makk, Ferenc (1989): *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century.* Translated by György Novák; translation revised by Maurice F. Cassidy and István Petrovics; Hungarian text revised by Pál Engel. Published 1989 by Akadémiai Kiadó in Budapest.
- Makk Ferenc (1994a): Álmos herceg. In: KMTL 40.
- Makk Ferenc (1994b): Belus bán. In: KMTL 236.
- Mályusz Elemér (1953): A mezővárosi fejlődés. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.* Szerk. Székely György. Budapest, 1953.
- Menasági Sándor (1994): románok. In: KMTL 580-581.
- Moravcsik Gyula (1988): *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Bp. 1988. (ÁMTBF)
- Pais Dezső (1928): Ősbő. Az anonymusi honfoglaláshagyomány hiteléhez. *Magyar Nyelv* 24 (1928)
- Pais Dezső (1934): Tömlő. *Magyar Nyelv* 30 (1934) 36-41. 40-41.
- Pauler Gyula (1899): *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* Bp. 1899.
- Perényi József (1938): *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására.* Budapest, 1938.
- Peter B. Golden (2005): *The Shaping of the Cuman-Qipchaqs* In: *Il Codice Cumanico e il Suo Mondo*, ed. Felicitas Schmieder and Peter Schreiner, Rome, 2005, 247-277. Reprinted in: P.B. Golden, *Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppes* (Bucharest-Braila, 2011) 303-332.
- Quellen und Erörterungen zur bayrischen und deutschen Geschichte. Bd. 7 und 9, 1856–58 und 1863–64) 9, 1.
- RA. Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica.* I. kötet 1. füzet. Budapest 1923.
- Ráczy György (2014): Anonymus Velek kapitánya, In: Szerk.: Bárány Attila. Szerk.: Dreska Gábor, Szerk.: Szovák Kornél. *Arcana tabularii: Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I-II.* Debrecen; Budapest, 2014. 243–256.
- Rokay Péter (1994): Bosnyák-magyar kapcsolatok. In: KMTL 122.
- Rokay P.–Takács Miklós (1994): Bosznia. In: KMTL 123–124.
- Róna-Tas András (1996): *A honfoglaló magyar nép.* Balassi Kiadó, Bp. 1996.
- Sólyom Károly (1966): Újabb szempontok az Anonymus-probléma megoldásához. *Irodalomtörténeti Közlemények* 70 (1966) 54–84.
- Sólyom Károly (1994): Három középkori portré. Szent László, III. Béla, Álmos. *Kortárs* 38 (1994)/4. 57–83. 57-75.

- Spekner Enikő (2010) Buda királyi székhelyé alakulása a 13–14. században. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Segédtudományi Program. Doktori disszertáció tézisei. Budapest 2010.
- SRH. *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Vol. I–II. Budapestini, 1937–1938². Budapest, Nap Kiadó, 1999.
- Süpek Ottó (1996): Eretnek hitvallók. Tekintet Alapítvány. Bp. 1996.
- Szabados György (2007): A 12. századi magyar hadtörténet forrásproblémáiból. *Aetas* 22 (2007/4) 153–160.
- Szabados György (2016): Könyves Béla király? Egy székesfehérvári királýsír azonosításáról. *Alba Regia C Sorozat* 44 (2016). 193–204.
- Szegfű László (1969): Anonymus és a kománok. *Magyar Könyvszemle* 85 (1969) 220–238.
- Szentpétery Imre (1930): *Magyar Oklevéltan*. Bp. 1930.
- Szilágyi Loránd (1937): Az Anonymus-kérdés revíziója. *Századok* 71 (1937) 1–54, 136–202.
- Szovák, Kornél (1991): „Wer war der anonyme Notar?” (Zur Bestimmung der Verfassers der Gesta Ungarorum). *Ungarn-Jahrbuch* 19 (1991) 1–16.
- Szűcs Jenő (1993): Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom. *Történelmi Szemle* XXXV (1993) 1–13.
- Thoroczkay Gábor (1994/1995): Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993) I–II. FONS-Forráskutatás és történeti segédtudományok. I. 1994, 93–149. II. 1995, 117–173.
- Thoroczkay Gábor (1999): Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai. *Historiográfiai áttekintés*. Turul 72, 1999. 108–117.
- Tóth Sándor László (2015): A magyar törzsszövetség politikai életrajza. (A magyarság a 9–10. században). *Belvedere Meridionale*, Szeged, 2015.
- Tóth Valéria (2012): Etimológiai, hangtörténeti megjegyzések Anonymus egy személynevéhez. *Magyar Nyelvjárások* L (2012) 51–76.
- Váczy Péter (1932): A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. *Minerva* különnyomat 1932.
- Váczy Péter (1974): Anonymus és kora. In: Horváth János – Székely György szerk., *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 13–37.
- Váczy Péter (1994): Kunok és vlachok Anonymusnál. In: *A magyar történelem korai századaiból*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest. 71–76.
- Vékony Gábor (1991): Anonymus kora és korhűsége 1–4. *Életünk* 29 (1991) 58–73, 135–158, 263–275, 355–375.

- Veres Kristóf György (2014): A magyar királyok itineráns életmódja a XI–XII. században. FONS (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) XXI. évfolyam 2014. 3. 351–386.
- Veszprémy László (1990): A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. Hadtörténelmi Közlemények 103 (1990) 10–14.
- Veszprémy László (1991): Álom és hazugság Anonymusnál. Magyar Könyvszemle 107 (1991) 107–110.
- Veszprémy László (1992): Anonymus Gestájának kézirata. Magyar Könyvszemle 108 (1992) 44–52.
- Veszprémy László (1993a): Honfoglalás és hódítás Anonymusnál. Hadtörténelmi Közlemények, 106 (1993) 3–8.
- Veszprémy László (1993b): A ballista előfordulása Anonymusnál: a számszerű használatának kezdete Magyarországon. Hadtörténelmi Közlemények, 106 (1993) 9–19.
- Veszprémy László (1994): Közös motívumok a 12–13. századi magyarországi és hispániai historiográfiában. Aetas 1994. 36–48.
- Veszprémy László (2004): Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. Századok 138 (2004). 325–349.
- Veszprémy László (2005): Anonymus Itáliában? Századok 139 (2005) 335–351.
- Veszprémy László (2008): A számszerű használatának kezdetei Magyarországon, Anonymus olvasatában. In: Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon: lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Bp. 2008. 136–145.
- Veszprémy László (2010): Megjegyzések Anonymus stílusáról és szóhasználatáról. in: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70. esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György. Szeged, 2010. 453–460.
- Veszprémy László (2013): A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatuk. AUSz Acta Historica 135 (2013) 25–44.
- Veszprémy László (2014a): Az 1000 előtti Pannóniára és a magyarokra vonatkozó latin nyelvű források. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Szerk. Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna. Bp. 2014. MTA BTK MÖT Kiadványok, 1. 273–288.
- Veszprémy László (2014b): Korhúség és forrásérték a magyar Krónika egyes fejezeteiben”. In Arcana Tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerk. Bárány Attila – Szovák Kornél – Dreska Gábor. 2. k. Budapest–Debrecen, 2014. 809–824. 816–821.
- Veszprémy László (2015a): „Vilissimi et pessimi.” Megjegyzések a katonai segédnépek XII–XIII. századi magyarországi történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 128 (2015) 146–161.

- Veszprémy László (2015b): Vajay Szabolcs Anonymus-képe és Anonymus-énje. *Korunk* 2015, 101-105.
- Veszprémy László (2017): Anonymus, az Excidium Troiae és a XII. századi reneszánsz. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica* 142 (2017), 3-16.
- Zsoldos Attila (1993a): A várjobbágyi jogállás kialakulása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 106 (1993) 20-37.
- Zsoldos Attila (1993b): Nemzetség és várjobbágyság. Megjegyzések a várjobbágy-nemzetségek számának kérdéséhez. *Turul* 66 (1993) 4. 15–25.
- Zsoldos Attila (1996): Nemzetségek és honfoglalók. In: *Honfoglaló őseink*. Szerk: Veszprémy László. Bp. 1996, 176-194.
- Zsoldos Attila (2011): Magyarország világi archontológiája I. (1000-1301) Bp. 2011.
- III. Béla sírja: koponya a meszesgödörben? <http://archeologia.hu/iii-bela-sirjako-ponya-a-meszesgodorben-> letöltés 2018-03-25.

Melléklet: Oklevélformulák és terminusok

1124-1199.⁴⁷⁵

1. Sigla (P. magister) 1102, 1138, 1141, 1146, 1152, 1153k, 1156, 1159, 1161, 1171, 1183, 1185, 1185, 1189, 1189, 1195k, 1198, 1198, 1199.

C. episcopo 1102 ÁÚO I. 43-44. k.

capellanus L 1138 CDH II. 110-113. RA 66. k.

G. (Gaudio) Archiepiscopo 1141 CAH 17. RA 68. k.

regis G 1146 CAH 20. RA 73. m, k.

G. rex 1152 RA 81. CAH 23. k.

G.[eisa], M[artyrius] 1153k. RA 83. CAH 25. m, k.

venerabili A. Episcopo 1156 CDH II. 138-140. RA 84. e, k.

A. Dei gratia Spalatensis Ecclesiae humilis minister, dominus S. 1159 CDH II. 156-157. k.

G. rex 1161 CDH II. 163. k.

L. Strigoniensi, C. Colocensi Archiepiscopus, M. Venerabilis Cardinalis, regis G. 1171 CDH II. 180-182. RA 118. k.

N. Strigoniensis ecclesie archiepiscopus 1183 CAH 44. m.

Domino H. (Henrico) filio eius, eo viutente coronato 1185 CDH II. 220-224. e.

P. (Petrus) Spalatinae sedis archiepiscopus 1185 CDH II. 220-224. e.

B. illustris Hungarorum Regis 1189 CDH II. 248-249. p.

G. Rex 1189 CDH II. 250-251. p.

abbas H. 1195k CAH 50. m, k.

G. (Geysa) Rex 1198 CDH II. 333-335. p.

B. quondam rex Vngariae 1199 CDH II. 353. p.

N. Colocensi Archiepiscopo, A. Praedecessore tuo 1198 CDH II. 336. p.

2. dictus 1158, 1199.

dictus archiepiscopus 1158 CDH II. 152-153. RA 94. h, k.

dictus Episcopus, dictus Abbas 1199 CDH II. 353. p.

---

475 Sorszámozva, félkövérrel kiemelve szerepelnek a Gesta oklevelekből ismert formulái és terminusai. utánuk összevetésképpen a Gestából ismeretlen okleveles formulák és terminusok. A hamis oklevelek kurziváltak. a p. pápai. k. királyi. e. egyházi. m. magánokleveleket jelöl. a királyi megerősítést a k. kitétele jelzi. A lista számozatlanul tartalmazza a Gesta korhatározásához szükséges egyéb adatokat is.

3. bone memorie 1138, 1183, 1186, 1198. beate memorie 1150, 1162, 1169. pie memorie 1138, 1183.

bonae memorie 1138 CDH II. 94-109. RA 63. k.

piae memoriae 1138 CDH II. 94-109. RA 63. k.

beatae memoriae David abbas 1150 CDH II. 130. RA 78. CAH 21. k.

beate memorie Geyse regis filius 1162 RA 101. CAH 29. k.

pie recordationis 1162-72? ÁUO XI. 37-38. RA 123. k.

felicis memoriae 1163 CDH II. 165-166. RA 102. k.

beatae memoriae 1169 CDH II. 183. p.

venerandae memoriae 1171 CDH II. 180-182. RA 118. k.

pie memorie 1183 ÁUO. XI. 47. RA 136. k.

bone memorie 1183 ÁUO. VI. 148. RA 138. k.

bone memorie 1186 CDH II. 228-230. RA 146 k.

gloriosae memoriae 1189 CDH II. 250-251. p.

bonae memoriae 1198 CDH II. 336. p.

gloriosae memoriae, sanctae recordationis 1198 CDH II. 333-335. p.

clarae memoriae 1199 CDH II. 353. p.

4. Gloriosissimus a Prológusban 1116-31, 1135, 1153k, 1150, 1156, 1156, 1161, 1163, 1181, 1181, 1181, 1185, 1186.

116-1131 RA 52. m, k. 1135 RA 59. k. 1153k. RA 83. CAH 25. m, k. 1150 CDH II. 130. RA 78. CAH 21. k.

1156 CDH II. 138-140. m, k. 1156 RA 84. CAH 26. e, k. 1161 CDH II. 161. k.

1163 CDH II. 165-166. RA 102. k. 1181 RA 131. CAH 41. k. 1181 CAH 42. e.

1181 CAH 43. e. 1185 CDH II. 188-189. RA 140. k. 1186 ÁUO. VI. 161. RA 142. k.

illustris et gloriosus 1189 CDH II. 250-251. p. 1198 CDH II. 333-335. p.

illustris 1184 CAH 45. k.

illustrissimus 1165 RA 107. CAH 32. k. 1181 RA 130. CAH 40. k.

misericorditissimus 1146 CAH 20. RA 73. m, k.

nobilissimus 1157-58 RA 90. CAH 28. m, k. 1161 CDH II. 163. k. 1165k. RA 110. CAH 31. m, k.

piissimus 1131-41 CAH 16. RA 67. m, k. *1086* (1135-1171?), ÁUO I. 31-38. RA 22. k. 1157-58 RA 90. CAH 28. m, k. *1158* CDH II. 147-148. RA 93. k. *1162-72?* ÁUO XI. 37-38. RA 123. k. 1163 CDH II. 165-166. RA 102. k. 1164 RA 105. CAH 36. m, k. 1193 CAH 48. e.

Serenissimus 1138 CDH II. 94-109. RA 63. k.

victoriosissimus 1127-1131 CDH IX. 7. 631. RA 53. m, k. 1138 CDH II. 108. RA 63. k. 1152 RA 81. CAH 23. k. *1157* CDH II. 144-146. RA 87. k. 1161 CDH II. 161. k. 1166 RA 111. CAH 34. m, k.

sublimis ac/et triumphator 1165 CDH II. 170-171. RA 107. CAH 32. k. 1165 CDH II. 173-174. RA 108. k.

5. Reges gloriosi 3. caput. 1135, 1146, 1148, 1157, 1171, 1171, 1172, 1186.

1135 RA 59. k.

1146 CAH 19. RA 72. m, k.

1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.

1157 CDH II. 144-146. RA 87. k.

1171 RA 116. CAH 37. m, k.

1171 CDH II. 180-182. RA 118. k.

1172 RA 120. CAH 38. m, k.

1186 ÁUO VI. 164. RA 144. k.

6. Hic et in aevum 1146, 1181.

hic et in aeternum 1138 CDH II. 110-113. RA 66. k.

hic et in aevum 1146 CAH 19. RA 72. m, k.

hic et in EVVM 1181 CAH 43. e.

7. Crouatia 1137, 1141, 1181, 1183, 1193.

Crowatiae 1137 CAH 15. RA 61.h, k.

Urguatie 1141 CAH 17. RA 68. k.

Crouacie 1181 RA 133. m, k.

Crowacie 1183 ÁUO. XI. 47. RA 136. k.

Chroatia 1193 RA 154. CAH 46. k.

8. (Rex) in perpetuum (pápai cím 1122, 1140) 1135, 1138, 1178, 1181, 1185, 1186, 1192, 1193, 1193, 1195.

1122 CDH II. 64-66. p. 1140 CDH II. 115-116. p. 1135 CDH II. 82-85. RA 59. k.

1138 CDH II. 110-113. RA 66. k. 1178 RA 129. k. 1181 RA 133. m, k. 1185 ÁUO

I. 78. RA 139. k. 1186 ÁUO. VI. 161. RA 142. k. 1192 ÁUO VI. 183-184. RA

152. k. 1193 RA 154. CAH 46. k. 1193 RA 155. CAH 47. k. 1195 CDH II. 300. m.

9. Notum sit omnibus [scire volentibus] 1131-41, 1141-46, 1141-46, 1146, 1153k, 1156, 1157-58, 1158, 1162, 1164k/1166-68, 1165, 1165k, 1166, 1177k, 1195.

Notum sit regi Ladislauo eximie pro[uide]ntie atque omnibus fidei cultoribus 1079 CAH 3. m, k.

omnibus praesentes litteras inspecturis salutem in perpetuum, Proinde omnium Sanctae Dei Ecclesiae fidelium, tam praesentium, quam futurorum volumus accendere notitiam 1124 CDH II. 67-80. RA 54. k.

omnibus Christi fidelibus, tam futuris, quam praesentibus 1130 CDH II. 81-82. RA 55. k.

Notum sit omnibus tam presentibus, quam posteris 1131-41 CAH 16. RA 67. m, k.
Notum sit cunctis Christi fidelibus, tam modernis, quam posteris 1135 CDH II. 82-85. RA 59. k.

Notum fieri volumus universis tam presentibui quam futuris, quod 1135 ÁÚO. I. 49. RA 60. k.

Notum esse cupimus tam futuri quam etiam presentis temporis utriusque sexus hominibus 1086 (1135-1171?), ÁÚO I. 31-38. RA 22. k

Notum sit omnibus sanctae Dei Ecclesiae cultoribus, tam Clericis, quam laicis 1141-46 CDH II. 88-92. RA 74. m, k.

Notum sit omnibus tam futuris, quam praesentibus 1141-46 CDH II. 92-94. RA 75. m, k.

Quapropter tam praesentibus, quam futuris notum fieri volumus 1138 CDH II. 110-113. RA 66. k.

Notum sit omnibus sancte fidei cultoribus 1146 CAH 20. RA 73. m, k.

Notum facio omnibus tam posteris, quam presentibus 1142-46 RA 76. k.

notum facimus quam praesentibus, tam futuris, praesens scriptum intuentibus 1145 CDH II. 120-124. RA 71. k.

Generationi quae ventura est sicut et illi quae nunc super est notum sit, quia 1146 CAH 19. RA 72. m, k.

Manifestum sit tam modernis, christianae fidei obedientibus, quam posteris 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.

Notum sit tam presentibus, quam future posteritatis omnibus 1152 RA 82. CAH 24. m, k.

Notum sit omnibus deum timentibus, tam futuris, quam et presentibus, quia 1153k. RA 83. CAH 25. m, k.

Notum sit omnibus Christianis tam modernis, quam posteris 1156 CDH II. 138-140. m, k.

Notum sit omnibus hominibus, tam modernis divine legi subditis, quam eciam posteris 1157-58 RA 90. CAH 28. m, k.

Notum sit omnibus Christianis, tam modernis, quam successoribus 1158 CDH II. 147-148. RA 93. k.

Notum sit omnibus hominibus, sub dicione regis Hungariae existentibus, tam presentibus, quam futuris 1162 RA 101. CAH 29. k.

Notum sit itaque omnibus tam presentibus, quam posteris 1163-64 RA 104. CAH 30. k.

Notum sit omnibus hominibus, tam posteris, quam presentibus 1164k/1166-68. RA 106. CAH 35. m, k.

Notum sit omnibus principibus, sub dicione regis Hungariae existentibus, tam

modernis, quam posteris 1165 RA 107. CAH 32. k.

Notum sit omnibus, nomen confidentibus, quam futuris 1165k. RA 110. CAH 31. m, k.

Notum sit omnibus, tam presentibus, quam futuris 1166 RA 111. CAH 34. m, k.

Notum sit universis Christi fidelibus tam presentibus quam futuris 1162-72? ÁUO XI. 37-38. RA 123. k.

Notum sit omnibus tam modernis, quam futuris hominibus 1177k. RA 128. CAH 39. m, k.

Notum igitur sit omnibus tam modernis, quam future vite successoribus 1181 RA 131. CAH 41. k.

Notum sit igitur presenti generacioni et ei, que ventura est 1181 CAH 42. e.

Notum sit igitur presenti generacioni et ei, que futura est, quod 1181 CAH 43. e. notum facio cunctis, quod 1183 CDH II. 203. RA 136. k.

notum fieri volo praesentibus et futuris 1183 CDH II. 202. RA 137. k.

omnibus Christi fidelibus, tam presentibus, quam posteris 1183 CAH 44. m.

notum facio cunctis Christi fidelibus tam modernis quam posteris 1183 ÁUO. XI. 47. RA 136. k.

Notum igitur sit universitati fidelium tam presencium quam subsequentium 1184 CAH 45. k.

Notum ergo fieri volumus, tam praesentibus, quam futuris, quod 1188 CDH II. 244-245. RA 148. k.

Cunctis igitur fidelibus volumus notum fieri, quod 1189 CDH II. 250-251. p.

Notum sit omnibus tam futuris, quam presentibus, quod 1195k CAH 50. m, k.

Norit igitur tam praesens aetas, quam futura posteritas 1195 CDH II. 300. m.

10. Accepta (regiae dignitatis, regali) licentia 18. c. 1131-41, 1146.

accepta igitur regiae dignitatis licentia 1131-41 CAH 16. m, k.

Accepta igitur regali licentia 1146 CAH 19. RA 72. m, k.

regi Gejse permissione et licentia 1146 CAH 19. RA 72. m, k.

sua clemencia permittente 1157-58 CAH 28. m, k.

sua gratia larga permetteret 1170-72 CAH 36. RA 105. m, k.

ex permissione ac licentia 1195k CAH 50. m, k.

11. cum omnibus appendiciis 1135 királyi, 1138 királyi, 1143, 1166 királyi

cum omnibus pertinentiis 1146, 1157-58, 1158, 1158, 1163, 1181k, 1193.

cum omnibus appendiciis predij 1135 CDH II. 82-85. RA 59. k.

cum omnibus appendiciis suis 1138 CDH II. 109. RA 64. k.

cum omnibus suis appendiciis 1143 CDH II. 120. RA 70. k.

cum omnibus pertinentiis 1146 CAH 19. RA 72. k.

cum omnibus pertinentiis suis 1157-58 CAH 28. m, k.

omnibus aliis suis pertinentiis 1158 CDH II. 153-154. RA 91. k.
 cum omnibus pertinentiis 1158 CD II. 155. RA 92. k.
in pertinentiis eorum commissi 1158 CDH II. 152-153. RA 94. k.
 cum omnibus, ad eas pertinentibus 1163 CDH II. 167. RA 103. k.
cum omnibus appendiciis eorum 1166 CDH II. 174. RA 111. k.
 bonis vel rebus ad ... pertinentibus 1086 (1135-71?) ÁÚO I. 31-38. RA 22. k.
 cum omni facultate 1172 CDH II. 185-186. RA 120. m.
 cum omnibus sibi pertinentiis 1181k. CAH 41. k.
 cum pertinenciis 1193k. CAH 46. RA 154. k.
 omnibus eorum pertinentiis 1193. CAH 48. e.
 pertinentiis suis 1195k. CAH 50. m, k.

12. in perpetuum concessit 1157, 1163-64, 1188, 1190. in perpetuum possiden-
 dam/habendum 1130, 1151k, 1163-64, 1171, 1162-72, 1183, 1185, 1193, 1193,
 1195k. in perpetuum tenerent/roboratum 1166, 1199.
perpetuae donationis possidendam 1130 CDH II. 81-82. RA 55. k.
 perpetuum possidendam 1151k. RA 80. CAH 22. k.
perpetuo concessi 1157 RA 86. CAH 27. k.
 perpetuo possidendum 1158 CD II. 153-154. RA 91. k.
concessi perpetuo possidere 1163-64 RA 104. CAH 30. k.
 in perpetuum tenerent 1166 RA 111. CAH 34. m, k.
 perpetuo tradiderunt 1166 CDH II. 175. RA 112. k.
 perpetuo possidendum 1171 CDH II. 184-185. RA 117. k.
perpetue possidendam, perpetue firmitatis 1162-72? ÁÚO XI. 37-38. RA 123. k.
perpetuo possidendam 1183 ÁÚO. VI. 148. RA 138. k.
 in perpetuum habeatur 1183 CDH II. 202. RA 137. k.
 perpetuo habendum 1185 CDH II. 188-189. RA 140. k.
concessimus, perpetuae stabilitatis 1188 CDH II. 244-245. RA 148. k.
concessimus nostro Priuilegio in perpetuum 1190 CDH II. 252-260. RA 150. k.
in perpetuum obtenturo 1190 CDH II. 252-260. RA 151. k.
 perpetuis temporibus 1192 ÁÚO VI. 183-184. RA 152. k.
 perpetuis temporibus possidendam 1193 RA 154. CAH 46. k.
 perpetuis temporibus contulit possidendum 1193 RA 155. CAH 47. k.
 perpetua stabilitate 1193 CAH 48. e.
 perpetue stabilitatis 1193k. CAH 49. e.
 in perpetuum possidenda 1195k CAH 50. m, k.
 in perpetuum roboratum 1199 CDH II. 348. k.

13. pro suo fidelissimo servitio/obsequio 1135, 1130, 1145, 1153k, 1163-64, 1170-72, 1171, 1185, 1186.

Hoc obsequium tenentur facere 1135 ÁÚO I. 49. RA 60. k.

nos recensentes meritoria obsequia, et obsequiosa merita, fidelis 1130 CDH II. 81-82. RA 55. k.

multa et laudabilia fidelitatis servitia impendisset, cum fauore fidelitatis approbatae 1145 CDH II. 120-124. RA 71. k.

que regi serviendo parta composui 1153k CAH 25. RA 83. m, k.

ad serviendum a patre nostro ... servitium quod probum decuit armis 1163-64 CAH 30. k.

possessiones...per servitium acquisitas 1170-72 CAH 36. RA 105. m, k.

ac per (pro) ipsorum servitio eos recommendavit (remuneravit), dans eis 1171 CDH II. 184-185. RA 117. k.

regie sublimitatis obsequiis fideliter insudantes 1185 ÁÚO I. 78. RA 139. k.

in obsequiis Regiis 1186 ÁÚO VI. 164. RA 144. k.

14. sine/nullo contradictione/contradicente 1141-46, 1146, 1156, 1166, 1178, 1181.

nihil contradicentibus 1141-46 CDH II. 88-92. RA 74. m, k.

Si quis ... voluerit contradicere, 1146 CAH 20. RA 73. m, k.

siquis aliquid eius dispositioni contradicere conaretur 1156 CDH II. 138-140. m, k.

sine omni contradictione 1166 RA 111. CAH 34. m, k.

nulla contradictione 1178 RA 129. k.

contradicere presumptat 1181 RA 133. m, k.

15. Si quis...infringere voluerit 1145, 1150, 1156k, 1171, 1162-72?, 1185, 1186, 1193, 1195k, 1198.

16. sub(iacet) anathemate sit 1146, 1152, 1156, 1156k, 1156, 1158, 1162-72?, 1163-64, 1164-65, 1165, 1165k, 1171, 1186.

17. persolvat 1138, 1146, 1145, 1150, 1165, 1185, 1186.

18. iram dei/regis incurrat 1138, 1152, 1157-58, 1158, 1162, 1163-64, 1166, 1166-68, 1183, 1183, 1185, 1185, 1186, 1193k, 1198.

Ad indicium autem perceptae huius a Romana Ecclesia libertatis, aureum vnum quotannis Lateranensi Palatio persoluetis 1122 CDH II. 64-66. p.

Quod si quis... quacunque doli controversia circumventus ... instigaverit, eis maledictioni subiaceant 1137 CAH 15. RA 61. k.

quicunque nostro privilegio ... resistere voluerit, iratum habeat trinum et vnum

Deum ... insuper nostram iram incessanter incurrat, et decem libras auri componat medietatem in regali palatio 1138 CDH II. 109. RA 64. k.

quicumque ... auctoritatem transgrederetur, anathema esset 1138 CDH II. 94-109. RA 63. k.

si quis ... contravenire tentaverit, maledictioni perpetuae subiaceat 1138 CDH II. 110-113. RA 66. k.

Si qui ... contra hec venire tentauerint indignationem omnipotentis Dei et BB. Petri et Pauli, Apostolorum eius incurrant 1140 CDH II. 115-116. p.

Quod si quis contra nostrum priuilegium aliquid frangere, vel machinari voluerit, regalis gratiae priuetur beneficio 1143 CDH II. 120. RA 70. k.

Si quis violenter auertere conatus fuerit, anathema redditurus 1141-46 CDH II. 92-94. RA 75. m, k.

Quicumque ... infringere conatus fuerit, anathematizatus... et nihilominus absque strepitu iudicii alicuius, regali Camerae conuenit, persoluat 1145 CDH II. 124. RA 71. k.

si quis ... irritum facere voluerit, iudicium dei sine misericordia veniat super illum 1146 CAH 19. RA 72. m, k.

Si quis autem temerarie vel aliqua presumptione huic regali aedicto voluerit contradicere, divino tocus aecclesie subiaceat anathemate et auri libras quinquaginta persolvat magestati regie 1146 CAH 20. RA 73. m, k.

Si quis ... contraire voluerit, anathematis feriatu exterminio 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.

Quam qui infringere voluerit ... regis decreto L libras auri persolvat 1150 CDH II. 130. RA 78. CAH 21. k.

Unde si ... demoliri voluerit, mille maledictionibus et duplio contricione aeternaliter feriatu 1151k. RA 80. CAH 22. k.

Si quis ... contra fecer iniuriam, anathema sit, iram regis incurrat 1152 RA 82. CAH 24. m, k.

Quod quicumque cassare temptaverit, anathemati divino perpetualiter subiaceat, et regio iudicio temporaliter puniatur 1156 RA 84. CAH 26. e, k.

Si quis ... infrigerit, anathema sit 1156k CDH VII. 5. 119-120. RA 85. k.

Quicumque ... extrahere conaverit, perpetuo anathemati subiaceat ... excommunicatus maneat perpetuus 1156 CDH II. 138-140. e, k.

Si quis ... agere presumpserit, divina ultione puniatur 1157 RA 86. CAH 27. k.

Si quis ... infringere temptaverit, a deo patre anathematizetur et regalem incurrat iram 1157-58 RA 90. CAH 28. m, k.

quiuis autem Iudex, contraria faciens ipsi Ecclesiae, damnetur per regem in quadraginta marcis puri argenti.

1158 CD II. 153-154. RA 91. k.

Quicumque vero huius meae donationis paginam violare praesumserit; iram Om-

nipotentis Dei, et Regiam indignationem incurrat 1158 CD II. 155. RA 92. k.

Si quis ... retractare praesumserit, sub anathemate 1158 CDH II. 152-153. RA 94. k.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae constitutionis infringere, vel ei ausu temerario contraire 1161 CDH VII. 5. 117-119. p.

Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei ... se nouerit incursum 1161 CDH VII. 5. 117-119. p.

Si quis igitur hoc institutum regale infringere tentaverit, omnipotentis dei iram et regie maiestatis anathema incurrat 1162 RA 101. CAH 29. k.

Quicumque vero aemulus, et inimicus Ecclesiae Dei huic decreto Regis detrahare praesumserit, gratiam Regis inexorabiliter amittat, et aeternis deputetur supplicis. 1163 CDH 165-167. RA 102. k.

Verum tamen quicumque eius libertatem et donacionem hanc diminuere voluerit, dei omnipotentis iram incurrat et sancti regis feriaturn indignacione, et regali sine fine subiaceat anathemati 1163-64 RA 104. CAH 30. k.

Si quis ... infringere aut violare temptaverit, regieque maiestatis anathemati subiaceat 1164-65 RA 110. CAH 31. m, k.

Si quis ... retrahere voluerit, illum anathematisamus 1165 CDH II. 170-171. RA 107. CAH 32. k.

Si quis ... retrahere voluerit sub anathematis ... et in cameram regis centum libras auri persoluat 1165 CDH II. 173-174. RA 108. CAH 33. k.

Si quis ... predictae institutioni ... contradicere voluerit anathematis ... et regie maiestatis reus iudicetur 1166 RA 111. CAH 34. m, k.

si quis infringere temptauerit...diminutionem, vel molestiam aliquam facere voluerit, diuinae irae periculum incurrat .. regali iudicio subiaceat. 1166 CDH II. 175. RA 112. k.

Quisquis autem hoc violare seu diminuere attemptaverit ... omnipotentis dei ... iram incurrat, et regio iudicio subiaceat 1164k/1166-68. RA 106. CAH 35. m, k.

Si quis ... infringere voluerit, sub anathemate sit 1171 CD II. 184-185. RA 117. k.

si quis ... subtrahere voluerit, circumvallet eum anathema perpetuale 1086 (1135-71?) ÁÚO I. 31-38. RA 22. k.

Quicumque ... nefario ausu violaverit ... eorum animas mittat in easdem tenebras eternaliter concremandas 1171 CAH 37. RA 116. m, k.

si quis ... minuere vel infringere conaretur, ab omnipotente Deo, et Sanctissima Dextra feriretur 1162-72? CDH VII. 1. 161-163. RA 124. k.

Si quis ... contradicere voluerit, anatema sit 1162-72? ÁÚO XI. 37-38. RA 123. k.

Si quis autem huius nostrae constitutionis paginam infringere ausu temerario voluerit, regia ultione feriaturn 1178 RA 129. Történelmi Tár, 1898. évf. 338-339. k.

Si quis vero ... redigere voluerit, omnipotentis animaduersione, quia ille iratus fecit animas feriaturn 1181 RA 130. CAH 40. k.

si quis violare temptaverit aut regie institutionis, excommunicationis 1181 RA 131. CAH 41. k.

Quisquis ... violare presumpserit, anathematis 1181 CAH 43. e.

Quicumque vero huic dono nostro ... contrarius extiterit ... in aliquo diminueret temptaverit, iram Dei Omnipotentis...incurrat, et auctoritate Regali in viginti marcis...puniatur 1183 ÁUO. XI. 47. RA 136. k.

Quisquis vero ausu temerario id facere attentauerit, indignationem Omnipotentis Dei, et nostram, et fratrum nostrorum maledictionem se noverit incursurum; et S. Domnio componat centum marcas argenti. 1185 CDH II. 220-224. e.

nulli horum omnino liceat hanc paginam nostrae confirmationis infringere, vel ei ausu temerario contraire .... Si quis autem hoc attentare praesumpserit, regalis Excellentiae iram se noverit incursurum; et decem marcas auri persoluat 1185 CDH II. 188-189. RA 140. k.

ut nulli omnino hominum liceat hanc paginam nostrae constitutionis, et confirmationis infringere, vel ei aliquatenus contraire 1185 CDH II. 220-224. e.

Nulli igitur liominum liceat hanc paginam infringere nostrae confirmationis, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei, et beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius, se noverit incursurum 1186 CDH II. 225-228. p.

Si quis autem violator huic nostrae dispositioni exstiterit, anathema sit, et in cameram domini Regis centum libras auri solvere teneatur 1186 CDH II. 228-230. RA 146 k.

Si quae igitur in futurum ecclesiastica, secularisue persona, hanc nostrae constitutionis paginam sciens contra eam temere venire tentauerit 1188 CDH II. 243-244. p. *ne aliquid de ipsis decimis ecclesiae diminueret, et sibi modo aliquo vel occasione nacta usurpare presummat* 1190 CDH II. 252-260. RA 151. k.

ne quis unquam contra eam presumat aliquid attrectare, aut temerarie contradicere 1192 ÁUO VI. 183-184. RA 152. k.

Unde ne in posterum huic donationi a quoquam ausu temerario valeat contradici 1193 CAH 47. RA 155. k.

nulli igitur liceat hanc iustam constitutionem infringere, aut ei ausu temerario contraire. Si quis autem attemptare presumpserit, eternam dampnationem 1193 CAH 48. e.

Si quis autem facere attemptaverit ... se noverit incursurum 1193k. CAH 49. e.

Igitur ne...minuere vel infringere audeat 1195k CAH 50. m, k.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumpserit indignationem. Omnipotentis Dei ... eius se noverit incursurum 1198 ÁÚO I. 86.

19. presentis (donationis, confirmationis, constitutionis, concessionis) pagina (1122, 1140 pápai) 1124, 1130, 1156, 1158, 1158, 1163, 1135-1171?, 1183, 1186, 1188, 1192, 1193, 1193, 1193, 1199.

constitutionis pagina 1122 CDH II. 64-66. p.

nostra turgesceret pagina 1102 ÁÚO I. 43-44. k.

praesentis pagina 1124 CDH II. 67-80. RA 54. k.

praesentis ... pagina 1130 CDH II. 81-82. RA 55. k.

praesentis scripti pagina 1140 CDH II. 115-116. p.

presentis privilegii pagina 1156 RA 84. CAH 26. e, k.

donationis et confirmationis pagina 1158 CD II. 153-154. RA 91. k.

donationis pagina 1158 CD II. 155. RA 92. k.

confirmationis pagina 1163 CDH II. 167-168. RA 103. k.

ista pagina 1086 (1135-1171?) ÁÚO I. 31-38. RA 22. k.

donacionis pagina in perpetuum 1183 ÁÚO. XI. 47. RA 136. k.

constitutionis pagina 1186 ÁÚO VI. 164. RA 144. k.

praesentis paginae 1188 CDH II. 244-245. RA 148. k.

donacionis pagina 1192 ÁÚO VI. 183-184. RA 152. k.

presentis pagine 1193 RA 155. CAH 47. k.

concessionis pagina, presens pagina 1193 CAH 48. e.

donationis pagina 1193 RA 154. CAH 46. k.

praesentis concessimus pagina 1199 CDH II. 348. k.

carta/cartula 1138-1193

carta/cartula 1138 (1135)-1193

presentis charta 1135 ÁÚO. I. 49. RA 60. k.

chartula 1138 CDH II. 109. RA 64. k.

chartam praesentem 1138 CDH II. 110-113. RA 66. k.

cartula 1146 CAH 20. RA 73. m, k.

charta 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.

charta 1150 CDH II. 130. RA 78. CAH 21. k.

cartula 1152 RA 82. CAH 24. m, k.

cartula 1156 CDH II. 138-140. m, k.

charta 1157 CDH II. 144-146. RA 87. k.

carta 1157-58 RA 90. CAH 28. m, k.

cartula 1162 RA 101. CAH 29. k.

carta 1165k. RA 110. CAH 31. m, k.

carta presenti 1165 RA 107. CAH 32. k.

kartula 1166 RA 111. CAH 34. m, k.

chartula 1172 RA 120. CAH 38. m, k.

quarta 1181 RA 133. m, k.

carta 1183 ÁÚO. XI. 47. RA 136. k.
charta 1188 CDH II. 244-245. RA 148. k.
carta 1193 RA 155. CAH 47. k.

privilegium 1135-1183

his priuilegium 1135 RA 59. k.
privilegium 1138 CDH II. 108. RA 63. k.
privilegium 1141 CAH 17. RA 68. k.
privilegium 1152 RA 81. CAH 23. k.
privilegium 1158 CDH II. 147-148. RA 93. k.
privilegium 1163 CDH II. 165-166. RA 102. k.
privilegium 1164 RA 105. CAH 36. m, k.
privilegium 1164k/1166-68. RA 106. CAH 35. m, k.
presentis privilegium 1166 CDH II. 175. RA 112. k.
privilegium 1171 CD II. 184-185. RA 117. k.
privilegium 1171 RA 116. CAH 37. m, k.
privilegium 1086 (1135-1171?) ÁÚO I. 31-38. RA 22. k
privilegium 1181 RA 131. CAH 41. k.
privilegium 1183 ÁÚO VI. 148. RA 138. k.

littera 1181-1195

presentes litteras 1181 RA 133. m, k.
presentis littera 1186 CDH II. 228-230. RA 146 k.
presentes littere 1193k. CAH 49. e.
litteras nostras praesentes 1195 CDH II. 300. m.

scriptum 1162/72-1198

presens scriptum 1162-72? ÁÚO XI. 37-38. RA 123. k.
presentia scripta 1177k. RA 128. CAH 39. m, k.
presentis scriptum 1186 ÁÚO. VI. 161. RA 142. k.
presentis scriptum 1198 ÁÚO I. 86.

20. civitas 1124, 1137, 1138, 1138, 1142, 1169, 1190.

Borsu Civitas 1124 CDH II. 67-80. RA 54 k.
Mussun civitas 1137 CAH 15. RA 61. k.
Alba Civitas 1138 CDH II. 94-109. RA 63. k.
Noua Civitas 1138 CDH II. 94-109. RA 63. k.
Spalato civitas 1142 CDH II. 118-119. RA 69. k.
Sebenico civitas 1169 CDH II. 179-180. RA 113. k.
civitatis Quineuecclesieusis 1190 CDH II. 252-260. RA 151. k.

21. castrum *1124, 1130, 1135, 1138, 1145, 1157, 1158, 1162, 1163, 1165, 1166-68, 1186, 1190.*

1124 CDH II. 67-80. RA 54. k; *1130* CDH II. 81-82. RA 55. k; *1135* ÁÚO I. 49. RA 60. k; *1138* CDH II. 110-113. RA 66. k; *1145* CDH II. 120-124. RA 71. k; *1157* CDH II. 144-146. RA 87. k; *1158* CDH II. 147-148. RA 93. k. 1162 RA 101. CAH 29. k; 1163 CDH 165-167. RA 102. k. 1164k/1166-68. RA 106. CAH 35. m, k; 1165 RA 108. CAH 33. k. *1186* CDH II. 28-230. RA 146. k. *1190* CDH II. 252-260. RA 151. k.

22. Geysa *1124, 1141, 1146, 1151k, 1152, 1156, 1156k, 1157, 1157, 1157/58, 1158, 1158, 1158, 1161, 1162-72?, 1163, 1163, 1163/64, 1164, 1165, 1169, 1172, 1181, 1181, 1183, 1193.*

Geyza *1124, 1142, 1145, 1148, 1158, 1162-72?, 1185, 1186.*

Geyza/Geysa 1124 CDH II. 67-80. RA 54. k.

Geysa 1141 CAH 17. RA 68. k.

Geyza 1142 CDH II. 118-119. RA 69. k.

Geyza 1145 CDH II. 124. RA 71. k.

Geisa 1146 CAH 19. RA 72. m, k.

Geysa 1146 CAH 19. RA 72. m, k.

Geize 1146 CAH 20. RA 73. m, k.

Geuczha 1141-46 CDH II. 88-92. RA 74. m, k.

Geica 1142-46 CAH 18. RA 76. k.

Geisa, Geyza 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.

Geysa 1151k. RA 80. CAH 22. k.

Geyza secundi Bele regis filio 1152 RA 81. CAH 23. k.

Geiza 1156 RA 84. CAH 26. e, k.

Geyza 1156 CDH II. 138-140. m, k.

Geyssa 1156k CDH VII. 5. 119-120. RA 85. k.

Gejthsa 1157 RA 86. CAH 27. k.

Geyssa 1157-58 RA 90. CAH 28. m, k.

Geyza 1157 CDH II. 144-146. RA 87. k.

Geycha 1158 CDH II. 152-153. RA 94. k.

Geyza 1158 CDH II. 147-148. RA 93. k.

Geyza 1158 CDH II. 153-154. RA 91. k.

Geyza 1158 CDH II. 155. RA 92. k.

Geyza 1161 CDH II. 161. k.

Geyza 1162-72? ÁÚO XI. 37-38. RA 123. k.

Geyza 1162-72? CDH VII. 1. 161-163. RA 124. k.

Geyza 1163 CDH II. 165-166. RA 102. k.

Geyza 1163 CDH II. 167-168. RA 103. k.

Geysa 1163-64 RA 104. CAH 30. k.
Geice 1164k/1166-68. RA 106. CAH 35. m, k.
Geyssa 1164 RA 105. CAH 36. m, k.
Geÿssa 1165 RA 107. CAH 32. k.
Geÿtsa 1165 RA 108. CAH 33. k.
Geÿtse 1165k. RA 110. CAH 31. m, k.
Geche 1166 RA 111. CAH 34. m, k.
Geysa 1169 CDH II. 179-180. RA 113. k.
Geysa 1172 RA 120. CAH 38. m, k.
Geÿssa 1181 RA 131. CAH 41. k.
Geÿsa 1181 CAH 42. e.
Geysa 1183 ÁUO. XI. 47. RA 136. k.
Gyessa 1183 ÁUO. VI. 148. RA 138. k.
Geyza 1185 CDH II. 188-189. RA 140. k.
Geyza 1186 CDH II. 228-230. RA 146. k.
Geÿsa 1193 RA 155. CAH 47. k.
Geysa 1195 CDH II. 300. m.
Geysa II. 1198. CDH II. 333-335. p.

23. Mons Sancti Martini 1137,1138,1146, 1157,1166, 1175,1177k, 1189,1192.

ecclesie Sancti Martini 1131-1141 CAH 16. m, k.
sancte ecclesie Beati Martini 1137 CAH 15. k.
S. Martini super monte Pannoniae 1138 CDH II. 110-113. RA 66. k.
monasterio Beati Martini Pannoniensi 1146 CAH 20. m, k.
ecclesia sancti Martini supra montem Pannoniae 1146 CAH 19. RA 72. k.
abbati Sancti Martini 1151 CAH 22. k.
Ecclesie Beati Martini 1152 CAH 24. m, k.
ecclesia Beati M(artini) 1153 CAH 25. m, k.
monasterio Sancti Martini in Sacro Monte Pannonie 1157 CDH II. 144-146. RA 87. k.
Abbatia montis Pannoniae 1166 CDH II. 171. RA 109? k.
ecclesie Beati Martini 1172 CAH 38. m, k.
monasterii Sancti Martini in monte super Pannoniam 1175. CDH II. 190-191. p.
monasterium sancti Martini in Monte Pannoniae 1177k. CAH 39. RA 128. k.
abbatiae montis Pannoniae 1189 CDH II. 248-249. p.
Monasterio Beati Martini de Sacro Monte Pannonie 1192 ÁÚO VI. 183.

24. Sunad 1156, 1163, 1184. Cenad/Chanad 1188, 1190,1192, 1199, 1199.

Sunad 1156 RA 84. CAH 26. e, k.
Sunad 1163 CDH II. 165-166. RA 102. k.
Chunadiensi 1166 RA 111. CAH 34. m, k.

Sunad 1184 CDH II. 217-218. k.
Cenad 1188 CDH II. 244-245. RA 148. gy, k.
Chanad 1190 CDH II. 252-260. RA 150. h. k.
Cenad 1192 CDH II. 282.
Senad 1193 RA 154. CAH 46. k.
Cenad 1199 CDH II. 348. k.
Chanad 1199 CDH II. 353. p.

25. Ultrasilvania 1138, 1156, 1166, 1181, 1184, (1189, 1198 pápai). Transilvania 1193, 1199.

Ultrasilvania 1138 CDH II. 94-109. RA 63. k; 1156 RA 84. CAH 26. e, k; 1166 RA 111. CAH 34. m, k; 1181 CDH II. 198-201. RA 130. CAH 40. k; 1184 CDH II. 217-218. k; 1189 CDH II. 250-251. p; 1198 CDH II. 333-335. p. Tran(s)ilvania 1193 RA 155. CAH 47. k; 1199 CDH II. 348. k.

26. Austria – a Gestában nem szerepel 1151k, 1163-64.

Austria 1151k. RA 80. CAH 22. k; **1163-64** RA 104. CAH 30. k.

27. *communi consilio/consensu*

communi consilio 1141-46, 1146, 1158. *communi consensu* 1148, 1152, 1156, 1157, 1158, 1165, 1171, 1181.

communi regni consilio 1141-46 CDH II. 88-92. RA 74. m, k.

commune consilium 1146 CAH 19. RA 72. k.

totius regni mei consensu 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.

omnium nobilium consentientibus 1152 CAH 24. m, k.

consensu tocius regni sui 1156 RA 84. CAH 26. e, k.

consensu nostrorum principum 1157 CDH II. 144-146. RA 87. k.

totius regni primatum, assensu approbante 1157 CDH II. 144-146. RA 87. k.

consilio et consensu nostrorum principum 1158 CDH II. 147-149. RA 93. k.

consensu cunctorum Principum meorum 1165 CDH II. 170-171. RA 107. CAH 32. k.

in communi praesentia principum nostrorum 1166 CDH II. 175-176. RA 112. k.

communi consensu 1171 CDH II. 180-182. RA 118. k.

consilium et assensum principum 1181 CAH 41. RA 131. k.

habito itaque super hoc consilio nostri 1181 CDH II. 198-201. RA 130. k.

consilium et consensum regis Bele 1195k CAH 50. m, k.

28. principes 1124, 1137, 1138, 1138, 1152, 1157, 1158, 1158, 1163, 1163, 1163-64, 1165, 1166, 1169, 1177k, 1181, 1185.

1124 CDH II. 80-81. RA 51. k; 1137 CAH 15. RA 61. k; 1138 CDH II. 110-113. RA 66. k; 1152 RA 81. CAH 23. k; 1157 CDH II. 144-146. RA 87. h, k; 1158

CDH II. 147-148. RA 93. k. 1158 CD II. 153-154. RA 91. k; 1158 CD II. 155. RA 92. k; 1163 CDH II. 165-166. RA 102. k; 1163 CDH II. 167-168. RA 103. k; 1163-64 RA 104. CAH 30. k; 1165 RA 107. CAH 32. k; 1166 CDH II. 175. RA 112. k; 1169 CDH II. 179-180. RA 113. k; 1177k. RA 128. CAH 39. m, k; 1181 RA 131. CAH 41. k; 1185 CDH II. 188-189. RA 140. k.

29. primates *1124, 1135, 1137, 1146, 1153k, 1157, 1162, 1163-64, 1166, 1172.*
1124 CDH II. 67-80. RA 54. k. *1135* ÁUO. I. 49. RA 60. h, k. 1137 CAH 15. RA 61.h, k. 1146 CAH 19. RA 72. m, k; 1153k. RA 83. CAH 25. m, k; 1157 CDH II. 144-146. RA 87. h, k; 1162 RA 101. CAH 29. k; 1163-64 RA 104. CAH 30. k; 1166 RA 111. CAH 34. m, k; 1172 RA 120. CAH 38. m, k.

30. nobiles *1146, 1148, 1152, 1152, 1157-58, 1165, 1165k, 1166, 1162-72?, 1186.*
1146 CAH 19. RA 72. m, k; 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k; 1152 RA 81. CAH 23. k; 1152 RA 82. CAH 24. m, k; 1157-58 RA 90. CAH 28. m, k; *1162-72?* ÁUO XI. 37-38. RA 123. k. 1165 RA 108. CAH 33. k; 1165k. RA 110. CAH 31. m, k; 1166 RA 111. CAH 34. m, k; *1186* CDH II. 28-230. RA 146. k.

31. iobagiones *1171, 1172, 1199.*

1171 CD II. 184-185. RA 117. k; **1172** RA 120. CAH 38. m, k; **1199** CDH II. 348. k.

optimates *1138, 1146.*

1138 CDH II. 94-109. RA 63. k; 1146 CAH 19. RA 72. m, k.

magnates (a Gesta nem használja) *1135, 1152, 1163-64, 1164, 1186.*

1152 RA 81. CAH 23. k; 1163-64 RA 104. CAH 30. k; 1164 RA 105. CAH 36. m, k. *1186* CDH II. 228-230. RA 146 h, k.

proceres *1141, 1143, 1146, 1165, 1181.*

1141 CAH 17. RA 68. k; 1143 CDH II. 120. RA 70. k; 1146 CAH 20. RA 73. m, k; 1165 RA 108. CAH 33. k; 1181 CAH 43. e.

maiores *1153k.* RA 83. CAH 25. m, k.

baro(nes) *1162-72?, 1171, 1190, 1195.*

1171 CDH II. 184-185. RA 117. k; *1162-72?* ÁUO XI. 37-38. RA 123. k; *1190* CDH II. 252-260. RA 151. k. 1195 CDH II. 300. m.

libra *1146, 1150, 1186.*

1146 CAH 20. RA 73. m, k; 1150 CDH II. 130. RA 78. CAH 21. k; *1186* CDH II. 228-230. RA 146 k.

marca

1141-46, 1146, 1151k, 1152, 1181, 1181, 1183, 1184, 1190, 1193, 1195, 1195k.

1141-46 CDH II. 92-94. RA 75. m, k; 1146 CAH 20. RA 73. m, k; 1151k. RA 80.

CAH 22. k; 1152 RA 82. CAH 24. m, k; 1181 CAH 42. e; 1181 RA 130. CAH 40. k; 1183 CAH 44. m; 1184 CDH II. 217-218. k. 1190 CDH II. 252-260. RA 150. k; 1193 RA 155. CAH 47. k; 1195 CDH II. 300. m; 1195k CAH 50. m, k.

Személyek, nemzetségek a Gestában

Kathapan prepositus Albensis 1138 CDH II. 94-109. RA 63. k.

Ugrin comes 1146 CAH 20. RA 73. m, k.

Culcey Comes 1142-46 CAH 18. RA 76. k.

Zemere comes de Simtei 1177k. CAH 39. RA 128. m, k.

Thomas comes filius Samsonis 1177k. CAH 39. RA 128. m, k.

Kat(h)apan Albensis prepositus 1193. CAH 47, 48. RA 154, 155. k.

Kulchey comes 1181 RA 133. m, k.

venerabilis jelző

venerabilis episcopus 1127-1131 CDH IX. 7. 631. RA 53. m, k.

venerabilis archiepiscopus 1135. CDH II. 82-85. RA 59. k.

venerabilis archiepiscopi 1153k. RA 83. CAH 25. m, k.

venerabilis archiepiscopus 1156 CDH II. 138-140. m, k.

venerabilis archiepiscopus 1157 CDH II. 144-146. RA 87. h, k.

venerabilis ecclesiae Vesprimiensis conventus 1181 CAH 43. e.

venerabilis archiepiscopus 1185 ÁUO I. 78. RA 139. k.

venerabilis archiepiscopus 1186 ÁUO VI. 164. RA 144. k.

venerabilis archiepiscopus 1186 ÁUO. VI. 161. RA 142. k.

Venerabilis Archiepiscopus 1188 CDH II. 244-245. RA 148. h, k.

venerabilis archiepiscopus 1192 ÁUO VI. 183-184. RA 152. k.

venerabilis archiepiscopus 1193 RA 154. CAH 46. k.

venerabilis archiepiscopus 1193 RA 155. CAH 47. k.

venerabilis episcopus 1193 CAH 48. e.

venerabilis episcopus 1193k. CAH 49. e.

venerabilis archiepiscopus 1198 ÁUO I. 86.

venerabilis Archiepiscopus 1199 CDH II. 348. k.

Venerabilis Bela rex Hungariae, H. rex Angliae 1188, litterae Henricus II. CDH II. 245-246.

Venerabilis H. rex Angliae 1188. litterae Bela III. CDH II. 246-247. RA 149. k.

(Ó)Budai prépostok

Petrus Praepositus Ecclesiae Budensis, sigillator 1124 CDH II. 67-80. RA 54. k.

Micu Budensis Ecclesiae praepositus 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.

Raphael Budensis Praepositus 1156 RA 84. CAH 26. e, k.

Boleslao Preposito 1162 RA 101. CAH 29. k.

Boleslaus Budensis Prepositus 1162-72? CDH VII. 1. 161-163. RA 124. k.
 Barnabas Budensis Prepositus 1164k/1166-68. RA 106. CAH 35. m, k.
 ?Paulus prepositus regalis notarius sigillator 1177k. RA 128. CAH 39. m, k.
 B. Budensis prepositus. 1178. Magyar Történelmi Tár 3. sorozat 21. kötet – 1898.
 Adrianus prepositus 1183, 1185, 1186 CAH 44. m. ÁUO I. 78. RA 139. k. ÁUO.
 VI. 161. RA 142. k. RA 143. k. ÁUO VI. 164. RA 144. k. CDH II. 228-230. RA
 146 h, k.

Királyi káplánok

Gregorius capellanus noster sigillator 1135 ÁUO. I. 49. RA 60. k.
Laurentius de Titil capellanus noster 1138 CDH II. 110-113. RA 66. k.
 Egidius, Capellanus Ladízlay ducis, scriptor 1138 CDH II. 94-109. RA 63. k.
 Cherubim Capellanus regis 1146 CAH 20. RA 73. m, k.
 Nicolaus regiae capellae presidentis 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.
 Geruasius capellanus regius 1150 CDH II. 130. RA 78. CAH 21. k.
 Nicolaus sigillator 1152 RA 82. CAH 24. m, k.
 Nicolaus Sigillator 1156 RA 84. CAH 26. e, k.
 Nicolaus capelle sue comites sigillator 1157-58 RA 90. CAH 28. m, k.
 Sudas capelle mee magister sigillator 1162 RA 101. CAH 29. k.
 Thouia Magistro Capellae 1163 CDH II. 165-166. RA 102. k.
 Sudas magister capelle nostre sigillator 1165 RA 107. CAH 32. k.
Vido Capelle Magister sigillator 1162-72? ÁUO XI. 37-38. RA 123. k.
 Fulcerius Wespremiensi preposito capellano meo 1164k RA 106. m, k.
 Vido comes capelle, frater Fulconis 1171 RA 116. CAH 37. m, k.
 Vido magister capelle sigillator, sigillo Regio 1172 RA 120. CAH 38. m, k.
Redabano preposito, capelle regalis magistro sigillator 1183 ÁUO. VI. 148. RA
 138. k.

Királyi jegyzők, kancellárok

Petrus Praepositus Ecclesiae Budensis, sigillator 1124 CDH II. 67-80. RA 54. k.
 Saulus notator 1127-1131 CDH IX. 7. 631. RA 53. m, k.
 Zacheus scriptor 1127-1131 CDH IX. 7. 631. RA 53. m, k.
 Ioannes Notarius, Filius Tybus 1135 RA 59. k.
 Iohannes filius Woth Cancellarius, sigillator 1138 CDH II. 94-109. RA 63. k.
Iohannes Notarius 1137 CDH II. 86-87. CAH 15. RA 61. k.
Iohannes Notarius 1138 CDH II. 110-113. RA 66. k.
 Barnabas Notarius regis scriptor et sigillator 1146 CAH 20. RA 73. m, k.
 Barnabas notarius 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.
 Barnabas notarius scriptor et sigillator 1150 CDH II. 130. RA 78. CAH 21. k.
 Barnabas notarius scriptor et sigillator 1151k. RA 80. CAH 22. k.

Barnabas regis notarius 1152 RA 81. CAH 23. k.
 Barnabas notarius scriptor 1152 RA 82. CAH 24. m, k.
 Barnabas Regis Notarius scriptor, Albensis Canonicus 1156 RA 84. CAH 26. e, k.
 Barnabas sigillator 1156k CDH VII. 5. 119-120. RA 85. k.
Barnabas notarius scriptor 1157 CDH II. 144-146. RA 87. k.
 Barnabas aulae regiae Cancellarius 1158 CD II. 153-154. RA 91. k.
Barnabas cancellarius noster 1158 CDH II. 147-148. RA 93. k.
 Barnabas notarius scriptor 1157-58 RA 90. CAH 28. m, k.
Barnabas notarius sigillator 1158 CDH II. 152-153. RA 94. k.
 Barnabas, aulae regiae Cancellarius 1158 CD II. 155. RA 92. k.
 Bicenius notarius scriptor 1162 RA 101. CAH 29. k.
 Stephanus cancellarius 1163 CDH II. 167-168. RA 103. k.
 Hugo Notarius 1163 CDH II. 165-166. RA 102. k.
 Becen notarius sigillator et scriptor 1163-64. RA 104. CAH 30. k.
 Cornellius cancellarius sigillator 1164k RA 106. m, k.
 Becen regis notarius scriptor 1164k RA 106. m, k.
 Becenus notarius scriptor et sigillator 1164 RA 105. CAH 36. m, k.
 Bicenius notarius noster scriptor 1165 RA 107. CAH 32. k.
 Bicenius, notarius meus scriptor 1165 RA 108. CAH 33. k.
 Bicenius notarius sigillator 1165k. RA 110. CAH 31. m, k.
 Becen scriba regis 1171 RA 116. CAH 37. m, k.
 Beccen scriptor 1171 CD II. 184-185. RA 117. k.
 Bycennius notarius 1172 RA 120. CAH 38. m, k.
Becen notarius scriptor 1162-72? ÁUO XI. 37-38. RA 123. k.
 Paulus prepositus regalis notarius sigillator 1177k. RA 128. CAH 39. m, k.
P. Albensis praepositi et aulae regiae cancellarius 1178 RA 129. k.
 P.(aulus) notarius 1181 RA 130. CAH 40. k.
 Wasca notarius scriptor et regali sigillator 1181 RA 131. CAH 41. k.
 Galany(?) [Calanus?] aule regie cancellarius sigillator 1181 RA 133. m, k.
 Calanus vero regis cancellarius 1183 ÁUO. XI. 47. RA 136. k.
 Saullo Cancellario meo, et Magistro Crispino 1183 CDH II. 202. RA 137. k.
Saulo filio Stephani comitis, regie dignitatis prothonotario 1183 ÁUO. VI. 148.
 RA 138. k.
 Adrianus notarius 1185 CDH II. 188-189. RA 140. k.
 Adrianus Budensis eccl. prepositus et au. reg. cancellarius 1185 ÁUO I. 78. RA 139. k.
 Adrianus Budensis eccl. prep. et reg. au. cancellarius 1186 ÁUO VI. 164. RA 144. k.
 Adrianus Budensis ecclesie prepositus et aule reg. cancellarius 1186 HO VI. 4. RA 143. k.

Adrianus Budensis ecclesie prepositus et regalis aule cancellarius 1186 ÁUO. VI. 161. RA 142. k.

Adrianus Budensis prepositus, cancellarius, scriptor et sigillator 1186 CDH II. 228-230. RA 146 k.

Katapanus vice cancellarius 1190 CDH II. 252-260. RA 150. k.

Cathapanus magister, Albensis prepos. aule reg. cancellarius 1192 ÁUO VI. 183-184. RA 152. k.

Kathapan magister, Albensis Praepositus, Cancellarius 1193 RA 154. CAH 46. k.

Kathapanus magister, prepositus Albensis aule reg. cancellarius 1193 RA 155. CAH 47. k.

iure hereditario 1148,1151,1162,1165

ego Geisa secundus, secundi Belae regis filius, divina Dispositione scepra paterni regni iure hereditario obtinens 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.

Ego Geysa secundus Rex, secundi Belae Regis filius, scepra paterni regni ... iure hereditario optinens 1151. CDH II. 130-131. RA 79.

paterni Regni gubernacula Deo auxiliante obtinens 1162 RA 101. CAH 29. k.

paterni regni gubernacula, Deo annuente obtinens 1165 CDH II. 170-171. RA 107. CAH 32. k.

Uralkodó identifikálása (0= sorszám nincs)

II. István

0 *Colomanni Regis filius* 1124 CDH II. 67-80. RA 54. k.

0 Colomanni Regis filius 1124 CDH II. 80-81. RA 51. k.

0 1127-1131 CDH IX. 7. 631. RA 53. m, k.

0 1130 CDH II. 81-82. RA 55. k.

2 1116-1131. RA 52. m, k.

II. Béla

0 1135 ÁUO. I. 49. RA 60. k.

0 1141-46 CDH II. 88-92. RA 74. m, k.

0 1137 CAH 15. RA 61. k.

0 1138 CDH II. 110-113. RA 66. k.

2 1135 RA 59. k.

2 1138 CDH II. 108. RA 63. k. Almi Ducís filío 1138 CDH II. 108. RA 63. k.

II. Géza

0 1142 CDH II. 119. RA 69. k.

0 1142-46 CAH 18. RA 76. k.

0 1143 CDH II. 120. RA 70. k.

- 0 1145 CDH II. 124. RA 71. k.
0 1146 CAH 19. RA 72. m, k.
0 1146 CAH 20. RA 73. m, k.
0 1151k. RA 80. CAH 22. k.
0 1152 RA 81. CAH 23. k.
0 1152 RA 82. CAH 24. m, k.
0 1153k. RA 83. CAH 25. m, k.
0 1157 CDH II. 144-146. RA 87. k.
0 1157 RA 86. CAH 27. k.
0 1158 CD II. 155. RA 92. k.
0 1162 RA 101. CAH 29. k.
2 1148 CDH II. 129-130. RA 77. k.
2 1156 CDH II. 138-140. m, k.
2 1156 RA 84. CAH 26. e, k.
(2) secundi Belae regis filius 1156k CDH VII. 5. 119-120. RA 85. k.
2 1158 CDH II. 152-153. RA 94. k.
(2) secundo Bela, Almi Ducis filio 1158 CDH II. 147-148. RA 93. k.

III. István

- 0 1162-72? ÁUO XI. 37-38. RA 123. k.
0 1162-72? CDH VII. 1. 161-163. RA 124. k.

III. Béla

- 0 1178 RA 129. k.
0 1181 RA 130. CAH 40. k.
0 1185 ÁUO I. 78. RA 139. k.
0 1195k CAH 50. m, k.
3 1183 ÁUO VI. 148. RA 138. k.
3 1183 ÁUO XI. 47. RA 136. k.
3 1186 ÁUO VI. 164. RA 144. k.
3 1186 ÁUO VI. 161. RA 142. k.
3 1186 CDH II. 228-230. RA 146 k.
3 1193 CAH 48. e.

Kiadta: Belvedere Meridionale
www.belvedere.hu
szerk@belvedere.meridionale.hu
Felelős kiadó: dr. Jancsák Csaba
Tipográfia és tördelés: s-Paw Bt.
Nyomda: s-Paw Bt.